

KÖDÖS PROBLEMÁK

REGÉNYES KÉP

IRTA
BEKSICS GUSZTÁV

TARTALOM

Jókai előszava.
A szerző előszava.

KÖDÖS PROBLEMÁK.

Bemutakozó.
A goromba nagybácsi.
A nagy öntudatlan.
A halál.
Leszámolás.
Nemes vágyak.
Átalakulás.
A kerékkötő.
Tudomány és tudományos hit.
Ködkép, matematikai alapon.
Álom.
Záró megjegyzések.

Jókai előszava.

Egy ideális regény, aminőt csak megdicsőült lélek sugalmazhat lelke itthagytott társának, holtá után ismerve a jövő életet.

Beksicsné Bogdanovich Krisztina kora ifjúsága óta a legrokonszenvesebb alak volt előttem.

Kezdte a művészi pályán, drámai színésznőnek avatta fel a múzsa s hivatása minden kellékeivel ruházta fel a sors kegye, arcza, hangja, értelmi felfogása képesítették e pályára: művészi tekintélyek, kritika, pályatársak egyaránt fényes jövőndőt jósoltak neki a világot képviselő deszkákon. Kezdődő csillagnak tekinték.

A csillag nem tűnt le, csak színt változtatott: a művészi piros fényt elváltoztatta költészeti kékre: ugyanaz a gyémánt más sugártörésben.

Bogdanovich György családi név alatt ismerte műveiből a hazai közönség, s e művek mindegyike nemes nagy lélekre vall, ki az ideális eszmék valósítását tűzve célul, azt az igazi étellel összeegyeztetni törekszik.

A csillagfény nappal napja, éjjel őrvilága volt boldog otthonának; künn a társas-életben vezérfénye az eszményi bálvány körül csoportosult rokon lelkeknek. Aki őt ismerte, az szerette is; senki jobban, mint mi nőmmel együtt, kik őt valódi testvérnek tekintettük.

Élte delén történt halála családi gyász volt ránk nézve is.

A túlvilágra költözött nő férjét nem czimezi senki özvegynek, hanem *árvának*. S az ő árvái közé tartozik a társadalom, az irodalom minden jó barátja.

Nagyon szép gondolat Beksics Gusztávtól, hogy megdicsőült kedvese lelkének együtt megbeszélte alapeszméit egy műben foglalta, mely annak lelki világát tükrözi vissza. Szellemkéz vezette tollát.

Legszebb emléke legyen Beksicsnének e mű; legtöbb áldás szálljon utána e munka olvasóitól!

Dr. Jókai Mór.

A szerző előszava.

E munkát, mely a modern nő-neveléssel és nő-kérdéssel foglalkozik, felejthetetlen nőm drága emlékének szentelem. Halála első évfordulójának küszöbén, őt gyászolva, közzé teszem.

Velem együtt tervezte s tudományos részei miatt, velem együtt akarta megírni azt. Azon nézetben volt, hogy a létért való modern küzdelemre a tudományokkal felfegyverzett nőnek sötét problémák vizsgálata által, nem szabad elveszítenie lényé költészetét s illúziója zománczát. Vagy hogy a létért való küzdelemnek, melynek harcsterére viszi a modern gazdasági és társadalmi élet a nőt, nem szabad őt kihelyeznie valódi eleméből és igazi köréből, a családi életből.

A halál meggátolta, hogy együtt írjuk meg e munkát s rám maradt a szent hagyomány átvétele és teljesítése. Így jutottam abba a helyzetbe, hogy évtizedeken át tartó publicisztikai tevékenység után, most határsértést követek el a szépirodalom mezején.

Lehetőleg szemem előtt tartottam az Ő iratai közt hátramaradt eredeti tervünket. Még ott is, a hol a képzelet merészebb szárnyalásra kel. Az Ő nemes szívére és magas gondolkodására vall, hogy a peszszimista világnézletet, az ember fényes jövődjére pillantó derült világnézlettel akarta helyettesíteni. Hol van a bizonyíték arra, hogy a földi-lét czéltalan s a vége pusztulás? Ellenben, hol van bizonyíték annak, hogy nem lehetséges a végtelen fejlődés?

Olga, a regényes rajz főalakja, a peszszimista filozófia hatása alatt, czéltalannak találván az életet, nem akar férjhez menni. Arthur küzd Olga peszszimizmusa ellen s optimizmussal igyekszik gyógyítani kedélyét. Azon hitet, végelemzésben illúziót, törekszik támasztani, hogy a földi lét a fejlődés útján az ember szellemi és testi tökélyesedésére, a természet nyers erőinek leküzdésére s végül a szellemnek az anyag felett való diadalára vezet. A legújabb tudomány és filozófia tényleg hirdeti, hogy az ember magasabb rendű lénynek fejlődhetik. Ez a tudományos *illúzió* (mert az végre sem más, mint *illúzió*) eloszlatja Olga pesszimizmusát.

A „tudományos mese” csak Olgának szól, de mások is szebb és nemesebb eszmekört meríthetnek abból.

E szebb és nemesebb világnézet vagy illúzió való a nőnek, sőt mindenkinek, nem pedig a peszszimizmus. A munka e tanulságát megerősíti a napokban megjelent több más mű, különösen *Stein* bölcsészeti műve. Ez azonban, valamint *Halévy* regénye akkor jelent meg, midőn a „Ködös problémák” már sajtó alatt voltak. A mű végén, a záró megjegyzésekben azonban foglalkozom különösen *Stein* optimista bölcsészetével.

A munkának a *Regényes kép* címet adtam, mert tulajdonkép való regénynek nem nevezhetem. Hátránya, hogy egyedül s nem mint tervezve volt, nőmmel együtt írtam meg. Ha Ő nemcsak a tervezésben vesz részt, hanem egyszersmind a gyakorlati kivitelben, a regényes és szépirodalmi elem bizonyára erősebb volna abban a komolyabb elemnél. Így tán az utóbbi domborodik ki az előbbinek hátrányára. De ma már, szerencsére, annyira előre haladt Magyarországon a magas színvonalú nőnevelés, hogy az ily komolyabb tartalmú munka is számíthat jelentékeny női olvasó-közönségre.

Budapest, 1904. február elején.

Beksics Gusztáv.

KÖDÖS PROBLÉMÁK.

Bemutakozó.

Talán már nem is emlékszik, kedves Nagybátyám, arra a komolyarcú gyermekleányra, a kis Olgára, a kit még szegény atyám életében házukban látott. A kit Ön nem is mert - mint mondá - tegezni, épen komolysága miatt. Viszont én is megtartom a tiszteletteljes távolságot a címzésben. Ez a gyermekleány azóta megnövekedett, már 26 éves lett. Úgy mondják széppé is fejlődött, legalább váltig állította ezt Önnek unokaöcscse, Arthur, a kiről igen sok szó fog esni a következőkben.

De a gyermekleánynyal nemcsak az történt meg, hogy a kicsiből nagy lett, mint a kis leányok meg szoktak nőni, ki szoktak fejlődni s férjhez szoktak menni.

Atyámnak végrendeletileg is kifejezett akarata folytán, egyszersmind saját jókedvemből, sok mindenféle szellemi tornán, művelődési gyakorlaton mentem keresztül. Atyám a szerelem tévedései ellen, valamint a társadalom erkölcsi romlottságával szemben, a tudomány vértjével akart felfegyverezni. Meg akart védeni hiú ábrándoktól s netán veszélyes illúzióktól. Már gyermekleány koromban osztottam s annál inkább osztozom ma atyám felfogásában. Ez magyarázza meg különös igyekezetemet s fáradhatatlanságomat.

Otthon szerzett alapműveltségemet Oxfordban fejlesztettem, hogy jól megtanuljak angolul. Baccalaureata Párisban lettem, hogy a francia nyelvet és műveltséget lehetőleg elsajátítsam. A filozófiai doktorságot Heidelbergában szereztem meg, a német peszszimista filozófia hatása alatt. Az orvostudorságot Budapesten nyertem el. Eszerint láthatja, kedves Nagybátyám, hogy nem haszontalanságokkal töltöttem fiatal leánykoromat. Nem báloztam, nem jouroztam, nem vittem véghez azt a számtalan kedves mihasznaságot, melyek a fiatal lányok életét be szokták tölteni. De egyszersmind előre kijelentem, kék harisnyát sem húztam fel. Távol áll tőlem a tudákosság affektálása, de Molière tudós nőinek sorába sem igyekeztem kerülni. A víg nevetés és kacaj nem sérti komolyságomat s nem bántja idegeimet, mert rigolás sem vagyok.

A különcz nők, az úgynevezett excentrikák sorába sem tartozom. Nem ragadt rám az angol lányok már-már társadalmi csapást képező flirt-mániája. Nem flirtelek egy barátommal sem, vagy pláne egyszerre többel. Amerikából nem hoztam magammal a yankee kisasszonyok szabadalmazott különczkódéseit, a melyekről az Ön unokaöcscse, Arthur, igen jogosult kárhóztató ítéleteket szokott mondani. A műveltségben való tobzódás azon elvadulását sem helyeslem, mely a rendes társadalmi életből kikapcsolt néhány orosz nő sajátsága gyanánt jelentkezik. A tudományokat igyekeztem megszerezni, részint atyám akarata folytán, részint saját akaratomat követve.

Nemcsak elmém felfegyverzését óhajtottam, hanem egyszersmind akaratomét. A régi nőnevelésnek az volt hibája, hogy a nőnek nem fejlesztette ki egyéniségét, hanem inkább arra törekedett, a mit Ön, kedves Nagybátyám, helyesel, hogy a nő jellegtelen bábú maradjon. Akarat nélküli lény, a ki a gyermekkor határát soha át nem lépi. Ez persze tetszik a legtöbb férfinak. Ez a nevelési rendszer azonban mégis boszút állt s pedig gyakran épen a férfiakon. A nő kiszámíthatatlanná lett. Egyéniség és akarat híján a véletlenségek játékszere, mint az időjárás. És épen mint ez, képes a legnagyobb átcsapásokra, egyik végtetből a másikba. Ezért mutat az élet annyi megmagyarázhatatlan tünetet s a nő belső világának annyi megfeythetetlen rejtélyét; a legképtelenebb vonzalmakat s meg nem érthető ballépéseket.

A legmesszebbmenő női emancipációnak azonban nem vagyok híve s azt az egész női nemre kivihetetlennek tartom. E tekintetben teljesen osztozom az Ön unokaöcscsének, Arthurnak, véleményében. De a nő természeti egyenjogúsága a férfival létezik, csak a nő hivatása más s eddigi nevelési módja különbözött a férfiéétól. Különösen a nevelés módja adott

alacsonyabb színvonalat a női nemnek. A modern nevelés és közoktatás azonban ledöntötte az elválasztó korlátokat. Tényekkel bizonyodott be, hogy a nő agyveleje éppen úgy képes a tudományok befogadására, mint a férfié. A szellemi egyenjogúság tehát meg van. A nő szellemi téren mérkőzhetik a férfival, sőt le is győzheti.

De az emancipáció elvonja hivatásától s a modern nevelés iránya lerontja a férfi és nő közti régi viszonyt, megtámadja magát a társadalmat s a jövőt - mondta számtalanszor Arthur - s mondta vele nem egyszer szegény anyám, a ki a modern nevelés irányát nem kedvelte. És ő akárhányszor kesergett azon, hogy tudományokkal foglalkozom, a helyett, hogy udvarlókkal foglalkoztam volna. A ki filozófiai tanulmányok helyett jobb szeretett volna látni a kelengye körüli foglalatosságban. Szóval, drága anyám szerette volna, ha férjhez megyek s éppen az ön unokaöccséhez, Arthurhoz. Számtalanszor mondta, mily boldog a másik lánya, az én kedves nővérem, Camilla, a ki halálosan szerelmes az ő Károlyába s végtelen boldog két kis gyermekével. Az élet boldogságát a nőre nézve Oxford, a Sorbonne, Heidelberg s a budapesti egyetem inkább elrontja, mint megalapítja.

Anyám azonban szinte csak visszhangja volt Arthur felfogásának, a ki előre látta, hogy a könyvekből, mint téglákból, válaszfal emelkedik köztem és közte. De csak a házasságra nézve emelkedett a válaszfal. Nemes, tiszta barátságom Arthur iránt nemcsak nem gyengült, hanem inkább erősödött, a tudományokkal való foglalkozás következtében. Minél többet tanultam én, annál jobban világított előttem az ő nagy műveltsége s igyekeztem egyenlő színvonalra emelni az enyémet az övével, annál inkább csodáltam lángelméjét. Mióta visszatértem a külföldről, szinte nélkülözhetetlen lett reám nézve az ő társasága.

Már-már belenyugodott, hogy nem megyek férjhez, hanem nemes és tiszta barátságban élünk egymás közelében. A vitatkozás azonban koronként megújult közöttünk. Ő váltig állította ama banális tételt, hogy férfi és nő között pusztán barátság tartósan nem létezhetik s hogy a nő hivatása a férjhezmenetel. Én pedig igyekeztem megértetni vele, hogy nem *minden* nő hivatása a férjhezmenetel. A regényírók által agyon használt barátkozás kérdését egyszerűen mellőztem és mellőzöm.

A férjhez nem menetel s pusztán barátkozás a fiatal lányoknál többnyire vagy affektálás vagy csak beteges átmeneti korszak. Alig volt vagy van leány, a ki pillanatra nem érezte vagy legalább nem állította, hogy sohasem fog férjhez menni. És csakhamar férjhez ment, gyakran a színvonal alatt. De kivételek lehetnek és vannak s a kivételek mindig számosabban lesznek a modern nevelés irányának útjain. Vagy rossz tehát ez az irány vagy nem oly feltétlen a nő hivatása, mint minőnek állítják. A szabály tehát megtűri a kivételeket.

E kivételekre is azt mondta mindig Arthur, hogy okvetlenül boldogtalanokká lesznek, vagy már azok. A nő csak a család meleg légkörében lehet boldog. Azonkívül sajnálatos lény, még akkor is, ha bár legműveltebb és legszellemesebb. Én ezt a boldogtalanóságot nem érzem s valószínűleg nem is fogom érezni. Szegény anyám elhunyt óta nélkülözöm ugyan azt a meleg légkört, mely az ő életében otthonunkat betöltötte. De nem szándékozom egy másik otthont alapítani az által, hogy férjhez menjek és gyermekeim legyenek.

És itt tényleg felmerül a modern nevelés és műveltség kérdése. Hogy egy nő elszánja magát hivatásának teljesítésére vagy éppen vágyakozzék e hivatás teljesítésére, okvetlenül szükséges, hogy a misztériumok fátylai vegyék körül. A természet hatalmas ösztönének és nemes illúzióknak kell betölteniök lelkét.

A tudományok azonban szétépik a misztériumok és illúziók fátylait s a bölcselmi kételyek elaltatják a természet sugallatát. E sugallat által fel nem hevítve, hideg vérrel, nyitott szemekkel, az élettan és boncztan törvényeit ismerve s a peszszimista filozófia által, a lét czéltalan-

sága iránt felvilágosítva, miként szánhatná el a nő magát arra, hogy feleséggé és anyává legyen? Ez a gondolkodás bizonyára kivételes, de mindinkább gyakoribbá leend.

Csak jelenség vagyok, csak okozat s nem ok. A nő egyáltalán mindig csak jelzője kora szellemi és műveltségi irányának. Csak ily értelemben fogadható el, hogy a férfi, sőt az emberiség sorsa a nő.

A nő műveltségi foka és viszonya a családhoz jelzi a korszak műveltségi és fejlődési állapotát. Csak a civilizáció közép fokaiban virágzik a családi élet. Itt szabadul ki a nő a rabság durva bilincsei közül, de még nem emeli a műveltség szárnya ismeretlen magasságokba. Ily korszakban nagyok a népek.

Róma akkor volt nagy, a midőn a fórumon Fortuna istenasszonyát lefátyolozott nő jelképezte. A családanyák erénye, a nemes és nagy matrónák képezték Róma nagyságának alapját. De a civilizáció egy helyen meg nem áll. A túlfinomított s dekadens civilizáció korszakaiban eltűntek a római matrónák s helyüket elfoglalták a bachansnők. Fortuna istenasszonyának fátyola csak arra való volt, hogy pirulását fedje azok miatt, a mik Róma társadalmában történtek.

De a matróna épen úgy, mint a bachansnő egy-egy előre vagy visszafejlődő korszak jelzője volt. Nem ok, hanem okozat. A nemes matróna jelentette Róma belső erőit. A bachansnő jelentette az erők meglazulását. Épen úgy, mint jelentették Görögországban a szép és művelt heterák a hellen civilizáció előkelőségét és fényét, mely mögött azonban ott volt a családi élet, vagyis a néperő hanyatlása.

És az is csak jelenség, tünet, hogy minden dekadens korszakban a családi életből kilépő nő két póluson tömörül. Egyik az erkölcsi romlottság, a másik az erkölcsi nagyság pólusa. Megmérhetetlen az a sülyedés, a melyre az első póluson s mérhetetlen az erkölcsi magasság, melyen a másikra jut el a nő.

Az elsőt jelzi az Afrodite-kultusz szemérmetlen romlottsága, a görög és az egyiptomi dekadens civilizáció, valamint Livia és Messalina viselt dolgai Augustus korszakában. A másikat azon szent és szűzies nők, a kik a romlottság elől elmenekültek a pusztába, hogy ott szent barátságban és testvériségben éljenek ugyancsak az erkölcsi ragály elől menekvő ifjakkal és férfiakkal. És azon keresztény szűzek, a kik vértanúságot szenvedtek lelkük és testük tisztaságáért.

Most is egy dekadens korszak kezdete következett el. Megindult Franciaországban, kiterjedt legelső sorban Amerikára. Már Angliát is érinti, sőt legújabbán kezdi megérinteni a mi társadalmunkat. A családi élet bomlik s ennek következményei szemmel láthatók. A nagy Zola ezért írta meg hatalmas munkáját, a Feconditét.

De az új és új civilizáció viszonyaihoz képest új és új jelenségek merülnek fel. A létért való küzdelemben részt vesz a nő is. Kenyérkeresővé kell egy részének lennie, részint szükségből, részint becsvágyból. Azon lányok legnagyobb része, a kik járják az iskolákat és egyetemeket, még nem mond le a családi élet gondolatáról, de független akar lenni. Függetlenné oly értelemben, hogy ne legyen kénytelen minden áron férjhez menni, és ha férjhez megy, ne függjön teljesen férjétől.

Ezen gondolatkört csak egy lépés választja el a családi élet tagadásától. E gondolatkörből mindig több művelt nő lép át azon térre, a hol szebb alakban újul meg az elmúlt korszakok azon jelensége, hogy épen a legnemesebb nők a pusztába vonultak vissza. Afrika és Ázsia kő- és homokpusztaságait most az erkölcsi és eszmei elszigetelés helyettesíti. Nem a félrevonulás, az elszigetelés módja, hanem a magasba szárnyalás.

E tiszta és magas légkörbe vágyik mindig több nő, mint vágytak Egyiptom, Görögország és Róma szüzei a pusztaságba. És épen úgy találkozni igyekeznek e magas régióban hasonló szellem által vezérelt barátaikkal. Az erkölcsi társadalom ekkor *kivonúlt* a pusztaságba, most *felvonúl* az eszmék régiójába.

Azt a jelenséget, vagy - mint Arthur szokta mondani - kórtünetet létrehozta egy bomlott civilizáció erkölcsi romlottsága. Ezt a jelenséget, vagy mint szintén Arthur mondja, kórtünetet, mely a családi életet hasonlóképpen lerombolja, mindinkább létrehozza egy erkölcsi alapjaiban megingott, bölcselmi eszmében megzavarodott kor civilizációja. Létrehozza az anyagi létért való küzdelem, mely a nőt valódi hivatásától eltéríti s a férfival való versenyre kényszeríti. Létrehozza az a körülmény, hogy a művelődés iránya és a nevelés rendszere a nőt is beleviszi a kor szellemének vergődésébe. Abba a nehéz küzdelembe, melyet a bölcselmi irányok egymás ellen vívnak, minden komoly eredmény és tartós egyensúly nélkül.

Hol a materialista természettudományi irány, hol pedig eszményibb felfogás kerül előtérbe. A természet- és erőinek kultusza eljutott legnagyobb túlzására s Flammarionban érte el szinte a bálványimádás költészetét és ellenmondás gyanánt a spiritizmusba csapott át. Brunetière egyáltalán a pozitív tudományok ellen támadva, kivonúlt egyszersmind a természet- és erőinek túlhajtott kultusza ellen. Kinek, melyik iránynak van igaza? A materialista és természeti filozófiának, vagy a már fellépett ellenhatásnak, mely kicsinyli a tudomány elért eredményeit, s a rejtelmes, az ismeretlen felé vezérli tekintetünket?

Lelkemben valóban sokszor zavart érzek. A sivár és szürke peszszimista filozófia iránt természetes ellenszenvem van. A lemondást és csüggedést hirdeti, de fájdalom, anyagi bizonyítékai vannak. Az első ellen küzdő rendszer nemesebb és magasztosabb, de nem képes megcáfolni amannak ténybeli bizonyítékait. Különösen anyám halála óta erőt vett rajtam a sötét világnézet, pedig lelkem minden vágya tiltakozik ellene. És ugyancsak drága anyám halála mindig gyakrabban a végokokra tereli figyelmemet. Vizsgálom a lét problémáit s ezeknek sötét ködei ülnek lelkemre. Épen azért igyekszem visszahúzódní eszmei és erkölcsi visszavonultságomba, hogy ott elmélkedéssel töltssem életemet. Hogy vizsgáljam a csodás és nagy kérdéseket, a melyek méretei mellett összetörpülnek egyáltalán az emberi dolgok. Annál inkább összetörpülnek és semmiségükbe hullanak vissza a társadalmi élet kicsinyességei, melyek engem nem érdekelnek. A hol a kőszáli sas írja le magas íveit, ebbe a nagy magánosságba vágyik lelkem, de akképen, hogy Arthur is ott írja le velem a nagy íveket, az emberi gyarlóságok és hiába-valóságok feletti szédítő magasságban.

Arthur azonban, bár szelleme hatalmas szárnyakra kelhetne, ábrándosnak tartotta ezt az élet-célt. Követett ugyan a magas légkör pusztaságába, de csak azért, hogy onnét visszaragadjon az úgynevezett gyakorlati életbe. Ez a küzdelem folyt közöttünk a legutóbbi években. Én eszményi barátságot kínáltam neki. Ismétlem, nem olyat, minővel tetszelegnek önmaguknak a flirtelő angol misszek, vagy az őket utánzó backfisok. A tudományos és eszmei egyenjogúság alapján kínáltam neki ezt a barátságot, mint kínálták a syr és lybiai sivatagba menekült előkelő hölgyek tiszta és nemes szívű barátságukat a nemes görög és római ifjaknak. A nagy problémák felett elmélkedve akartam tölni életemet Arthurral. Ő azonban földi házasságra akar vezetni a szent, a magas frigy helyett, melyet eszmei sivatagomban kínáltam neki. Barátság helyett szerelmet követelt tőlem.

Kedves Nagybátyám bizonyára tudja, hogy Arthurral szakítottam. Most már kezdi sejteni azt is, hogy miért? Arthur annyira ment, hogy egyik szerelmi vallomása és házassági ajánlata közepett, képzelje csak Nagybátyám, megcsókolt. Természetes, hogy elutasítottam magamtól.

Ő szomorúan, de mégis büszkén távozott s azt mondta, addig nem fogom újra látni, míg ezt a földi csókot vissza nem adom neki. Ebből láthatja, kedves Nagybátyám, hogy köztem és Arthur közt örökre vége mindennek. Ő nagy útra ment. Ön, kedves Nagybátyám, tán tudja hová? Én pedig megmaradok egyedül is pusztaságomban. Azaz, hogy nem teljesen egyedül.

Vannak barátnéim s mindig többen lesznek, a kik úgy gondolkodnak, mint én s a kik hozzákötik sorsukat az én sorsomhoz. Vagyoni viszonyaim, mint tudja, megengedik, hogy egy kis előkelő társaság, ha a társaságtól nem is különválva, de ennek *föléje* emelkedve, anyagi gondok nélkül élhessen nemes hivatásomnak: a tudományoknak s a nagy emberi problémák vizsgálatának.

Arthurról sokszor beszélünk s valóban nélkülözzük.

Ha kedves Nagybátyám netán tudna holléte felől valamit, nagyon lekötelezne, ha mielőbb tudósítana.

De mielőtt jelen soraimat, illetőleg monologomat befejezném, röviden összefoglalom azon tüneteket, a melyek a kultúra és fejlődés különböző fokain jelentkeznek:

A következő érdekes osztályzatba sorozhatók a nők. A két főosztály, a *férjhezmenteké* és *hajadonoké*. Az elsőnek legszebb és legnemesebb alosztályát a derék családanyák képezik. Ez a *matrónák* osztálya. A második alosztály, a melyet Zola ostromoz, azoké, a kik férjhez mennek ugyan, de a családot nem kedvelik. A harmadik alosztályt a Liviák és Messalinák alkotják. A férjhez nem menő leányok legnagyobb számát azok alkotják, a kiket nem visznek férjhez. Ezek második osztályát azon nemes lelkek képezik, a kik a pusztuló közerkölcsöktől megundorodnak, visszautasítják még a házasságot is. A harmadikba azok sorozhatók, a kik ösztönszerű s önmaguk előtt sem indokolható ellenszenvet éreznek a házasság iránt. A negyedikbe azok, a kik tudományos és filozófiai alapon, az élet céltalanságáról meggyőződve, megindokolva utasítják egyáltalán vissza a szerelmet.

Ez utóbbiak képezik a pártában maradt hajadonok *filozófiai* perczentjét. Ebbe a perczentbe tartozunk én és barátnéim. De egyszersmind bele tartozunk az *erkölcsi* perczentbe, mely a közerkölcsök sülyedését megvetve s eszmei magaslatra törekedve, utasítjuk vissza a szerelmet.

A népek boldogulása és jóléte ezen osztályzatok szerint váltakozik. A nemzetekre és társadalmakra legszerencsésebb korszak az, a midőn kevés nő marad pártában s a férjhez ment nők legnagyobb része az első osztályba, vagyis a boldog családanyák, a matrónák osztályába tartozik.

Ezen korszakában volt Róma is legnagyobb. Ezen korszakában lett világhatalommá Anglia. Amint növekszik a férjhez nem menők perczentje s fogy a derék családanyák száma, ellenben szaporodik az asszonyok két utolsó osztályzata, vagyis szaporodnak Zola terméketlen női és a buja Messalinák, azonképen bomlanak a társadalmak s hanyatlanak a népek. És a romlást nem tartóztatja fel ama körülmény, hogy Zola asszonyaival és a Liviákkal és Messalinákkal szemben kibontakozik a nemes és tiszta nők fényes csoportja. Azon nőké, a kiknek homlokán a pogánykorban Diána félholdja s a keresztény korszakban a szüziesség koronája ragyogott vagy ragyog. Azon nőké, a kik erkölcsi undort éreznek a közromlottság felett, visszavonulnak egy nemes, erkölcsi élet fenséges magasságába. És azon nőké, a kik az elbizakodott tudomány s önmagával meghasonlott filozófia hatása alatt, a végkokokat vizsgálva, s e vizsgálatból meggyőződve az élet céltalansága és üressége felől, önkénytelenül keresik az ismeretlent, a csodást s az elmélkedés bár rideg, de fényes régiójába szigetelik el önmagukat.

Mind e nők legfeljebb önmagukat mentik meg a romlástól, de nem mentik meg sem korukat, sem hanyatló társadalmukat. Ismétlem, kedves Nagybátyám, hogy a közizlés s a közerkölcsök, különösen a női erkölcsök megromlása, valamint a peszszimista és zűrzavaros tudomány teljesen jogossá teszik úgy az erkölcsi, mint a tudományos elszigetelést.

A nemes és fenséges kivonulást a romlott és üres társadalomból, melynek erkölce és ízlése egyaránt beteg. Sajnálom, hogy Arthur nem vett részt kivonulásunkban s megmarad azon társadalomban, melynek romlottságát és züllését ő is ismeri.

Ezek után, kedves Nagybátyám, körülbelül ismeri nézeteimet s egyéniségemet. Ha hibásnak talál s különösen hibáztatja azon elhatározásomat, hogy férjhez nem megyek s így az Ön által is óhajtott házasságom Arthurral létre nem jön, ezért ne engem kárhoztasson, hanem züllő és hanyatló korunk viszonyait, melyek két véglet között mozognak. Az erkölcsi sülyedés s a földiek fölé helyezkedő erkölcsi magasság közt. Kárhoztassa ama rám nézve is szomorú tény, hogy a materialis pozitív tudományok művelése, a lét nagy kérdéseinek sötét panorámája elé állított. És hogy drága anyám halála a sötét képet rám nézve még sötétebbé tette.

A goromba nagybácsi.

Bemutatkozóm egyáltalán nem talált kedvező fogadtatásra Önnél, kedves Nagybátyám. Kemény, elítélő szavai, melyeket válaszában használ, joggal arra indíthatnának, hogy *kedves* Nagybácsi helyett, *goromba* Nagybácsinak nevezzem. És nem is hirtelen felindulásában pirongatott le, mert hisz' csak hetek múlva válaszolt levelemre, vagy hogy úgy mondjam: monológomra.

Ám az Ön jó szándékában hiszek, melylyel engem meg akar javítani s állítólagos tévedéseimből kiábrándítani. Épen azért nem is felejtkezem meg különösen azon körülményről, hogy ön Arthurnak is unokabátyja s így köztünk rokonsági kapcsolatot képez. Különben talán megneheztelnék azon célzások miatt, mintha egy kicsit eszelős és hiszterikus volnék. Az én barátnéim pedig az eszmerokonság révén a nyakamon élősködnék, a míg valamelyik úgynevezett ideális jóbaráttal meg nem szöknek a szent elmélkedés magas légköréből a gyakorlati élet valamelyik virágos partjára.

Mindezekhez azt is hozzá teszi, kedves Nagybátyám, hogy ha már lelkem kételyek közt vergődik, hagyjak fel a filozófálással s forduljak közvetlenül az igazság és lelki megnyugvás forrásához, a valláshoz. És ha már épen nem akarok s nem akarnak barátnéim részt venni a földi élet gyönyörűségeiből, menjünk valamelyik kolostorba, ott azután hasznos foglalkozás közt tölthetjük életünket.

A személyes szemrehányásokra nem, vagy csak nagyon röviden felelek. Elismerem, hogy én és barátnéim a praktikus életfelfogás szerint legalább is különösek vagyunk, ám az eszelősség és hiszteria távol van tőlünk. Már czéloztam rá, hogy mi csak jelenség, okozat, nem pedig ok vagyunk. Létre hozott bennünket a modern kor szelleme, a magasabb művelődés iránya, mely a nőt is bevezeti legalább a szellemi egyenjogúság küzdőterére.

Minden túlfinomult korszaknak feltétlen következménye a családi-élet válsága s a nők egy részének kivonulása a családi életből. Hogy ez a kivonulás azután a pusztába, a kolostorba vagy egy tisztult elmélkedés nemes légkörébe történik-e, ez az illető korszak, a művelődési viszonyok vagy az egyéni ízlés dolga. A mi a kolostorba való visszavonulást illeti, ide vonatkozó jó tanácsát köszönöm, de nem élek vele. Nem élnek vele barátnőim sem, a kiket igazán méltatlanul gyanúsít. Egyáltalán nem töltjük haszontalanul életünket. Én például tényleg gyakorlom orvosi hivatásomat, gyógyítom és ápolom a betegeket ingyen, mint bármelyik irgalmas nővér. Barátnéim legnagyobb része szintén valamely hivatást tölt be s időnknek csak a munkától megmaradt részét töltjük egymással és barátainkkal való társaságban. Hogy ez a társalgás a társadalmi életben szokásos összejövetelek, tánczestélyek, jourok stb. színvonala felett magasan jár, ez nem érdemel gáncsot, sőt inkább dicséretet.

A mi társas összejöveteleinkből ki van zárva a jourok fülbesúgása és udvarlása, az ember-szólás, a pletyka. Mi nagy közkérdéseket s a művészi élet egyes jelenségeit vitatjuk meg. Főtárgyunkat azonban mindig a nagy, emberi problémák képezik. Elmélkedéseink és vitatkozásaink főleg a tudomány és az eszmei felfogás érintkező pontjára vonatkoznak. Ez elmélkedések és vitatkozások lelke eddig Arthur volt, akit nagyon nélkülözünk. Rávonatkozólag azt írja kedves Nagybátyám, tudja ugyan hollétét, de el nem árulja, nehogy bölcselemi pletykáinkkal és ábrándjainkkal zaklassuk. Ezek a bölcselemi pletykák azonban, a melyekké a mi társalgásunkat kedves Nagybátyám le akarja szállítani, Arthurnak is kedvencz légkörét képezték. Különösen a természettudományok s a vallás közti ellentétek problémája nagyon foglalkoztatta Arthurt.

A természettudomány nem ismer mást, mint a természetet s ennek erőit. A látható, a kiszámítható s érzékeinkkel megfogható világ az ő birodalma. Nagy birodalom ugyan a mi kis földgömbünkötől az Andromeda ködfoltig, de csak egy kis pont mégis a segédeszközökkel felfegyverzett érzékek által nem szemlélhető s meg nem fogható végtelenséghez képest. Nem is szólva egy, ha lehet, még végtelenebb erkölcsi és szellemi világról.

A természettudomány az embert is csak fizikai lény gyanánt tekinti. Csak leszármazását kutatja, s mint tényleges jelenséget vizsgálja, de létokával és céljával nem törődik. Az ember erkölcsi lénye kívül esik vizsgálatain. Rá nézve az ember csak emberállat, mely a többi állatokhoz hasonlít. A természettudomány előtt az egyén nem fontos, hanem csak a faj. Az egyén csak annyiban érdekli, sorsával úgy a tudomány, mint a nagy természet csak annyiban törődik, amennyiben a fajfentartás eszköze. Az egyént az embernél és állatnál csak azért fegyverzi fel a természet a létküzdelemben, hogy a faj megmaradhasson. Az anyatermészet előtt egy lapos orrú s nyomott homlokú pápua szerecsennő csak oly fajfentartó értékkel bír, mint a legfinomabb, legműveltebb s legszebb angol lady, vagy királyné. Sőt nem tesz különbséget egy őz-, szarvas-, párducz- vagy öleb-anya s az ember-anya közt. Minden mesterkedése és erélye a faj fentartásra s nem az egyénre irányul.

A vallás megfordítva, az egyénre helyezi a súlyt s nem a fajra. Az egyén boldogítására törekszik ezen vagy a túlvilágon s a fajjal nem törődik. És az egyénnél sem helyezi a súlyt a fizikai létre, hanem az erkölcsire. Még az egyéni fejlődés és haladás sem célja, hisz' a szentírás nem egy helyen az együgyűek boldogságát hirdeti. Az egyén erkölcsi tökéletesülése a főcélja s nem az emberiség jövője vagy boldogulása.

A világ, vagyis az emberiség végét Krisztus tanának hirdetői küszöbön állónak vélték s az egyént akarták megmenteni az örök üdvösség számára. Az ember-állatban főleg az embert, az erkölcsi lényt vizsgálták s az állatot, vagyis az ember fizikai lényét, oly ellenség gyanánt tekintették, melyet le kell küzdeni. Gondolatnak is gyönyörű! az állatiaságtól megmenteni az embert. Erkölcsi lényé által leküzdeni állati lényét. A porból és hamuból alakult emberanyagot megtisztítani, átlátszóvá s erkölcsileg fényessé tenni, átalakítani a látható világ fizikai jelenségét erkölcsi jelenséggé. Az emberben az állati érzékiséget szellemi és erkölcsi vágyakká finomítani. - Mily bámulatos és fenséges kép ez!

Ezért ütköztem meg Turgenyev nagy szellemének sötét pontján. A művészet és irodalom célja is az, hogy az ember fizikai lényé fokról-fokra átalakuljon erkölcsi lényé. A durva sárba a művészetnek is az isteni szikra fényét kell vetnie, nem pedig megfordítva, hogy a magasabb erkölcsi világ zuhanjon le a sárfertőbe. Ezért vádoltam Turgenyevet lelkem felháborodásában vámpírja miatt. A szellemmel női testet öltet s földi szerelmet folytat, mert szerinte csak az emberi test képes igazi gyönyörök befogadására. A szellem fizikai testet kénytelen öltetni, hogy élvezhessen. A szellemi élvezet e szerint semmi, a fizikai gyönyör ellenben minden. Az emberben tehát az állat a fő s nem az ember.

Reszketek a felindulástól egy nagy szellem ily tévedéseinek láttára. Hát igazán nem fejlődött volna az ember azon negyedkorszakbeli időtől, a melyből az első emberi koponyát birjuk?

Hát igazán, semmi fejlődés sem jönne létre, sem a fizikai, sem az erkölcsi világban? Hát az emberben mindig a bestia, nem az ember uralkodik? Hát én és a hozzám hasonló csakugyan eszelősök vagy hiszterikusok volnánk, a miért az érzéki gyönyöröket visszautasítjuk s helyette keresünk szellemi élvezeteket? A Lipótmezőre megérett örült vagyok én, a miért daczára, hogy a boncztant ismerem, vagy pedig éppen ezért utálok a nemi életet s szemérmem oly fokú, hogy még meztelen vállamat sem mutatnám meg a nyilvánosságnak?

Csakugyan kialudt elméből a józanság szikrája, a miért nem akarok asszony-állat lenni s egyenlő sorsban részesülni a nő-szarvassal, vagy a nő-párduczczal, avagy éppen nőstény ölebemmél?

Nem, nem hiszem, kedves Nagybátyám, hogy elvesztettem volna józan eszemet, a miért a természet törvényeivel szemben pártot ütök. Igenis, ha úgy tetszik, lázadó vagyok a természet zsarnoksága ellen. De *erkölcsi* lényemet épp az bizonyítja legelső sorban, hogy képes vagyok *fellázadni*. Az igazi állat erre nem képes, hanem vakon engedelmeskedik a természet törvényeinek. Minél vadabb az ember, vagyis minél jobban uralkodik rajta az állat, annál inkább engedelmes szolgálja a természetnek. *A civilizáció első ténye volt az első lázadás a természet durva uralma ellen*. A haladás nem más, mint az ember felülkerekedése a természet felett s törvényeinek eszközül használása céljaira.

Ekkép nemcsak én magam vagyok lázadó, hanem egyszersmind, bár öntudatlanul, részes a lázadásban az egész emberiség. Az emberben az erkölcsi lény kifejlesztését bizonyára előmozdítja a vallás. Ennek azonban nem célja az emberi faj fentartása s jövőjének biztosítása. Hisz' egyenesen a nőtlenséget sugalja s a házasságot inkább csak tűri és szabályozza.

A természet törvénye azt követeli tőlem, hogy a fajfentartás eszköze legyek. Szent Pál ellenben azt írja a korintusiaknak, hogy jó, ha a nőtlenek nőtlenek maradnak. „A ki feleség nélkül vagyon, azokról szorgoskodik, melyek az Úréi, mint tessék az Istennek.

A ki pedig feleséges, azokról gondoskodik, melyek a világiéi, mint tessék feleségének, és megoszlott. A férjtelen asszony és a szűz azokról gondoskodik, melyek az Úréi, hogy szent legyen testében és lelkében. A ki pedig férjnél van, azokról gondoskodik, melyek a világiéi, mint tessék férjének... A ki szívében erősen felteszi, nem kényszerűségből, hanem hatalma levén akarata szerint cselekedni, és jónak itéli szívében, hogy megtartsa szűz leányát, jól cselekszik. Tehát a ki házasságra adja szűz leányát, jól cselekszik, de a ki nem adja, jobban cselekszik.”

Én a jobbat választottam, s ezért nem érdelek szemrehányást. A civilizáció kezdetétől fogva tiszteletben részesült a nő tisztasága. A Diana-kultusz a görög őskorban a népek lelkének tiszta vágyakodását fejezte ki. A ragyogó félholddal homlokán Diana, mint tiszta fénysugár tündökölt át a Venus-kultusz által megfertőztetett klasszikus ó-kor levegőjén. Krisztus anyjának kultusza pedig a keresztény népeket egyesíti az örökké tiszta nőiség csodálatában.

Igaz, hogy ez eszményiséggel szemben áll a nő természetes hivatása, de éppen ez mutatja a nő szellemi és erkölcsi egyenértékűségét, az asszonygyűlölő filozófiával szemben, hogy szabadon választhat. Választhatja természetes hivatását s választhatja az eszményiséget.

Bizonyos, hogy a legtöbb nő az előbbi választja. Arthur és Ön szerint, kedves Nagybátyám, ezek tesznek helyesen s tulajdonképpen csak ezek lehetnek boldogok a földi életben. Ön is nővéremet, Camillát állítja fel példa gyanánt. Mily boldog ő férjével és gyermekeivel. És mikép szán engem elfogultságom miatt.

Nagyon örülök Camilla boldogságának. Ugyanazon gondolkodással s ugyanazon eszmélégkörben, melyben Camilla él, én is talán hasonlólag boldog lehetnék, mint annyi más nő boldog.

Különben tán, kedves Nagybátyám sem állítja, hogy a szerelem és házasság minden nőt boldogít. Költői hasonlattal írja Ön, hogy szerelem nélkül a nő olyan, mint a virág illat nélkül s engem kaméliához hasonlít, melynek szirmai gyönyörűek, de nem lehelnek boldogító illatot.

Ám, ki kérdezte meg a rózsát, hogy boldog-e, s kinek felelte a hideg kamélia, hogy boldogtalan? Minden élő lény a saját elemében találja meg létfeltételeit. Az emberi lélek is csak a

saját elemében boldogulhat. De egyáltalán nem áll, hogy a nő a szerelem légkörében, mely az ő eleme, okvetlenül boldog. A napi élet lépten-nyomon megczáfolja ezt a tételt a nők igen nagy részére nézve.

Sós zápor és keserű tenger lenne abból a sok könnyből, mely a nők arczán pereg le. Az utcza hemzseg a boldogtalan arczoktól. A színházi előadásokon, hangversenyeken, tánczvigalmakon s másutt megjelenő nők kipirult vagy kifestett arczán is meglátszik a szenvedett keserűségek nyoma.

És hány szép arcz virága vagy mosolya rejti el ügyesen a világ előtt a bánatot és keserűséget? Az anya, a feleség mennyi szenvedésnek van alávetve. Hány asszony szenved súlyos bánatokat attól, a kin lelke egész hevével csüng.

És lehet-e nagyobb fájdalmat képzelni, mint az anyáét, ki holt gyermeke ravatala fölé borúl?

A természet, a midőn a nőt a fajfentartás hivatására szánta, *nem rózsával hintette be ennek útját, hanem tövisekkel.* Ezek a tövisek megsebzik a legfinomabb lábacskákat, melyeket pedikűr ápol épen úgy, mint a harisnyátlanul járó talpakat. Sőt a királynők gyakran többet szenvednek, mint a mosónők. Diana szűzies lábai ellenben bár hidegen, de sebzetlenül lebegnek át e tövisek felett, a melyekkel a természet teleszórta megfoghatatlan szeszélyében épen a neki engedelmeskedő s természeti hivatásukat teljesítő nők útját.

Szánom a női nemet és szánandó, akár hivatásának él, akár nem. Ön és Arthur szerint e természetes hivatásának nem élő nő okvetlenül boldogtalan. De a másik osztályba tartozó nők legnagyobb része is az. Csak a kivételek boldogok. Ön azonban, kedves Nagybatyám, példákra utal, hogy a hivatását teljesítő nő, még boldogtalanságában is boldogságot találhat. Ugyanazon kéz, mely sebet üt szívéen, egyszersmind gyógyírt tesz arra. Hivatkozik szent emlékü anyámra, a ki házasságában nem volt boldog, de édes volt rá nézve önfeláldozása, mert gazdag atyám vagyonát hagyhatta rám és nővéremre.

Ön tudja, kedves Nagybatyám, hogy anyám emléke legérzékenyebb és legfájóbb része lényemnek. Halála örök gyászba borította lelkemet. Hallottam szent emlékü anyám önfeláldozásáról. De kellett-e, szabad volt-e feláldozni önmagát? Szabad-e egyáltalán bármely anyának élete, boldogsága árán boldogítani gyermekeit? És a vagyon egyáltalán boldogság-e?

Maradt volna anyám inkább szegény özvegy asszony, talán más viszonyok közt az én belső világom is másképp fejlődik.

De nem bírálom szent anyám eljárását, melyet anyai szíve diktált neki. Néma és fájdalmas kegyelettel hajlok meg előtte, a kinél nemesebb és nagyobb lélek még nem járt a földön. Az ő szent emléke késztet, hogy a nők téves elhatározásánál is inkább a nemes indokot keresem, mint a nemtelent. Egyáltalán mindig a nőnek szeretek igazat adni, még akkor is, ha a látszat ellene van.

Mennyi szenvedés vagy mily szívbeli ok vihette a nőt a vétekig, vagy épen a bűnig? És a haladás, a fejlődés nem javítja a nő helyzetét, sőt, mint Ön is, kedves Nagybatyám, elismeri, rosszabbítja. A kereszténység és a civilizáció felszabadította a nőt rab állapotából, az utóbbi azonban egyszersmind belelökte a létért való küzdelem torzsalkodásába. Ekkép a fejlődött civilizáció természetes hivatásától mindinkább eltávolítja a nőt.

A modern élet viszonyai közepett mindig gyérebbek lesznek a házasságok. Aránylag fogy azon férfiak száma, a kik családot alapíthatnak vagy akarnak alapítani. A nők igen nagy része ekkép akarata és legjobb törekvése daczára, kívül marad a házasságon, vagyis természetes hivatásának teljesítésén.

Segítőtárs helyett versenytárs gyanánt jelenik meg az életpálya küzdő terén, a férfiakkal szemben. És erős versenyt csinál a létküzdelemre kényszerített nő. Nemcsak azért, mert a legtöbb élethivatásra épen oly alkalmas, mint a férfi, hanem azért is, mert sokkal olcsóbb munkaerő. Ekkép új gazdasági tényező gyanánt jelenik meg a modern nő az élet nehéz harcában. Leszállítja a munka értékét s ekkép nehezebbé teszi a megélhetést a férfiakra. Gyarapítja ekkép a tőke hatalmát s előmozdítja a szocializmust, mely a tőke zsarnoksága ellen küzd.

És mily szívfacsaró látványokat hoz létre!

Ifjú leányok ott görnyednek, mint hervadozó virágok az irodák rosszul világított helyiségében. Üde arcukon előre veti már árnyékát a gyorsan bekövetkező hervadás. Csakhamar olyanokká lesznek, mint idősebb társnőik, a kiket korán megtört a munka s arcuk üdeségétől megfosztott a zárt levegő.

Némelyik férjes, sőt családostól köztük. De milyen családi élet lehet az, a midőn a családanya reggeltől estig az irodában vagy a műhelyben görnyed? Milyen lehet itt a gyermeknevelés, a házasságnak végre is főcélja s a nőnek igazi élethivatása? E pontnál kedves Nagybátyám is érzékenyül levelében és szidja a modern élet feltételeit. Keserűen mondja, hogy mindezt a modern élet hozta létre s a civilizációt elnevezi méregnek, mely csak kis mértékben orvosság, nagyban gyilkoló, romboló szer.

Hát bizony most már ott vagyunk, kedves Nagybátyám, hogy a modern civilizáció is kezd önmagában korhadni. Eddig minden civilizáció így járt a földgömbön.

Az újabb felfedezések csodákat tárnak fel a föld alá került építkezések tekintetében, melyek nagyméretű civilizációt feltételeznek az emberiség legrégebbi korszakában. E kezdő civilizáció szerteüzlött, hogy helyet adjon egy másiknak. Ez ismét rövid virágzás után elpusztult. Így váltakozott és pusztult el a hindú, az asszír, a babilonai, az egyiptomi, a görög és a római civilizáció. Így fog elpusztulni a mai civilizáció is, melyet a modern népek hoztak létre a görög, római civilizáció romjain. A történészek azután nekiállanak kutatni, mért pusztultak el nagy nemzetek és nagy civilizációk, s összehordanak számtalan komplikált okot, mint Gibbon Róma bukásának okait fejtegetve. A sok valódi és látszólagos ok mögött ott áll a fő- és ősi ok, az, a mire Ön célzott, kedves Nagybátyám, erélyes szavaival, hogy a civilizáció nagy mértékben alkalmazva méreg. Vagy helyesebben, a civilizáció is, mint minden élő lény, önmagában hordja bomlásának csíráját. A civilizáció az emberiség fájának gyönyörű virága, e virág szirmai közt azonban kifejlődik a pusztító féreg. És szinte mindig a családi élet bomlásának alakjában lép fel a rombolás eleme.

A szocializmus új világot, új eszmekört, új életet ígér a mai vénhedő kornak s a jobb után sóvárgó emberiségnek. Arthur észjárására vall kedves Nagybátyám fejtegető levelének azon része, a midőn a jövőről szól (vajjon nem közli Ön, kedves Nagybátyám, az én soraimat Arthurról s nem vele egyetértve küldi válaszát?). Nem bízik a szocializmus ígéretföldjében, legelső sorban épen azért, mert nem képes megtalálni a nő méltó helyét az új alakulásban. A szabad szerelem képtelen álláspontjáról a szocializmus is letért. De Marxtól, Bebelig és Bernsteinig, egy szocialista sem találta meg a nő, a családanya helyes beillesztését az új rendbe. A falanszter megöli a családi életet; a munka, melyet a nő a családon kívül teljesít, megöli ennek báját és tönkreteszi célját. Már most kapunk ízléstetőt a szocializmus ígéreteiből. Egy-egy darab falanszter ott van az irodákban és műhelyekben. Nemcsak a jelen nem örömdetes tehát, hanem egyszersmind a jövő sem vigasztaló.

De hát minden civilizáció és haladás sorsa a visszaesés és pusztulás?

A természet durva erőivel szemben hasztalan az emberiség nemes törekvése? A nagy öntudatlan brutális ereje legyőzi az öntudatos célt, melyet nemes becsvágyában az ember maga elé

tűzött? Ezt tanítja meglepően részletes s meggyőző adatokkal egy kiváló angol tudós a *Jövő Nemzedékek* című folyóiratban. Még a német peszszimista filozófia sem megy oly messze a fekete színek alkalmazásában, mint az angol tudós. Nem állok tehát egyedül. A legkiválóbb tudósok s bölcsészek vallják ugyanazon nézeteket, a melyeket vallok én. Sőt merem állítani, hogy én haladtam legkevésbé előre azon a fagyos göröngyökkel behintett úton, mely a nirvána felé visz.

Vajjon ezek után is fentartja, kedves Nagybátyám, azon állítását, hogy különcz, vagy épen eszelős vagyok? Igaz, hogy e kifejezéseit önmaga is megenyhíti. Azt mondja, szán és sirat. És nemcsak azért, mert Arthurral való házasságom létre nem jött kedvencz eszméinek bukását jelenti, hanem szán, mint a modern nőnevelés áldozatát.

Bizonyos, tagadhatatlan joggal mondhatja kedves Nagybátyám, hogy a modern nőnevelés átmenet nélkül, szinte meglepetésszerűen vezette be a nőket az összes tudományok eddig sohasem látott csarnokaiba. A nő lelke nem volt megedzve a tudomány téves felfogása s esetleges visszahatásával szemben. Egy fiatal lánynak, a kinek barátnői nem gondolnak másra, mint szép öltönyökre s udvarlóikra, egyszerre bonczkést adnak kezébe. Egy másik fiatal lány, a kinek barátnőit a sikamlós francia regények olvasásától is eltiltja anyja vagy nevelőnője, egyszerre rászabadul Schopenhauerre, Nietzschere, Hartmannra stb. Nem csoda, Ön szerint, kedves Nagybátyám, hogy az előkészület nélküli rászabadulás azután megrontja nem egy nőnek gondolkodását. - De hát ne szabaduljon rá, mondhatja valaki. Ámde okszerű vezetés nélkül s a tudásvágy hatása alatt a művelt nők közül sokan rászabadulnak.

Így romlott meg, Ön szerint, az én gondolkozásom is. Különösen a peszszimista filozófiát vádolja. Ennek, Ön szerint, denevérszárnyai kiröpítettek engem a végtelenségbe s ott oszlom fel fényes ködpára gyanánt, a helyett hogy tömörülnek a családi életre. Lelkem, Ön szerint, beteggé lett, pedig a nőnek egyik legnagyobb szüksége a testi és lelki egészség s az ebből származó derült egyensúly. Csak a testileg és lelkileg egészséges nők képesek boldoggá tenni környezetüket. A testileg beteges asszony egyszer-, a kinek pedig szelleme beteges, vagy különcz, kétszeresen dülja fel a családi boldogságot. Látja, kedves Nagybátyám, már ezért sem vagyok a családi életre hivatva. De ez fáj Önnek, mert ismerve Arthurnak irántam való szerelmét, mielőtt engem ekkép megismert volna, haragszik rám, s az örült peszszimista filozófiára, mely czéltalan gyanánt mutatja be az életet.

És itt áttér egy igen érdekes kérdésre, mely széles körű tudásra vall s mely az eszmetársítás kapcsán ismét Arthurt juttatja eszembe.

A rendszeres tanulás és tudás - úgymond Ön - nem veszélyezteti a nő elméjét, csakis az élet czéltalanságát feltáró peszszimista filozófia. A szép görög heterák minden tudományba bevezetést nyertek s így filozófiát is tanultak, hogy államférfiakkal és bölcsészekkel társaloghassanak. Aspázia, Taisz s más előkelő görög hölgyek elméje azonban nem romlott meg, mert az akkori görög filozófia felemelte s nem szállította le lelküket. Szokrates filozófiája a lélek halhatatlanságát tanította, míg a modern filozófia a nirvánát hirdeti. Aspázia józanul maradt elméjével, azután jó parthiet csinált s férjhez ment Perikleszhez.

Ez így van, kedves Nagybátyám. A görög filozófia nem dolgozhatott a modern természettudományok hatalmas eszközeivel. Ugyanily helyzetben voltak az előkelő nőszellemek Franciaországban a nagy forradalom alatt és után. Sevigné, Staël, Recamier stb. nagy francia nők csak a doktrinér filozófiával álltak szemben. Ez a filozófia lehetett perverz s atheista, de csak a pusztá tagadás terén maradt. Az élet céljait is tagadhatta, de természettudományi bizonyítás nélkül. A helyzet most már egészen más. A modern természettudományok s az ezekbe kapcsolódó filozófia tudássá emeli a sötét világnézetet. A nagy öntudatlan természet veti most árnyékát a lelkekre. A dicső görög és francia nők, ha ma élnének, ez árnyék hatása alatt volnának. Ez árnyék ott sötétednék kedélyük látáshatárán.

A nagy öntudatlan.

Az első gondolkozó lényvel megszületett az ellentét a fizikai és eszmei világ közt. Az öntudatra ébredt harcol az öntudat nélküli természettel.

De vajon az anyag ébredt-e öntudatra, vagy pedig az isteni szikra költözött be az anyagi világba, ez a nagy és végzetes kérdés? A tudománynak, a bölcsészetnek, a vallásnak nagy kérdése.

Én, kedves Nagybátyám, nem vizsgálom a dolgok eredetét. Nem vagyok képes eldönteni a természettudománynak, a bölcsészetnek, a vallásnak van-e igaza a kezdő okra nézve. Csak a gyakorlati ténnyel számolok, hogy a gondolat és a vakerő, az öntudat és öntudatlanság, az eszme és nyers anyag állanak küzdelemben kiszámíthatatlan idők óta s fognak harcolni kiszámíthatatlan időkig. A teremtés lelke és a teremtés anyaga birkóznak egymással.

És a haladás, az emberiség haladása abból áll, hogy az öntudatos és céltudatos akarat legyőzi a természet nyers erőit s azokat céljainak szolgálatába kényszeríti. A megoldandó nagy problema ekkép abból áll, hogy az anyag s a benne rejlő erő engedelmeskedjék az embernek, nem pedig megfordítva.

Az ember korlátlan uralma a természet, vagyis a nagy öntudatlan felett volna a tökély azon foka, melynek szédítő magasságába még a legmerészebb gondolat is alig juthat el. A megmérhetetlen távolság, mely a célt és kiinduló pontot elválasztja, magában foglalja az embernek szintén megmérhetetlen átalakulását. Különösen azon átalakulást, melyen az ember értelmi, erkölcsi és érzelmi világa már is átment s talán még át fog menni. Maga a *női kérdéssel legkapcsolatosabb szerelem* már eddig is lényeges átalakuláson ment át. Az állathoz közel álló fél-vadembernél a szerelem pusztán állati ösztön volt s kizárólag a fajfentartást szolgálta s ezt szolgálja ma is a még vadságban levő népeknél. A fejlődés fokozatain, a vallás és a költészet a durva ösztönt fénykörrel veszi körül. A durva realitás meztelensége nemes mezbe öltözik. A legmagasabb fejlődési fokozatokon pedig a szerelem tán képes lerázni a durva anyagiasságot s megszűnik feltétlenül szolgálni az öntudatlan természeti hatalom zsarnokságát.

Ha a szerelem lehetséges anyagiság nélkül s tiszta szárnyaival képes felrepülni az érzelemvilág magas és fényes légkörébe, akkor a természet feltétlen hatalma már meg van törve.

Kedves Nagybátyám! Ön ezen bizonyára ismét mosolyog és Shakespeare-rel bizonyára azt mondja, hogy örültségemben rendszer van. Érvelésem és gondolkozásom bizonyára nem örültség, egy azonban elvitázhatatlan tőlem, hogy valóban rendszert követek.

És az is bizonyos, hogy az átalakult és *átfinomított szerelem legelőször rázta le a természet rabigáját*. A nagy öntudatlant azok győzték le legelőször, a kik megtagadták a természet ellenében az engedelmisséget a faj tovább terjesztéséhez. Azok a pogány és keresztény szűzek, a kik kultuszt csináltak tisztaságukból, a pusztát, a magányt vagy a halált választották inkább, mint a természetnek vagy kényszernek való engedelmisséget.

A feltétlen engedelmisségre kárhoztatott állat erre nem volt s nem lesz képes soha. Íme tehát, épen a szerelem kérdése mutatja azt a végtelen különbséget, mely az állat és ember között van.

Ismét nem vitatkozom a dolgok eredete felett, de bizonyos, hogy épen a szerelem kérdése ketté szakította volna az ember és állat közötti kapcsolatot, ha ez a kapcsolat létezett volna is.

Kedves Nagybátyám láthatja ezekből, mily nagy mozzanatot képez a szerelem kérdése az emberiség legnagyobb problémáinál. A legfőbb mozzanatot a tekintetben, hogy az ember-állatban az ember föléje kerekedett az állatnak. De ez is csak egy mozzanat és számtalan más mozzanat bizonyítja ugyanezt. Az ember szellemi és érzelmi világa eddig is már számos diadalt aratott az öntudatlan, nagy, anyagi természet felett. És a küzdelem folyni fog, ha ugyan az emberiség kibírja megmérhetetlen időközön keresztül, kiszámíthatatlan sikereket és eredményeket érhetne el.

De íme, már az optimizmusba csaptam át. Így megvesztegetett néhány siker, melyet az ember a haladás zászlajával kezében kivívott a nyers anyag felett. Pedig csupa peszsimizmusra van csak ok.

A nagy öntudatlan, a természet brutális hatalma nem könnyen vagy egyáltalán nem törhető meg. Csak mély elkeseredéssel gondolhattak erre és csodálnom kell azon modern természet-imádókat, a kik az emberi tudomány zászlaját annyira meghajtják a nagy öntudatlan trónusa előtt. Csodálkozom, hogy az emberi haladás és tökéletesedés által legyőzendő természet csupa dicsőítésben és hódolatban részesül. Különösen a legkevésbé előrehaladott tudomány, a csillagászat, szinte külön vallást alapít a természet számára, pedig a naprendszerén kívül alig ismer valamit s ezt is csak hozzávetőleg ismeri. A természettudomány durva materiálistáiról nem szólok, mert ők csak a vak anyagot ismerik s ennek erőit.

De a csillagok által megvilágított csodás világűrbe a tudomány szárnyain emelkedő nemes és magasztos emberi gondolat is megtéved s a pantheismus s a spiritizmus közt vergődik. A nagy öntudatlanra, a természetre összpontosítanak minden magasztalást s nem a teremtés lelkére, mely az öntudatlan anyagot vezényli ismeretlen céljaira.

A természetnek e kultusza számos lelket és szívet megveszteget. Csodás dolog is a mikroszkop által belehatolni az osztható anyag atomjainak tömkelegébe, mely szintén végtelen; vagy pedig elkalandozni a képzelet szárnyain a világűrbe, melynek határát még a ködfoltok sem képezik, a mely tehát a legnagyobb végtelenség.

Minő isteni gondolat egy utazás a végtelenségen keresztül oly gyorsasággal, melyhez képest összetörpül a fény és villany gyorsasága. Naprendszereken pihenni meg, bejárni a tejutat s kirándulásokat tenni az Andromeda és a Berenicze hajfűrtjeinek ködfoltjaiba. És azt tapasztalni, hogy sehol semminek vége, sem kezdete. A tér és idő egyáltalán kezdet és végnélkül való. És mindezt a végtelenséget az isteni szemnek egy pillantásával áttekinteni - nem volna-e ez minden csodánál csodásabb, minden földi gyönyörnél gyönyörűsegebb?

Nem érne-e többet egy ily pillantás másodpercének milliomod része minden földi létnél összes örömeivel és élvezeteivel együtt?

Az isteni szem e pillantása azonban nem osztályrésze az embernek. Nem osztályrésze a tudományoknak sem, mely vakon, vak urat szolgál. Emberi gondolattal szolgálja a hideg öntudatlant, a természetet, mely nem gondolkodik, sem mint föld, sem mint nap, sem mint ködfolt.

Hiába vizsgálod szabad szemmel vagy távcsővel kezeden, nem ad feleletet. Hidegen, ridegen, öntudatlanul végzi kötelességét, körforgását, ragyogását vagy elmulását.

A föld embereinek szenvedése vagy öröme nem több a rovar szárnyrezgésénél, a néma és hideg mindenségre nézve. Egyenlő hidegen és némán tekintenek rád az összes égi testek, akár az öröm, akár a fájdalom könnyét töröld ki szeméből. És egyenlően fogoly vagy a föld sártekén, akár koldús mezében, akár a trónuson ülsz. Az emberi hangyaboly küzdelme nem érdekli a nagy öntudatlant, mely vakon és némán megy útján előre, meg nem állítja végzetes útján sem egy gyermek sírása, sem égi vagy földi katasztrófák ereje. Iszonyú ellenmondás az embernek, mint gondolkodó lénynek bezárt volta a föld börtönében vagy kaliczkájában.

Az ember lelkének szárnya van s e szárnyával nem lehet röpködni. Nyomorultabb az ember még a kalitkájába tett madárnál is. A madár legalább kalitkáját ismeri, az ember még ezt sem. A jeges sarkok s Afrika egy része, még mindig teljes homályba burkolózik. Milyen ismerhetők tehát Merkúr, Vénusz, Jupitert, Marsot és a többi bolygót, melyek közül a Neptun ránk nézve másodrangú csillag?

Avagy miként hatolhatnánk át tépett és tört szárnyainkkal azt a nagy űrt, mely naprendszerünk s az első álló csillag, a Szíriusz közt van, mely űrt maga a világosság sugara csak $\frac{3}{4}$ év alatt fut be. És ez a végtelenségnek még csak kezdete. Milyen ellenmondás a porszemnyi földi lét s a végtelenség közt? És milyen logika az, mely az ember lelkébe beoltotta a végtelenség gondolatát anélkül, hogy azt megértene vagy felfogni tudná? Nem kvalifikált kínzása-e ez az értelemnek? Mire való oly fogalom, mely fel nem fogható? Mire való oly panoráma, a végtelenség panorámája, mely át nem tekinthető?

Mintha a nagy öntudatlan büntetni akarná az emberi értelmet, a miért a csodás titokba igyekeznek pillantani. Mint Goethe mondja: átkarol s örült tánczában magával visz a nagy keringőben, míg végre összeroskadok s kiesem karjai közül. Természetesen e gyászos táncnak vége a sír. Az öntudatlan boszúja ez az öntudaton, mely boszú alatt nem szenved a szintén öntudatlan állat, csak az ember. És annál többet szenved ez, minél inkább eltávolodik az állattól, vagyis minél inkább kifejlődik gondolkodó lényé. Az öntudatlansághoz közel álló ember nem érzi megsemmisítő, parányi voltát s nem tépi lelkét a végtelenség rejtélyének gondolata. De legalább az öntudatnak béna szárnyain röpködni tudó gondolat ne borúljon le vak hódolattal a rá nézve megfelfoghatatlan rejtélyek előtt. Érezzék legalább jogos haragot a méltatlan elbánás miatt, hogy értelmük csak azért van, hogy semmit meg ne értsen. Törekvése, vágya csak arra való, hogy semmit el ne érjen. A nagy, öntudatlan természet s az öntudatos emberi lélek közt folyó harc reménytelenségét éppen a végtelenség és titkainak tömege bizonyítja.

Hol van itt a logika, mi az egésznek értelme? Miért hódolunk meg szent áhitattal a nagy öntudatlan előtt, ha ez vergődésünket néma közönyvel fogadja? És miért tartjuk még azon részleteit is tökéleteseknek és célszerűeknek, a melyekről tudjuk, hogy nem azok?

A nagy Darwin, pedig egészen a materialista természettudományok alapján állott, felismerte és konstataulta a természet célszerűtlenségeit. Konstataulta magában a fajok eredetében s a létért való küzdelemben. Ezt a célszerűtlenséget többé-kevésbé mindenütt megtaláljuk, ha a nagy öntudatlant szent ámulat nélkül vizsgáljuk. Megtaláljuk nemcsak a föld, hanem még az ég berendezésében is.

Mi az a sokat magasztalt célszerűség naprendszerünkben? Talán az, hogy a nap által a természet egy milliószor nagyobb tüzet gyújt, mint földgömbünk s a míg a Merkúr e tűz közelében szinte elég, addig már a Jupiterre alig jut a nagy tüzhelyről valami meleg és világosság s a Neptunra ugyanezen hatalmas nap, csak hideg csillag gyanánt ragyog? Nem pusztán véletlenség-e, a mi a nagy öntudatlant éppen az élő lények létrehozásában vezérli? Csak naprendszerünkről szólhatunk, mert a világmindenséget nem ismerjük. De a Föld, a Mars s a Vénusz csak azon véletlenségnek köszöni, hogy szerves lények lehetnek vagy vannak rajtuk, hogy tengelyük pályasíkjukra szög alatt és nem függőlegesen esik.

A bolygók lakhatósága, az évszakokról nem is szólva, kizárólag ettől függ. Oly véletlenségtől, melyet egy újabb véletlenség, például egy üstökös közel léte ismét megváltoztathat s ekkor megszűnik az élő lények létfeltétele. Egyáltalán a véletlenség igen nagy szerepet játszik a világok, napok és bolygók alakulásában. A Mars és Jupiter közt valaha létezett bolygót, valamely véletlen szerencsétlenség darabokra törte s a nem sikerült világ eme darabjai közelebbi gyanánt keringenek tovább a természetben uralkodó célszerűtlenségnek.

A hol a véletlenségnek ennyi esélye van, ott a célszerűség legalább is hiányos. Miképen borúljon le az öntudatos értelem a nagy öntudatlan előtt, melynél ily szerepe van a véletlenségnek? De mégis, Ő az Úr. Feltétlenül parancsol fizikai lényemnek.

Ezt a lényt Ő meg is semmisítheti és meg is fogja semmisíteni a halál által. Rosszabb helyzetben vagyunk a természettel szemben, mint a cserebogár a gyermek kezében, melyet ez, mielőtt eltaposna, czérszálalon röpködtet. Nemcsak szárnyainkat tépi ki a nagy öntudatlan, de egyszersmind megöl. A halál a célszerűtlenségek legnagyobb célszerűtlensége.

A halál.

Ne csodálkozzék, kedves Nagybátyám, hogy a legkomorabb és sötétebb kérdésekkel foglalkozom Önnel közlött monológjaimban. Hisz válaszaiban Ön is gyakran kitér ezekre, persze a maga erélyes modorában s azzal az éles, szinte metsző józansággal, mely az Ön nyilatkozatait és felfogását mindig jellemzi.

Ön szerint nem csak asszonynak, hanem férfinak sem való az efféle kérdésekkel való foglalkozás. Csak a félbolondok, vagy a mi egyre megy, a filozófok dolga ez s a józan eszű emberek elméje meghibban, ha megfeythetetlen rejtélyek felett törí fejét. Ha be vagyunk zárva a természet kaliczkájába, együk nyugodtan kendermagunkat ebben a kaliczkában s ne ugrádozzunk, mint a kis madár, mely az áttörhetetlen sodronyokon végre is csak saját csőrét sebzi meg.

Lám, mondja ön, kedves Nagybátyám, mi igazi bölcs az ökör, a midőn a déli napsugárban a vadkörtefa árnyékában kérődzve, gondolatmentes szemeivel elmereng a semmiségbe. Hát fáj ennek az élet, törődik ez a szívet- és észtrontó problémákkal? Bizonyára nem. Örül abrakjának s pihenésének, aztán nyugodtan felveszi ismét jármát, hogy tovább szántson, nem törődve vele ki és mit vet s ki aratja le a termést?

Ez az „ökörfilozófia” tényleg boldogítja az emberiség legnagyobb részét. És van abban valami igazság, a mit kedves Nagybátyám mond, hogy az ökörfilozófián nyugszik a társadalom zömének boldogsága, sőt a népek ereje. Bizonyos joggal kérdezi, kedves Nagybátyám, mi lenne a társadalomból s a népből, ha ez a nyugodt ökörfilozófia elhagyná őket s meglepné az, Ön szerint, eszeveszett tépelődés a végső okok felett? És ha arra vezet a tudomány s a művelődés, hogy a lelket megfosztja nyugalmától, akkor inkább nem kell tudomány és műveltség. De, ön szerint, nem vezet szükségképen erre, habár a nőknél aggasztó Ön szerint a túlműveltség. Természetesen én vagyok a szomorú példa.

De valamint Ön, kedves Nagybátyám, mindig egy pontról indul ki s ugyanazon egy pontra jut vissza, azonképen cselekszem én is. Ön minden áron azt akarja, hogy engem, úgynevezett bogaraimtól megszabadítva, Arthur nejévé tegyen. Én pedig tartozom okadatolni, miért nem lehetek Arthur nejévé.

Ha valakihez valaha férjhez mennék, ez csak Arthur lenne, a ki iránt már gyermekkorom óta barátsággal és szeretettel viseltetem. De épen ezért tárom fel belső egész világomat, hogy meggyőzzem Önt, kedves Nagybátyám, mikép rám nézve teljes lehetetlenség egyáltalán a férjhez menetel. És meggyőzve Önt, legyen segítségemre azon törekvésemben, melylyel még most sem hagytam fel, hogy Arthur elégedjék meg tiszta, baráti vonzalmammal. Csak lelkünk s eszmevilágunk olvadjon össze és ne anyagi lényünk, mely állati voltunk még le nem győzött maradványa.

Ez a maradvány ugysis elpusztúl, testünket megsemmisíti vagy helyesebben a porba löki vissza a nagy, öntudatlan természet. Maradandó ép az, a mit Arthurnak kínálok, lelkünk, öntudatunk, az anyagság felett álló szellemi-világunk.

Néha megdöbbenek a szörnyű gondolatra, hátha ez sem maradandó. Hátha igazuk van azoknak, a kik a halál után a nirvánát hirdetik. Minő rettenetes csalódás és csalás lenne ez s nemcsak a vallásé, hanem egyszersmind a józan emberi észé. Ez esetben igaza volna Önnek, kedves Nagybátyám, hogy ha a halál teljesen szétvágná az ember erkölcsi lényének fonalát is, a világot nem jótékony, hanem gonosz lény teremttette volna. Nem az *Isten*, hanem az *ördög*.

De az ily kételyek és megdöbbenő gondolatok a peszsimizmus daczára, csak alig hogy érintik árnyékukkal lelkemet.

Nem pusztán a vallás kergeti el azokat. A vallás kategorikus parancscsal intézkedik. Egyszerűen állítja, hogy van túlvilági élet s ekkép felidézi a hitet. A hit önmagában is elég *annak*, a ki hisz. Az én háborgó lelkemnek azonban egyéb támasztékra is van szüksége. Szerencse, hogy ez a támaszték szilárd és rendíthetetlen s a logika aczelláncszemeivel van megerősítve. A ki erre a támasztékra is rá akar állani, az nem elégedhetik meg csak a negatív bizonyítással. Nem elég csak annyi, hogy az ember szeme nem lát túl azon a határon, a hol a halál sötét fátyla leereszkedik.

Hogy e határon túl is élet van, ez szinte fizikai tényekkel is bizonyítható. A midőn az anyag legelőször öntudatra ébredt, megalakult az erkölcsi lény a fizikai lény mellett. Ez a két lény legalább is egyenrangú, sőt az öntudat lény az eszmevilág fegyverzetében küzd az anyagi lény, a természet ellen.

Az ember e kettős lény elvitázhatatlan s a fizikai-lény nem kerülhet annyira az erkölcsi-lény fölé, hogy ezt a halál által egyszerűen megsemmisítse. A természetben egyáltalán nem semmisül meg semmi, csak átalakul. Az ember fizikai lény sem semmisül meg, hanem csak alakot változtat s új életnek lesz eszközévé. Nem semmisülhet meg tehát az ember másik lény, erkölcsi- és szellemi lény, mert különben létre sem jött volna. Mindaz, a mi létrejött, mind végig létezni fog, magának a nagy öntudatlannak természettörvénye szerint. A halál csak átalakulás, nem egyéb. Az öntudatnak azonban *lényege* az, hogy *nem változik*, nem alakulhat át, legfeljebb fejlődhetik. Hisz', ha az öntudat átalakulhatna, megszűnnék öntudatnak lenni. *Lényege* az, hogy *mindig ugyanazon lény belső világának őre*.

A lélekvándorlás, az őskor e halhatatlansági elmélete azért képtelenség, mert az öntudat, a különböző fizikai alakuláshoz képest mindig *átidomulna s fonala megszakadna*. Ekképen az öntudat elvesztené legfőbb lényegét s így megsemmisülne. Az anyag átalakulása nem megsemmisülés, hanem új élet. Az öntudatnak átalakulása *megsemmisülés* lenne s ekkép az magának a természetnek törvénye szerint ki van zárva. Már pedig az öntudat, vagyis az ember szellemi és erkölcsi világa a fizikai természet felett áll, hisz' annak leküzdése a célja.

Miképp semmisülhetne meg tehát ez az öntudat, mint magasabb lény, a mikor magának a természetnek törvénye szerint sem semmisülhet meg, a mi létrejött. Ismétlem, hogy vagy nem jött volna létre az öntudat s így az erkölcsi világ, vagy ha létrejött, az a halál által meg nem semmisíthető. Az öntudatlan természetnek csak a szintén öntudatlan anyag vagyis csak az ember állati lény felett van hatalma. Erkölcsi lény felett nincs.

Ám az ember állati lény felett a természet érezteti is brutális hatalmát. De a halál maga legnagyobb bizonyítéka a természet legnagyobb oktalanságának, célszerűtlenségének. Igaz, hogy tulajdonképen fizikai értelemben sincs halál, mert ez nem más, mint az anyag tömegseinek átalakulása, illetőleg más elhelyezkedése. De ez az átalakulás és elhelyezkedés brutális erőszak, melynek sem célja, sem indoka. A nagy öntudatlant azzal védik, hogy ismeretlen céljaira való törekvéseinek eszköze a változás. Goethe is azt írja a költészet határát érintő prózájában a természetről: Mindig új alakot teremt; a mit látunk, még sohasem volt, a mi létezett, nem ismétlődik. Minden új s mégis a régi.

A természet célja azonban nemcsak ismeretlen, hanem talán nem is létezik. A természet a vakvéletlenség útján előre (de hová?) haladva, az örök változásra törekszik. E változást azonban a legkegyetlenebb módon hajtja végre, a halál által. A míg az emberi öntudat létre nem jött az anyagi világban, addig a halálra, bár nem annak a rettenetes formájára, szüksége lehetett a nagy öntudatlannak. A szükségkép támadó új lények leszorították az élet színpadáról a régieket. A születés és halál szoros kapcsolatban álltak egymással, de csak az állatoknál,

az embereknél csak addig, a míg inkább állat volt, mint ember. *A születés többé nem feltétlen érvényű törvény az embernél* (lásd Zola asszonyait), *míg a halál, a test halála megmarad föltétlenül parancsoló törvénynek ezentúl is*. Íme a természet logikájának láncszeme el van törve.

A születés és a halál közti logikai kapocs megszűnt. A halál arra való a természet gondolatmenete szerint, hogy a fajok újra és újra támadó rajai előtt a tér szabaddá legyen. Igen, de ha az új rajok nem lépnek fel, mire való akkor a halál? Hiszen ez esetben a természet önmagának mond ellent. Önmaga semmisíti meg a fajokat, a melyek miatt berendezte egész háztartását. Vagy *feltétlenül* kellett volna hagynia a fajfentartásnak egyik pólusát, a *születést*; vagy ha ez *feltételelessé* lett, akkor a halált is *feltételelessé* kellett volna átalakítania. Így a logikai kapcsolat, az okszerűség megmaradhat vala a születés és halál közt. És az okszerűségnek legalább látszatát megőrizte volna a természet, így azonban célszerűség és okszerűség nélkül gyilkol.

- - -

Ha a természet csak tökéletességre törekednék, nem volna szüksége az oktan változásra, új és új nemzedékek kicserélésére. Hisz' a változás által nem is éri el a tökéletesedés célját. Az ember mint állat egyáltalán nem tökéletesebb, sem erőre, sem szépségre, mint volt évezredek előtt. Bámulatos szobrok és festmények tartották fenn számunkra az ezer év előtt létezett embereket, férfiakat és nőket. A mai nemzedékben nincs egyetlenegy férfi- vagy nőalak, a kinek szépsége túlhaladná Alcibiadeszt, vagy azon alakét, a kiről a görög művészet Apollót mintázta. És van-e szebb nőalak, mint Praksziteles Vénuszaé, vagy a kecses Dianáé?

Az Akropoliszban évek előtt láttam felhalmozva a legérdekesebb zűrzavarban, valóságos „isteni szemétdombon” a görög istenek és istennők széttört alakjait. Csodás fejek, karok és lábak heverték összevisszaságban. Szebbeket nem alkot most sem s nem fog alkotni jövőre sem a természet, mint voltak az ó-kor nemzedékei, a melyekben a gyönyörű minták éltek, a hellen szobrászok modelljei. Miért semmisíti meg saját gyönyörű szobrai a nagy öntudatlan, ha nem tud tökéletesebbeket csinálni? Örültnek mondanák azt a művészt, a ki legszebb Dianáit és Apollóit ostoba kalapácsával szétzúzná csak azért, hogy újakat készítsen, a melyek semmivel sem tökéletesebbek.

De az emberiség haladása sem követeli a halált. Sőt a művelődés talán gyorsabban haladna előre, ha ugyanazon emberek küzdenének érte, azok a lángelmék, a melyek mindenkor az emberiség díszei lesznek.

Szólonnál nem volt nagyobb törvényhozó, Julius Caesarnál nem volt nagyobb hadvezér és államférfi, Homerosznál, Shakespearenél nem volt nagyobb költő, a hellen művészeknél nem volt nagyobb művész; mivé tehetik vala a világot ezek a lángelmék, ha fényüket ki nem oltja az ostoba halál?

És ne mondja, kedves Nagybátyám, ha ezeknél nagyobb emberek is létre fognak jönni, vagy, hogy mit csinálna a világ a régi és új nagy emberekkel, egyáltalán a sok emberrel? A természetnek másképp kellett volna berendeznie háztartását, úgy, hogy az öntudatos életnek nem volna szabad megsemmisülnie. Mily boldogság volna örökké, ifjan, szeretteink körében a halál félelme és biztos előrelátása nélkül élni! Tudva, hogy mindig együtt leszünk s egymástól soha el nem válunk. Ellenben mily borzasztó, szívfacsaró az az elválás, mely az örökre bezáruló sírnál történik! Lehet-e valami iszonyúbb, kegyetlenebb, mint a szeretteinktől való örök elszakadás?

Egész életemet búskomorra teszi az a szörnyű jelenet, melyet átéltem, a midőn anyám felett bezárult az örökre néma sír. Van-e egyén, vagy család, melynek szívét szét nem marcangolta volna már a nagy öntudatlan gyilkoló keze? És mindezt miért cselekszi a természet? Azért, hogy új nemzedékek foglalják el a régiek helyét, a mire még a civilizáció szempontjából

sincs szükség. Hisz' az új nemzedékek nem csinálják jobban, mint a régiek. Sőt az általuk létesített civilizáció minduntalan visszaesik, megsemmisül. A *Jövő Nemzedék* tanulmányírója szerint a haladás egyáltalán nem lesz végtelen, hanem szörnyű bomlás fog bekövetkezni.

De tegyük fel, hogy a halál szükséges. Tegyük fel, hogy csak új és új nemzedékek vihetik előre a haladás zászlaját. Tegyük fel, hogy semmi más módja nem lehetett a földi élet berendezésének. De mindezt feltéve is, nem a legnagyobb jogtalanság s elvadult durvaság a természet részéről a halál végrehajtásának módja?

Ha meg is kell halnia az egyénnek, az úgynevezett célszerűség egyáltalán nem követeli a halállal járó rettenetes körülményeket. Maga a megsemmisülés legdurvábban megsért minden esztétikai érzést. És a humanizmus a legelvetemedettebb gazemberek kivégzésénél is lehetőleg elkerüli a kínzást, a természet ellenben gyakran a legártatlanabb embert, a legjótékonyabb szívet s a leheletisztagú lényt a spanyol inquisitio gyötrelmeit túlhaladó kínok közt gyilkolja meg.

Nem lehet oly hosszú földi életem, hogy legkevésbé is elhalaványodhatnék emlékemben annak a szörnyű öt napnak és éjnek borzasztó képe, a midőn szent emlékü anyám haldoklott. Nincs borzalom, a mi ehhez fogható volna. A természet kvalifikált kínzószerszámai leírhatatlan kegyetlenséggel tépték, zúzták ezt a szent alakot. És tán még fokozottabb mértékben tépték, zúzták az én szívemet. A míg a levegő rezegni tud s füleim képesek lesznek a hanghullámok felfogására, mindig hallani fogom a haldoklónak fájdalmas nyögését. A míg szemeim látni fognak, mindig előttük lesz a szent vértanú képe, a mint a halál letarolta dicső arczáról az élet virágait. Hasztalan térdeltem le s könyörögtem anyám megmentéseért. A nagy öntudatlan néma közönnyel végezte munkáját. Lelkem beteg lett a szörnyű látványtól s azt hiszem, sohasem gyógyulok meg...

- - -

A halál önmagában a célszerűtlenségek oktalansága. Az ekkép végrehajtott halál a legalávalóbb gyilkosság. De tehetetlenül állunk. Legfeljebb kárhoztatjuk az öntudatlan természet durva kényét, melynek anyagi lényünk rabszolgája, de szellemi lényünk ítélőbirája.

Hasztalan fejtette ki Nothnagel tanár, hogy a halál nem fájdalmas s csak külső körülményei rettenetesek. Hasztalan írta mély tudományú bölcsészeti értekezését Caro, a francia akadémia híres tagja, az elmúlásról és a halálról. A halált épen oly öntudatlannak mondja ő, minő a születés.

De mily kínzásokon ment át szegény jó anyám, a míg az öntudatlanság állapotába jutott?

A testi megsemmisülés ténye maga borzasztó, a kínszenvedések nélkül is. A néma és fájdalom nélküli sír is a földi lét legszörnyűbb problémája.

- Hátha a néma sírban álmodunk? - kérdezzük Hamlettel. Azok a szörnyűségek pedig, a melyek a halál rendes velejárói, az enyészetet örökre szívrendítővé teszik.

- - -

A halál néha a legjobb barát, szinte megváltó, - mondják. De kik mondják ezt? Az élet kétségbeesettjei. Az erkölcsileg vagy fizikailag meggyötört szerencsétlenek. A kiknek testi vagy lelki fájdalmára egyetlen enyhülés vagy gyógyulás a halál. A ki kórágynál sínylődik s nyomorultan, elhagyatva teng, annak lehet megváltás a halál. A ki szeretteit mind elvesztette, az anya, a ki egyetlen gyermekének halálát siratja, a szerető, a ki szerelmének tárgyát halni látja, kívánhatja, szabadító gyanánt üdvözölheti a halált. Mint a földi szenvedések megszűnése, ily alakjában a halál is lehet jótékony nemtő. De mily gyötrelmek és keserűségek, mily szörnyű kínlódások, vagy erkölcsi vergődések után jut a nyomorult emberi szív a halál

óhajtására? És nem épen ez bizonyítja-e legjobban a nagy czélszerűtlenséget és oktalanságot, melylyel a földi lét be van rendezve? Mily czélja lehet az oly létnek, a melytől a szabadulás megváltás-számba mehet? A halál vágya nem szünteti meg annak iszonyát és azon szenvedéseket, a melyek azzal kapcsolatosak.

És mindez azért történik, hogy új nemzedékek jőjjenek létre. És hogy új nemzedékek támadhassanak, mindezt a borzalmat a fajfentartási szerelem virágai alá helyezi el a néma és kegyetlen öntudatlan.

Hogy a szerelem rózsái nyílhassanak évezredek múlva is, ezer és ezer nemzedéknek meg kell semmisülnie.

Hát nem kell-e felháborodva gondolnom a szerelemre, mely ily szörnyű atyafiságban van a halállal? Nem undorító-e a rózsza, mely a rothadásban tenyészik? Miképen követelhet Ön, kedves Nagybátyám, Arthur számára tőlem szerelmet, a midőn a szerelem ily társaságban jelenik meg, mint bűnrészes a természet nagy gyilkossági rendszerében?

És még érteném a halált, a szerelemmel összeköttetésben is. Magas célú lenne ez összeköttetés az én szemeimben is egy feltétel alatt. E feltétel alatt elfogadnám a földi szerelmet következményeivel együtt Ha t. i. a támadó új és új nemzedékek kiszámíthatatlan és megmérhetetlen művelődésre vinnék az emberiséget. Ha a tökéletesség eszméje felé tényleg előre haladnánk. És ha az egyén halandósága mellett a mindig megújuló nemzedékek az el nem múlás czélja felé közelednének. A tökéletesség és halhatatlanság úgy tünnék akkor fel, mint magasan a föld gözköre fölé emelkedő vár.

Ezt a várat évezredről évezredre ostromolnák az új nemzedékek és fajok. Sáncaiban milliárd és milliárd emberi lény semmisülne meg, ám végül egy szerencsés faj vagy nemzedék felhatolna e csodás Akropoliszba s kitűzné ott a győzelem lobogóját.

De minderről szó sincs. Nemcsak a *Jövő Nemzedék* tanulmányírója, hanem a komoly tudomány legkiválóbbjai tagadják az eredményt. Oly nyugodt szemlélők is, mint Gobineau, világosan látják a mai fajok jövődöbéli elzüllesztését. Nem a tökéletesedés, hanem a bomlás várható a következő nemzedékektől. Nemcsak az egyén élete rövid, hanem a népeké és fajoké is. Az egyén középkora nincsen félszázad. A népek átlagos életkora egy évezred. Értve ez átlagos kor alatt a népek felvirágzását és hatalmát, nem pedig tengődő züllesztését. Az ókor művelődéséről szóló évezredek csak a művelődés és nem a népek korát jelentik. Azok a fajok és nemzedékek, a melyek a hindú és az egyiptomi műveltség csodáit alkották, rég eltűntek s csak műveik élnek. Gyors árnyékok gyanánt vonultak át a történelem határán azok a fajok és népcsoportok, a melyek az asszír, a babiloni és a többi birodalmakat létrehozták. A görög nép is sokkal rövidebb életű volt, mint bámulatos civilizációja. Róma népe szintén csak a normális millennium alatt fejtette ki állami és népéletének csodás jelenségeit. Aztán megbukott, szétszülleszt, mert a római öntudat erélye lazává lett s mert a világ kincseit összeharácsolva, többé nem dolgozott.

Az emberiség újabb kora kevés kivétellel szintén arra vall, hogy a népek fejlődésének, virágzásának s hatalmának átlagos kora az egy millennium körül jár.

Maga a népvándorlás, mely népeket rombolt s népeket és államokat alkotott, csak másfél évezred előtt zajlott le rettenetes özönével, vértől párolgó örvényeivel s mindent felforgató hatalmával. Az átalakult latin népek állami és hatalmi képződése alig tartott túl ezer éven s már is a hanyatlás világos jelei következtek be. Spanyolország hanyatlása, mint a történelem bebizonyította, már II. Fülöp korában kezdődött. Nagy Károly birodalma, ez a franco-germán alakulás, több mint ezer év előtt létezett ugyan, de a német birodalom sokkal később bontakozott ki, sőt tulajdonképen való kibontakozása csak napjainkban történt. Az angol királyság még most sincs ezer éves. Csak a tizenegyedik század közepén kelt át Hódító Vilmos a

csatornán, hogy megalapítsa azt a birodalmat, mely a földgömb fölött való uralomra van hivatva. És a statisztika, a népek élettanának csodálatos mutatója és exponense, már is jelzi, hogy az angol nép hanyatlása felé közeledik, vagy legalább is elérte fejlődésének tetőpontját. A faj-germanság kezd föléje kerekedni.

A magyar honfoglalásnak ezer éves múltja van. Az északi Kárpátokon élhet még egy-egy magános tölgy, a növények és fák századokkal küzdő eme csodás királya, a mely tanúja volt a magyarok bejövételének.

A Dráva és Száva völgyeiben szintén létezhetnek az őserdők koronás maradványai, a melyek látták keleti pompájukban s hadverő erejükben a hódító és országalapító magyar hadakat. Íme, ily hosszú életűek a növények koronás királyai. Anglia akárhány fája idősebb lehet, mint az angol állam-alakulás. Vagy a fák élnek soká, vagy a népek rövid ideig. Mily gyorsan elkorhadt, szétszűllött a hun-szittyá népek államalakulása. Eltűnt egy sereg népfaj Európa színpadáról s a vénebb népek hanyatlása szemünk gyászos látványa.

De legyünk optimisták. Az átlagos népéletkor csak az átlag jelentőségével bír. Az egyének jelentékeny száma is messze túléli a közép-életkort, sőt ifjú erővel folytatja tevékenységét. A népeknél még az újjászületés sincs kizárva, mint a magyar nemzet példája mutatja, mely a mohácsi vészből ismét új életre támadt.

Én tehát nem megyek oly messze, mint a peszszimista filozófusok. Nem látom oly hamar bekövetkezendőnek a mai népek és fajok elzűllését.

De ha bár nem egy, hanem számos évezred fogja is látni a mai népek fényes küzdelmét a civilizáció zászlajával kezükben, mégis elkövetkezik a zűllés és a bomlás korszaka. A fajok épen úgy elszáradnak lassankint, mint a fák. Életnedvük megszűn keringeni. És új fajok többé nem válthatják fel azokat, mert a mai emberiség vagy már kimerült, vagy évezredek múlva ki fog merülni.

És akkor egy hanyatló, zűllő civilizáció romba dönti mind azt, a mit évezredek munkája alkotott. Páris, London, Berlin, Róma, Budapest stb. felett avarfű fog tenyészni. És mind ez sokkal előbb fog bekövetkezni, mint eljövendő az emberiség életkorának a világerők által megszabott határa.

Ha tehát a földgömb kiszámíthatatlan idők multán nem is mondaná fel a lakást az emberiségnek, vagyis ha planetánkon nem is szünnének meg a lét feltételei, a civilizáció felbomlik önmagában, mert elzűllenek maguk a népek, melyek azt alkották. De el fog zűlleni egyáltalán az élet magán planetánkon, melyre épen úgy a halál vár, mint a halál várja a mai és a jövőbeli nemzedéket.

Madách látnoki költő szeme borús sejtelemmel nézte s rajzolta elénk a föld és az emberiség utolsó vergődését. Az utolsó embereket és az utolsó főkákat a jégtorlaszok közepett a megfagyott nap utolsó sugarai által megvilágítva. Ez lesz a szörnyű isteni színjáték utolsó jelenete. Ez vagy más, de a vég mindenesetre elkövetkezik.

A peszszimista filozófiát czáfolhatatlan érvekkel támogatja a természettudomány, hogy az emberiség mai otthona valamikor alkalmatlan lesz egyáltalán élő lények befogadására. Az emberiség halála tehát egészen bizonyos épen úgy, mint az egyéné.

De hát akkor mire való volt az egész? Mi célja volt e sártekén a gondolkodó lények s a civilizáció létrejöttének?

Mi célja volt az isteni szikrának, mely belepattant az öntudatra ébredt anyagba?

Az óriási sirbolt, mely akkor a föld alakjában körül kering a világűrben, miért és kinek zárja magába ezt a rengeteg sok eszmét, gondolatot, melyet az emberiség nagyjai létrehozta?

Ki gyönyörködik akkor a képzőművészet remekeiben?

Kinek lelkét hatják át Homerosz, Shakespeare, Goethe, Petőfi és Madách gondolatai?

Ki fogja igazolni, hogy ez utóbbi látnokköltő mily pontosan leírta, talán millió évekkel előre az emberiség haldoklásának utolsó jeleneteit?

De egyszersmind senki sem lesz, a ki megmagyarázhatná, miért nem engedte Madách, hogy a szörnyű vég láttára Ádám Évával együtt öngyilkossá legyen s hogy az Úr e látvány daczára küzdelemre biztassa, ekkép szólva hozzá: Mondottam, ember, küzdj s bízva bízzál!

Miért küzdjön s mibe bízzék, ha az isteni komédia ily biztos s ily szomorú véget ér?

A küzdelemre és bizodalomra való felhívás Ádám által valamennyiünknek szól.

Szól mindenkinek, nekem, Önnek, kedves Nagybátyám, mindnyájunknak.

De miért küzdjünk és mibe bízzunk? A küzdelemnek és a bizalomnak volna értelme, habár az egyén eltűnik a küzdelem színteréről, de megmaradna ott az emberiség a végső diadal zászlájával kezében. Ám mindkettőnek sorsa végérvényesen el van döntve. Mindkettőnek vége a halál. A földgömb temető lesz, melyben az emberiség örök álmát fogja aludni.

Ezért küzdjünk s a nagy temetkezés legyen bizalmunk tárgya?

Leszámolás.

Mindezekkel beszámoltam Önnek, kedves Nagybátyám. Beszámoltam gondolataimmal és érzelmeimmel. Mindezt elő kellett adnom, hogy bevezessem eszme- és gondolatvilágomba. Most már ítélje meg, teljesíthetem-e én úgynevezett női hivatásomat ily gondolkodással, a létező s leendő dolgok felett való ily ítélkezéssel? Gondolom, többé hóbortosnak sem tarthat vagy minden esetre elismeri, hogy hóbortomban rendszer van.

A modern élet küzdelme a létért új problémát vetett fel. A dolgozó s a létért való harcban résztvevő nő kérdését. Nem a nőnevelés vetette föl e problémát, hanem magát a nőnevelés módosítását hozta létre az élet követelménye. Az ismereteknek és tudományoknak a nők egy részét is fel kellett fegyverezniük a lét harcára. Nagyon természetes tehát, hogy a felfegyverzés a nő hivatását is érinti s többé-kevésbbé e hivatás ellen fordul.

Ne a nőnevelést támadja ezért, kedves Nagybátyám, hanem azt a kényszerűséget, mely a nők modern nevelését létrehozta s egy részüket szükségképen elvonja a nő hivatásától, a családtól.

Ha valamikor létesülhetne oly társadalmi reform, mely a modern nő problémáját képes volna megoldani, azt a problémát t. i.: hogy a létküzdelemre fölfegyverzett nő, e küzdelem mellett megoldhatná női hivatását is, az emberiségre szerencsés korszak várna. A nő, mint családanya s gyermekeinek nevelője is részt vehetne a létért való küzdelemben. A falanszter azonban ezt a kérdést nem oldja meg, sem a gyári, sem az irodai rendszer.

De bármily szerencsés megoldást nyer a modern női kérdés, a tudományok művelése mindig létesíteni fog egy bizonyos számú nőt, a ki úgy, mint én, filozófiai alapra helyezkedve tagadja meg hivatásának teljesítését. Az élet számos példát mutat fel, a midőn szinte senki sem érti, miért maradt pártában némelyik leány. Nem azért, mert nincs hozománya. Épen a szegény leányok igyekeznek férjhez menni, a férjhez menetel az ő pályájuk. Gyakran épen a gazdag családokban vannak lányok, a kik szépek, műveltek s a kiket a kérők raja vesz körül, még sem mennek férjhez. Nem azért, mert nem találnak magukhoz valót, hanem valamely kimagyarázhatatlan érzelem tartja őket vissza. Talán az én eszmevilágom, anélkül, hogy a legtöbb lány öntudatlanul élne ez eszmevilágban.

Én öntudatosan cselekszem ugyanazt, a mit ők tán pusztán sejtelmektől megszállva. És öntudatosan cselekszenek velem együtt barátnőim, a kikre Ön annyira haragszik.

Minket nem valamely megmagyarázhatatlan ellenszenv s nem is pusztán a sülyedő közérkölsők fölött való megbotránkozás von el női hivatásunk teljesítésétől. Mi leszámoltunk a földi lét kérdéseivel. És nem elbizakodva vagy megfontolatlanul számoltunk le, hanem hosszú és nehéz küzdelem után.

Nehéz volt különösen az én küzdelmem, mert mint Ön, kedves Nagybátyám, igen jól tudja, gyermekkori vonzalom fűz Arthurhoz. De megkérdeztem minden, az emberi lélekre döntő tényezőt: okvetetlenül szükséges-e a pusztá és nemes barátságnak szerelmi viszonynyá átalakulnia?

Megkérdeztem barátnőimmal együtt a vallást. Ez csak az egyén üdvösségéről beszél s nem törődik sem az emberiséggel, sem a fajfentartással. Sőt a szentírás előnyt ad a nőtlenségnek a házasság élet fölött. Ekkép, mint hogy a vallás a szabad szerelmet nem hirdetheti, hanem csak is a tisztaságot, az érzéki szerelmet, még ha a házasság keretében él is, a vallás inkább csak tűri, mint előmozdítja. És a vallás nem foglalkozik az emberiség problémáival. Az egyénnek ígért feltámadást s nem a fajnak. Így a vallás egyáltalán nem serkent az úgynevezett női hivatás teljesítésére.

Megkérdeztem s megkérdeztük a tudományt. A természettudományok a velük kapcsolatos modern filozófiával együtt a legsötétebb panorámát tárják fel a földi lét kérdéseire nézve. Hirdetik a civilizáció pusztulását, a fajok elzüllesztését s magának az emberiségnek halálát.

Mindezek felett elszomorodva, a sötétségből napsugár után esengve az emberiség prófétáihoz, a költőkhöz fordultam. Azokhoz, a kiknek isteni fénytől megvilágított szemeik keresztül hatolnak a látás határán gyülemelő ködökön. És nincs egyetlenegy költő, a ki legalább egy édes ábránndal megvigasztalna. Hiszen az én lelkem szintén vágyik legalább egy elfogadható illúzióra. Illúzió nélkül az egész földi-lét egyszerűen tűrhetetlen. De sehol egy biztató reménysugár nem csillan ki a költők műveiből. A természettudomány nevében sokan, a költők nevében a nagy Madách rajzolja meg szörnyű színekkel a földi-lét céltalanságát és végleges pusztulását. Ily cél és értelem nélküli jövővel szemben mivel sem tartozom a nagy öntudatlannak, a természetnek. Erkölcsi lényemmel törődöm s nem az állatival.

Igaza lehet Önnek, kedves Nagybatyám, valamint Arthurnak is, hogy nem kellett volna e kérdésekkel foglalkoznom.

A végokok képezik a földi-lét kaliczkájának sodronyait, a melyeken a szegény fogoly madár megvérzi csőrét. Az ökörfilozófia bizonyára kényelmesebb és gyakorlatibb. Okoskodás nélkül elfogadni az adott helyzetet, ez az élet bölcsesége. De ezen bölcsességen én vagy túl vagy innen vagyok. És hozzá öntudatos lázadásban élek a nagy öntudatlannal, a természettel szemben.

E gondolkodás mellett tehetnék úgy, mint azon nyomorult nők, a kik ily gondolkodás nélkül, pusztán állati ösztönüket követve, férjhez mennek ugyan, de szintén engedetlenek a természet törvényeivel szemben, a mennyiben mégis kivonják magukat a fajfentartás kötelessége alól. A modern társadalmi lét e mind inkább gyakoriabbá váló alakjai Zolánál még élesebb ostromra érdemesek és nem az utánzásra. Ezekről épen úgy elfordul érzésem, mint a Messalináktól és Liviáktól.

Nincs tehát más megoldás számomra, mint a rideg álláspontomon való szilárd megmaradás. Sajnálom, hogy kedves Nagybatyám eltitkolja Arthur hollétét. Mindezeket szerettem volna magának Arthurnak megírni. De őszintén elárulom gyanúmat, azt, hogy Ön vitatkozásunkat közli vele.

Így arra kérem, birja rá Arthurt, hogy igyekezzék engem megcáfolni. Vannak talán úgynevezett gyenge pillanataim, a midőn szinte óhajtanám le- és meggyőzetésemet. Mint Augustus elveszett légioit, úgy keresek én elfogadható illúziót, mely elfordítaná szemeimet a sötét problémáktól. Illúziót, mely bár halavány reményt adna arra, hogy az öntudatlan nagy természet szellemi és erkölcsi erőink által valaha legyőzhető lesz. Hogy nem hiába való és céltalan az emberi élet és földi-lét. De hol van ily illúzió? Ki viheti annak fényét sötét és borús lelkembe?

Nincs sem illúzió, sem a ki ezt létre tudná hozni. Csak sötét-szürke ködök vannak, a melyek ráborulnak lelkemre s a földi-élet problémáira.

Minderre, kedves Nagybatyám, az a sztereotip válasza és tétele, hogy kedélyem beteg és hogy azt meg kell gyógyítani, de legújabbán még azt is hozzá teszi, hogy mivel a tudományoknak és az ismereteknek túlságos mértékben bevett és szellemi organizmusom által fel nem vehető mérgétől vagyok beteg, szintén csak is tudományos *ellenmérég* által gyógyulhatok meg. De hát hol van ez az ellenmérég? Ön, kedves Nagybatyám, azt állítja, hogy ily ellenmérég van és lesz s hogy azt önmagam fogom megtalálni. Úgynevezett gyenge pillanataimban én is ezt hiszem. E gyenge pillanataim azonban ritkák s így terhük elviselhető. Hidegen, ridegen, de nyugodtan élek kedélyem borús felhői közt, mint a magas légkör hatalmas szárnyasa a jeges hegycsúcsokat borító igazi felhők közt.

Nemes vágyak.

„- Az embernek emberi és nem vallási problémája csak e sártekén oldható meg s nem csillagmagasságban. A lélek és kedély boruját csak itt lehet eloszlatni, nem a ködfoltokban.” - E tömör és határozott szavakkal kezdődik a „*Jövő nemzedék*”-ben nagyon sokat ígérő tanulmány, mely *Ellenvélemény* címet visel. Gyakori utalásaimból ismeri Ön, kedves Nagybátyám, ezt az angol folyóiratot, melynek egy régibb tanulmánya messzebb ment a sötét színzésben még a német filozófiánál is. Ez a tanulmány mélyen hatott kedélyemre, mert a rideg és sötét nirvánát hirdette. Ez ellen fordul most az *Ellenvélemény* írója. Még csak a tanulmány bevezetése jelent meg, de előreláthatólag nagy feltűnést fog kelteni az egész művelt világon.

A bevezetés legelején az ember nemes és magasztos vágyaival foglalkozik. Ragyogó fénysugarakkal veszi körül e vágyakat, hogy azután csak annál nagyobb csapást mérhessen a peszszimista filozófiára.

Bizonyára érdeklődik, kedves Nagybátyám, e fejtegetés iránt, de mert tudom, hogy Önnek az angol folyóirat nem jár s nagy műveltsége mellett sem tud angolul, részint szó szerint, részint kivonatosan közlöm a bevezető részt.

Tudom, hogy nem egy eszmemenetnél nagy örömet fog érezni az én rovásomra.

Tolsztoj legújabban tervezett regényének eszméivel kezdi a szerző, a már idézett mondatok kapcsolatában. Nyilvánosságra jutott ugyanis, hogy a nagy orosz költő vagy apostol, helyesebben költő-apostol munkát ír a halálról s az embert földi nyomorúságából boldogabb tanyát kínáló égi-testbe viszi át.

Tolsztoj, mondja a szerző, bizonynyára tollának evangéliumi erejével, mélységével és hatalmával fogja megírni művét. Alapgondolata azonban nem új, de ez nem hátránya, hanem előnye. Oly világító toronynak, mint Tolsztoj, kellett fényét rávetnie a lét régi gyászos problémájára. A költő-apostol által kellett megnyilatkozásra jutnia az emberi lélek örök vágyának. Annak a vágnak, mely szerint az ember nemes öntépelődésében s kedélyharczában elkivánczik erről a sártekéről, hol nem találhatja meg vágyainak és reményeinek teljesedését. A hol nincs megoldás egyetlen kérdésre sem, mely lelkünkben akaratunk és törekvésünk daczára fel-fellép s hangosan, sőt haragosan követeli a választ.

Nincs az emberiség történetének egyetlen korszaka sem, a midőn a nemes vágyak s végzetes kérdések a legjobbaknak lelkét nem foglalkoztatták volna.

A görög mitológia tele van e vágyak olimpusi alkotásaival. Legalább az istenek és a fél-istenek, valamint az éterben ragyogó női alakok, szintén istennők és félistennők, részesültek a halhatatlanság s föld fölötti boldogság gyönyörében. És egyes kivételes halandók, hősök is feljuthattak a csodás Olimpusra.

A kereszténység a túlvilági boldogság eszméjével vigasztalta meg az emberiséget azon sok szenvedésért és sanyarúságért, melyet a siralom völgyében el kell szenvednie. De a csillagászat fejlődésével s az égi testek sejtelmének növekedtével mindig akadtak egyes kiváló egyének, a kik azt képzelték, hogy élve is elszállhat az ember, legalább vágyában és gondolatában, sártekénkről valamely tiszta és zavartalan boldogságot kínáló égi testbe. Így keletkeztek már a középkorban a képzeleti utazások a világ-mindenségben. Így kelt útjára Cyrano de Bergerac. Így szárnyaltak ki számosan mások képzeletük és vágyuk hatalmával földgömbünk-ről az égi testek felé. A tudomány és magasztos eszménység színvonalára helyezte az égi kirándulásokat, főleg a nagy Flammarion. Az emberiség lelke átöröklött ősi vágya által sarkalva, szívesen követte az égi kirándulásokat rendező nemes gondolkodókat. Ha a szomorú

valóságot le nem küzdhetette, legalább egy nemes és fényes illúzió rózsaszín ködét akarta beszívni. Ha a sárhoz és göröngyhöz lánczolt testével tényleg nem szabadúlhatott ki földi börtönéből, legalább gondolatában és képzelmében akart kiszabadulni.

Mennyi vágnak fog szárnyat s mennyi szívnek megnyugvást adni *Tolsztoj*, a legnagyobb mindazok közt, a kik az emberi lélek nemes vágyakodásának méltó kifejezést tudtak kölcsönözni. Bizonyos, hogy ez csak ábránd, csillagfényes illúzió. Nem is oldja meg a földi problémát. De boldogító és megnyugtató hatása eltagadhatatlan és dicső.

Az ember és emberiség problémájának itt a földgömbön kell megoldást nyernie. Vagy-vagy! Vagy meg lehet oldani földi hazánkban az emberiség s az ember létkérdését vagy egyáltalán nem lehet megoldani.

Nem szólva a vallás által ígért lelki-üdvösségről, az ember és az emberiség szebb jövője s nyomorúságainak javulása csak e földön következhetik be, nem pedig valamely planetán, a Marszon vagy egyebütt. Sőt ha a legeslegvégtelenebb idők határán képes lesz is az ember kiszabadulni a föld börtönéből, ez csak akkor történhetik, ha már itt eljutott a tökély magas fokára. Ha pedig az ember problémájának e földön nincs, nem vallási, hanem *fizikai* megoldása, akkor nincs sehol és semmiféle megoldás. Akkor a nirvána fojtó köde körülveheti a földgömböt s kiterjesztheti sötét és fagyos uralmát a világmindenségre.

Ám a kik az ember vágyának magasba röpülő szárnyat adnak, mégis dicsérendők s jótevői az emberiségnek. Épen a legnemesebb sziveket kárpótolják, legalább pillanatokra, a bántó elégedetlenségeikért. A legtisztább lelkek fájdalmát percekre enyhítik, melyet ezek szenvednek a föld igazságtalanságaiért és szörnyű gyötrelmeiért. A bár percnyi illúziók elfedik virágaikkal a földi élet rút meztelenségeit.

Ép ezért a legnagyobb kárhoztatásra méltók, a nemes ábrándok terjesztőivel szemben, azok a rideg pozitivisták s a föld sarában fetrengő peszszimisták, a kik nemes illúziójából ki akarják ábrándítani az embert.

Láthatja, kedves Nagybatyám, s örülhet rajta, mily kemény szavakat használ a szerző az Ön által is sokszor szidalmazott s úgynevezett *kedélyrontók* ellen.

Szerinte a legnagyobb tévedés vagy bűn az egész peszszimista filozófia s az az egész gondolkodás, melyre ez a filozófia rányomta sötét bélyegét. „Az a kétségbeejtő ködgomoly, mely a gondolkodók szeme előtt lebeg, nem egyéb, - úgymond, - mint az ép oly gögös, mint tudatlan tudomány gyászos alkotása. A természet nyers erőinek győzelméből áll ez, az ember erkölcsi és szellemi tartalma felett. Ha ez igaz, és biztosan kiszámítható, az északi sark fagyos leheletével leperzseli az emberi gondolkodás és érzelmi világ legszebb virágait. Ha a pozitív tudományoknak igazuk van, egyetlenegy virághajtás sem maradhat épen az emberiség kedélyében. Akkor ugyanis teljesen igazoltak a sötét következtetések. Akkor nincs értelme sem a reménynek, sem a küzdelemnek. És nincs értelme azon biztatásnak, a melyet egy kiváló magyar költőnél, Madáchnál (Illustred Hungarian - így nevezi az *Ellenvélemény* írója Madáchunkat, s úgy látszik, viszonyainkat nagyon jól ismeri) - az Úr mond Ádámnak: Küzdj s bízva bízzál! De hát a pozitív tudományok, névszerint a természettudományok, mit sem tudnak bizonyítani, s csak azt érték el, hogy megmérgezték az emberiség lelkét a végső okok s a lét nagy problémáinak felismerése tekintetében.

A ki nem akarta, hogy az elme és a szívrontó méreg behatoljon szellemi organizmusába, nem foglalkozott a végső okokkal. És teljes joggal tette ezt, valamint egész jogos azon általános felfogás, hogy a lét problémáinak vizsgálata megrontja az elmét.

És míg a természettudományok s az ezekkel kapcsolatos filozófiai rendszer kérdéseivel csak tudósok foglalkoztak, addig a baj nem volt túlságosan veszedelmes. Addig is letörölte durva

kezével a gondolkodás eszményi hímporát, de rombolása szűkebb térre szorítkozott. Néhány úgynevezett filozóf agyát rombolta, a miért nem volt nagy kár. Az már nagyobb kár volt, hogy éppen a komoly férfiak elfordultak a nagy és végre is legérdekesebb kérdések vizsgálatától, s azokat az általuk úgynevezett félbolondoknak hagyták. És élve hivatásuknak vagy élvezeteiknek, megfosztották önmagukat a legfenségesebb gondolatoktól s dicső tépelődésektől, a melyek komoly és tudós szemmel vizsgálva nem oly meddők, mint voltak Hamletéi.

A legnagyobb baj és veszedelem jelenleg az, hogy a modern nőnevelés, a nőknek éppen legértékesebb részét bevezeti a természettudományok s az ezekből kiinduló filozófiai rendszerek s ekkép a nagy problémák sötét csarnokába. A nő lelke könnyen megtéved, mert nem oly pozitív, mint a férfié. A nő hajlandóbb az ábrándos impreszsiókra, valamint a kiábrándulásra. A férfinál könnyebben fel- és lehangolható. És ha egyszer a nő elvesztette illúzióját s egy durva kéz letörölte lelkének hímporát, szerencsétlen, és szerencsétlenné teszi környezetét. A költészet kell, hogy a nő lelkét szárnyaira vegye, különben olyan egy kiábrándult nő, mint a fonnyadó virág, mely csak szomorúságot és bánatot okoz. *És a peszszimista filozófia ép a legnemesebb nők lelkét kezdi megmérgezni.* Undok hernyója ép a legszebb virághajtás szirmai emészt. Létrehozza azon sajnálatos tüneményt, hogy csak a kevésbé művelt nők lehetnek igazán boldogok, s csak ezek élhetnek igazán hivatásuknak. A tudomány többnyire különczé teszi a nagyszellemű nőket. *Pedig ép ellenkezőleg kellene történnie. A műveltségnek s tudásnak elő kellene mozdítania a nőiességet s a nő hivatását. Azon gyönyörű látványnak kellene létrejönnie, hogy a legműveltebb s a legtanultabb nők egyszersmind a legjobb családanyák.*

Az érdekes, de többnyire szerencsétlen példák azonban mást mutatnak. Ma még gyéresebb, de mindig növekedő számban köztünk járnak ezek az érdekes, nemes s hozzá igen gyakran szép nőalakok, a kiknek szelleme csodálkozást gerjeszt bennünk. De egyszersmind, a kik sajnálkozást keltenek, mert hiányzik kedélyükből a nőiesség édes, mámorító illata. És a kik részben szellemi elszigeteltségben élnek, elzárkózva női hivatásuk teljesítése elől.

Nem a tudomány áldozatai ők, hanem a helytelen és „tudatlan” tudományéi. Megmérgezte lelküket a peszszimista filozófia, mely letöröl az egyén s az emberiség, főleg a nő kedélyéről minden költészetet s megtépi minden nemes ábránd ragyogó szárnyát.

Ez a legnagyobb baj, a melyet a peszszimista filozófia felidézett. *Megrontja éppen a legnemesebb nőket, s hitelvesztetté teszi a modern nőnevelést, amely pedig ezt meg nem érdemli.* Ekképen kompromittálja magát a haladást. Ha tehát az igazság érdeke nem is követelné, a haladásnak, az élet költészetének s *ép a legnemesebb nők érdeke* megkövetelné, hogy szembe szálljunk azzal az indokolatlan peszszimizmussal, mely hatalmába kerítette az ismereteket, a tudományokat, sőt magát a költészetet.

De a költészet, névszerint a „kitűnő” magyar igazolásával kezdjük, - mondja az *Ellenvélemény* szerzője - Madách megrajzolta az ember s az emberiség végét, a természettudósok s a szociológok felfogása szerint. De mély értelmet adott az utolsó szavaknak, az Úr intelmének: Mondottam ember, küzdj és bízva bízzál! Elébe tárta a jövő képét, ha nem küzd s nem bízik küzdelmének sikerében. Ellenben értésére adta a mély értelmű szavakban, hogy ezt a sorsot kikerülheti, ha küzd a haladásért s a fejlődésért. A messze jövőbe pillantó lánglelkű költő ekképen vékonyka rést hagyott a lét problémáit elzáró falon. E vékonyka résen mégis be lehet tekinteni a jövőbe.

A tudomány és bölcsészet, sőt minden gondolkodó feladata lett, hogy ezt a vékonyka rést kiszélesítse s azon át megnyugtató és lélekemelő, nem pedig a lelket és szívet összetörő panorámát mutasson. A természettudomány s az ebben gyökeredző peszszimista filozófia éppen az ellenkezőt cselekedte. Betömte a rést, melyen át a szem megláthatná az el nem múló boldog emberi fejlődésre sűrű örök napsugarat.

És még tágasabbra nyitotta azt a tátongó űrt, melyben a nirvána sötét ködei gomolyognak. Viszont az eszmei bölcsészet pusztán a tagadás terén marad. A tudomány csődjét hirdetve, egyetlenegy pozitív valóságra sem utalt. És a természettudomány érveit czáfolva, nem merített ugyan e tudományból hatalmas ellenérveket. Ez érvek pedig készen állnak, csak meg kell látni azokat.

- Fejtegetéseink, folytatja az *Ellenvélemény* szerzője, főleg ez érveket igyekeznek előtérbe állítani. De nem szorítkozunk csak a természettudományokra. Tanúságra idézzük az emberiség eddigi, bár rövid történetét. Már eleve jelezhetjük, - úgymond tovább, - hogy érveink szerint egészen pozitívek és ténybeliek, részint pedig fentartják a szép és fényes lehetőségek komoly alakját. Izleltetőül kimutatjuk, hogy nem áll, mintha a most létező emberi fajok csakhamar elpusztulnának. Vagy hogy a mai nyugoti civilizáció gyors enyészetnek indulna. A természettudományi számítás meghatározta, bár hozzávetőleg, azon millió éveket is, a melyek alatt a naprendszer kihűlése megtörténik. A midőn egy vak és hideg nap körül a sötét űrben csupa jégeke fog keringeni. De nem vette elég figyelembe például azt, hogy a nap ismételt összehúzódásai, ismételten millió és millió évekre tüzes sugár koronát raknának újra a napra. És nem méltatta, bár említette elég komolyan azonényt, hogy az üstökösök behullása a napba új és rengeteg fűtőanyagot kölcsönöz ennek, a mozgásnak hővé történő átalakulása által ismét millió és millió évekként ki fog tolni a nap kihűlése. Ezek azonban csak futólagos és csak előre felhozott tények. Legfontosabb tárgyát, illetőleg célját képezendi fejtegetésünknek az *ember erkölcsi és szellemi lényének fokozatos diadala az öntudatlan anyag felett*. A nagy felszabadulás az anyag hatalma alól. Ez az a fényes és nagy problema, melyet szembe akarunk állítani a peszsimizmus sötét alkotásaival. Ezzel végződik az *Ellenvélemény* bevezetése.

Láthatja, kedves Nagybátyám, hogy érdekes és nagy dolgokat ígér. És minden sora, mintha számomra volna írva. Milyen kár, hogy Arthurral nem beszélhetek a felvetett kérdésről. Várom a további fejtegetéseket. De már előre mondhatom, hogy a természettudományokból vett s előre felhozott érvek csak az ember létért való küzdelmének meghosszabbítását bizonyítják, nem pedig azt, hogy e küzdelem diadalmaskodni fog. Ellenben ha bizonyítható lesz az ember erkölcsi és szellemi lényének felszabadulása az anyag hatalma alól, akkor a csodás problema nem megoldhatatlan. Ebben azonban kétkedem, bármennyire óhajtanám szerzőnek e sikert. Sőt megelégedném a bizonyítás helyett még a valószínűvé tétellel is. De hát hol van Arthur, van-e tudomása az *Ellenvéleményről*? És vajjon ez az *Ellenvélemény* nem az *ellenméreg* akar-e lenni, melyet kedves Nagybátyám az én „gyógyításomra” kilátásba helyezett?

Átalakulás.

Alig vártam valamit oly nagy érdeklődéssel, mint az *Ellenvélemény* folytatását. A *Jövő Nemzedék* havonként kétszer megjelenő folyóirat, s így két hétig kellett várakoznom. Ha a tanulmány második közleményének vége nem volna oly tartózkodó, sőt kijózanító, már-már elragadta volna lelkemet egy édes ábránd magasan röpülő szárnya. De így is mélyen hatott rám a hatalmas fejtegetés, mely mintha csak az én számomra volna írva. Szinte mindig nekem felel. A második közlemény sokkal hosszabb, hogysem azt kedves Nagybátyám számára lefordíthatnám. Különbözik is szükség a szó szerint való közlésre, mert Ön, kedves Nagybátyám, inkább csak a tartalomra, de főleg talán arra kíváncsi, mily benyomást tesz a fejtegetés rám s kedélyvilágomra? Mind a kettőről beszámolok Önnek.

Az *Ellenvélemény* szerzője kettős tételt állít fel. A kettős tétel ez: az ember, mint ember is átalakul s átalakulását követi érzelmi világának s így a szerelemnek is átalakulása. Vagyis az ember lényében fokról-fokra előtérbe lép a szellemi és erkölcsi elem. Vagyis: az állatóság mindinkább háttérbe jut. Ehhez képest az ember érzelmi világa is, ekkép maga a szerelem fokról-fokra megtisztul az anyagiságtól.

Mondanom sem kell, hogy engem legelső sorban az érzelmvilág átalakulása érdekelt, s meglepő adatokat sorolt fel a szerző a tekintetben, mily nagy és érdekes fokozatokat mutat az átalakulás.

Széleskörű megfigyelés alapján mutatja be az állatok érzelmi világát és e világ megnyilatkozását. Szinte hihetetlen az a fokozat, mely már itt jelentkezik, miképpen éreznek s miképpen juttatják érzelmeiket kifejezésre az állatok a különböző fejlődési fokozaton. Ki hinné, hogy még a hullőnek is van érzelmi világa, s még ez is képes a megnyilatkozásra. Érezni tudnak s érzelmüket ki tudják fejezni a halak, a gyíkok, a kígyók, sőt a még sokkal alacsonyabb fejlődést mutató puhányok. Ki hinné, hogy érzelem van a rovarban, mely körülzsongja fülünket. De mégis egy végtelenség választja el egy gyöngybagoly vagy osztriga érzelmi világát a magasabb rendű állatok érzelmi világától, minők a legfejlettebb emlősök, kutya, ló, főleg a majom.

Leghatalmasabb érzés természetesen az állatoknál is a szerelem. Az *Ellenvélemény* írója részletes adatokkal mutatja ki a szerelem érzését és megnyilatkozását az állati élet különböző fejlődési fokozatain. Ha semmi más érzelemre, a szerelemre képes még a legalacsonyabb rendű állat is. Sőt ez az érzés mintha maguknál a növényeknél is jelentkeznék. Az egész szerves világot összeköti a szerelem rózsalánca, a virágtól vagy a csigától kezdve fel egész az állatok királyáig, az oroszlánig. És úgy látszik, mintha a nagy egységbe belekapcsolná az embert is. Itt azonban felállítja a szerző a darwinizmussal szemben az áthághatatlan határvonalat.

További fejtegetéseitől függ, vajjon teljesen meg tud-e győzni engem, a ki a szerelem nagy egységébe befoglaltam az emberiséget is, s a szerelemmel éppen állati eredete és volta miatt állok harcban. A tanulmány írója azonban ketté szakítja a darwinizmus kapcsolatát, az állatvilág s az ember közt. Az érzelmvilág tekintetében - úgymond - az ember és állat közt még kevésbé mutatható ki a kapcsolat, mint a származás tekintetében. A származás tekintetében is hiányzik az összekötő kapocs. Sehol még fel nem volt található az a közbenső állat, melyből az ember származhatott volna. De az állatok érzelmvilága és az ember érzelmvilága, a látszólagos hasonlatok dacára lényegesen s annyira különbözik, hogy a legegyszerűbb ember érzelmvilága is végtelen magasban van a legfejlettebb állat érzelmvilága felett. Az tehát nem fejlődési fokozat, hanem egészen külön álló világ. Az öröm, a harag, a bánat s mindenekfelett a szerelem hatalmasan megnyilatkozik az állatoknál. Sőt megnyilat-

kozhatik nagyfokú értelmiség mellett is. Mily értelmiségre vall a kutya, a ló vagy a majom öröme vagy bánata? Ám a választóvonalat a tanulmány írója az *öntudatban* látja, ép úgy, mint én. Az erkölcsi lényegről nem is szólva, az öntudat képezi azon végtelen űrt, mely az embert az állattól elválasztja.

Az emberben ébredt öntudatra az anyag, az állatnál nem. És a mely perczben az öntudatot az anyagban felgyújtotta valamely isteni szikra, abban a perczben létrejött a szellemi, erkölcsi és anyagi dualizmus a teremtésben. Abban a pillanatban bekövetkezett a harcz a szellem-erkölcsi s az anyagi világ közt. Az öntudatra ébredt anyag paradoxon, ellenmondás önmagának. Ez az ellenmondás választja el az embert az állattól. Ennek nincs öntudata, az embernek van. Az ember öntudatosan érez és cselekszik, az állat akarat és cél nélkül - vak ösztönnek vagy indulatnak engedelmeskedve.

Az öntudatnak társa és kiegészítő része az értelem fejlődő képessége. Az öntudatlan értelem nem fejlődik. Nem egyéni, hanem faji. Épen azért az állatoknál nem levén egyének, nem ezek, hanem a fajok értelmesek. Általában vannak értelmesebb állatfajok, az egyeseknél alig van fejlődési különbség.

Az embernél az egyénben rejlik az öntudatos értelem csirája. Fejlődöttebb, civilizáltabb fajok vannak az embereknél. De nincs oly bárgyú, alacsony népfaj, melynek egyes egyénei gyermek- vagy ifjú korukban értelmileg és erkölcsileg ki nem volnának fejleszthetők. Az öntudatos értelem végtelenül fejleszthető. Ellenben a legértelmesebb állat öntudatlan, intelligenciája nem mozdúlhat ki szűkebb és alacsonyabb köréből.

Az embernél az értelem és érzelem öntudatossága mellett a szerelem is öntudatos. *Az ember szerelmét tehát szintén áthidalhatatlan űr választja el az állatétól.* Elragadó, sőt szédítő az a költői magaslat, a melyen a szerző az ember szerelmét élénk tárja. Mennyivel magasabb, nemesebb és tisztább az állat szerelménél. „A költészet költészete, a virág hímpora s minden szépség díszé és zománcza a szemérem a nőbernél, mely az állatok nőinél teljesen hiányzik. Örök varázsszal veszi ez körül a nő szerelmét és szentélylyé avatja magát a nőt. Ha semmi különbség nem léteznék ember és állat közt, ez az egyetlen, a nő szemérme, ezt a különbséget örökre biztosítaná. A szemérem az a gyönyörű és szent fátyol, mely virágaival és misztériumával veszi körül a szerelmet, az állati ösztön vadságából öntudatossá és nem pusztán érzékivé avatva azt. Az állatnál a szerelem durva meztelenségével lép fel, az embernél az öntudat a szemérem ragyogó öltönyét adja arra. És ez a mez mindig fényesebbé és költőiebbé lesz az öntudatos értelem fejlődési fokához képest. Mennyivel másképpen szeret egy pápua szerecsennő s egy művelt lady, akár angol, akár magyar, akár német. De viszont a művelt és finom társadalomban nevelt pápua szerecsennő érzelmvilága óriási fejlődésen menve keresztül, felemelkednék a művelt ladyk értelmi színvonalára. Tehát, még a fajokban sincs különbség az embereknél, csakis a minden faj által megszerezhető értelmi és erkölcsi fokozatban.

Mind ez nagyszerű, kedves Nagybátyám. De rám nézve az a kérdés, vajjon a fejlődés és átalakulás végtelen fokozatán az ember, a nő érzelem-világa megtisztulhat-e az anyagiságtól s az állati emlékektől?

Ennek ellenkezőjére tanított engem a természettudomány. A szerző azt feleli s feleletében némi biztatás van, hogy az attól függ, vajjon maga az ember végtelen fejlődésre képes-e? Tehát ettől függ azon óriási kérdés eldöntése is, van-e valami célja a létnek s így az én szegény életemnek? Van-e nagy, magasztos célja, mely azt betöltheti s melyért érdemes küzdeni? Vagy pedig a nő nem más, mint a céltalan és eredménytelen fajfentartás többé-kevésbé finom edénye s többé-kevésbé felcizfrázott bábú a természet kezében.

De várjuk miképpen bizonyítja a szerző először a pozitív fejlődési képességet s azután a fejlődés útjának a végtelenségbe való vonulását, hogy tán oly fényes parabolává legyen, minő az üstökösök örök és végtelen pályája.

Ez előzetes kérdés után a szerző azon tételt állítja fel, hogy az ember, mint ember, történetének mai korszakáig is határozott fejlődést mutat. Ez alatt nem a haladást és civilizációt érti. Az őskortól a mai napig bizonynyára óriási a haladás. De ez nem birna lényeges befolyással a fő kérdésre. Ha az ember, mint ember-állat nem mutatna felismerhető és bizonyítható fejlődést, akkor az ember csak ember-állat maradna s valóban csak magasabb fokozatot képezne az emlősök közt. El nem tagadhatná s nem is szégyelhetné állati eredetét, mert hisz ő sem fejlődne, mint nem fejlődnek az állatok.

A legpontosabb megfigyelések sem vettek észre eddig jeleket, melyekből az állatvilág fejlődésére lehetne következtetést vonni. Az állatoknak sem testük, sem úgynevezett kulturájuk nem alakult át évezredek óta. A civilizáció által idomított állatok nemesednek ugyan, mint a lovak stb., de lényegük nem változik s haladásuk az értelmi fejlődés útján nem konstatalható. Az indiánok vad lovai vagy a kirgiz és kozák ló nagyobb értelmiséget tanúsítanak az angol paripánál. A czinke csak úgy építi függő fészket, mint évezredek előtt. A hód oly művészi építőmester ma, mint millió évek előtt, de sem maga, sem művészete nem változott. Az embernél ellenben bebizonyítható a megfordított darvinizmus: a jövődöbeli evolúció, oly értelemben, hogy az ember megmérhetetlen hosszú idők múlva mai szervezetéből átfejlődik. Nemcsak kulturája lesz magasabb és nemesebb, hanem organizmusa is. Szellemi lényege mindinkább az anyagi lényegek fölé kerül.

Nem képzeli Ön, kedves Nagybatyám, mily örömet okozott nekem e tétel. De attól féltem, hogy a szerző csak állít, nem tud bizonyítani. De meglegpetve tapasztaltam az ellenkezőt.

Két arczvonabban állítja fel az ember fejlődésének bizonyítékait. A darvinizmus és az anti-darvinizmus arczvonálára. Az ember értelmi és érzelmi világára vonatkozólag a már mondottakhoz képest a szerző felállította a választóvonalat. És itt kimutatta, mint már említve volt, a darvinisták azon tévedését, mintha a legmagasabb és legalacsonyabb emberfajok közt nagyobb értelmi és érzelmi különbség volna, mint a legalacsonyabb ember s a legfelsőbb állatfajok közt. A gyakorlati példa meggyőző, a buschman, a kinek szótára csak húsz szóból áll, ha gyermekkorában kerül Londonba, megtanulja az angol nyelv húszszer szavát s lehet belőle angol gentleman. A legfejlettebb majom kölyke sem képes ennek legkisebb részére sem.

Ám a fejlődés tana tekintetében a szerző első ízben szándékosan rálép a darvinizmus alapjára. Ha a fejlődés tana igaz, akkor igaz az nemcsak a *multra*, hanem a *jövőre* nézve is. Ha igaz, hogy az ember a fejlődésnek a *moneráknál* kezdődő láncszemén, a puhányok, halak s majd az emlős állatok sorozatán keresztül jutott emberi létéhez, akkor ez a rengeteg fejlődés s átalakulás ránézve jövőre is lehetséges lesz. A darvinizmus tana szerint ekkép legalább akkora fejlődést lehetne és kellene megtennie az embernek jövőre, mint a mekkora fejlődést tett napjainkig. Vagyis a fejlődés tana szerint az ember, testi organizmusa tekintetében is mérhetetlenül magasabb lénynyé alakulhat át, mint a minő az jelenleg.

A darvinizmusnak a jövő ragyogó képét fel is kellett volna tárnia, hogy elfogadhatóvá tegye a sötét múltat, az ember állati eredetét. Hogy ne sértse önértetünket, a messze jövő ködében ragyogó unokáinkat is lekellett volna rajzolnia s nem csak közvetlen ősapánkat, a gorillához vagy a csimpánszhoz hasonló valamely majomban. Az ember természete, hogy arisztokrata szeret lenni. A darvinizmus megadhatta volna neki a megfordított, de a fejlődés tana szerint szebb és dicsőbb arisztokrataságot. Bár szégyelheti vala magát ősei miatt, büszke lehetne utódaira.

Ám maga Haeckel elmulasztotta a dicső jövő feltárását, pedig egyik legelőkelőbb szellemű magyarázója Darwin tanainak. Sőt ő az, a ki leginkább szerette volna a vallást és a tudományt kibékíteni. De hát akkor miért nem állt fel a saját maga által készített leszármazási táblázattal kezében? És miért nem szólt ekkép: íme az ember ily óriási, szinte hihetetlenül hosszú útát tett meg a tökéletesedés felé. Az ember ősatya tulajdonképpen az ősi lény, a majdnem szervesetlen monera, mely hihetetlen messzeségben áll a fejletlenség tekintetében az első férgek mögött is. És a primordiál korszak szédlítő mélységéből a fejlődő lények láncszemeinek segítségével, az első, másod és harmad időszakon keresztül eljutott az ember organizmusát előkészítő anyag az ember életreébredéséig a negyedik korszakban. A teremtés munkája mindenütt ott volt. Ott volt különösen az embernél, a kinek agyvelejébe az isteni szikra belepattant. Hát van itt ellentét a vallás és tudomány közt? kérdezhetette és kérdezte is Haeckel. A kérdés ily felállítása mellett bizonynyára nincs. És nincs akkor sem, ha a fejlődés tana a fényes jövő kapuját kitarja s azt mondja: ez a kapu az öröklétbe és örök dicsőségbe nyit.

De habár úgy Haeckel, mint a fejlődés tanának többi magyarázója ezt elmulasztották, ebből nem következik, hogy a jövő kapuja be van csukva. Kinyílik az a legegyszerűbb logika zörgetésére. Kinyitja a fejlődés tanának a jövőre való alkalmazása s ragyogó fénybe helyezi az ember további kifejlődését. Csodásan megvilágítja a testi organizmusban átalakult ember-rajokat, a melyek a halhatatlanság Olimpusát ostromolják.

De az embernek az állattól való származását, tehát a darvinizmus lényegét mellőzve is kimutatható az ember további fejlődő képessége. Minél inkább vizsgálja a tudomány a diluvialis ember földi maradványait, annál szembeötlőbb az ember organizmusának fejlődése és tökéletesedése. Legmesszebb ment a diluvialis ember vizsgálatában Hoernes bécsi tanár, a kinek vizsgálatai igen vaskos kötetben, mostanában jelentek meg. A diluvialis emberről szól ez a munka. Szerzője, valamint Schwalbes felállították a diluvialis ember családfáját, melyből a tovább-fejlődésre lehet következtetni. A kitűnő magyar tudós, Török Aurél is, megerősíti a tételt, hogy az ember organizmusa nemcsak képes a fejlődésre és átalakulásra, hanem az átalakulás biztos ténye is szemlélhető. A diluviális idő első korszakában élt ember lényegesen különbözött a mai embertől. És különbözött nemcsak kiálló fogazata vagy agyara által, a mi végre nem lényeges. *A lényeges különbség abból áll, hogy a diluvialis idő első korszakának emberét koponyájának fejlődésében gátolta a kemény izomrendszer, mely a későbbi korszakban onnét lecsúszott az arcra s ekképen a koponya fejlődése szabaddá lett.* Az állatoknál, névszerint az emlősöknél ma is rajta van a koponyán s így ezek koponyája már ezért sem fejlődhetik. *Az ember koponyája azonban képessé lett a fejlődésre s a diluvialis korszaktól kezdve tényleg fejlődött is.* És a koponyával együtt fejlődött és fejlődik az idegrendszer, melynek kiváló fontossága van az ember fizikai és szellemi átalakulására. Az *Ellenvélemény* írója megígéri, hogy az idegrendszer átalakulását később részletesen fogja tárgyalni. Itt csak az agy átalakulására helyezi a súlyt.

Az átalakulásnak egyik része tisztán fizikai alapon történik, mint történt az ős-állatfajok kibontakozása. A madárnak kezdetben csak durvány szárnya volt s ezt addig gyakorolta, míg valóságos szárnyává lett. Mily óriási gyakorlat s idő kellett ahoz, hogy a durvány-szárny sas-szárnyává legyen, mely felemeli a lég urát a felhők magasságánál magasabban. Az ember értelmi és erkölcsi világa agyvelejében s így koponyájában van. A hosszú gyakorlat szükségkép kifejleszti ezt.

És nemcsak a koponya változott az embernél, a minek gyakran esetleges külső okai voltak. Így p. o.: a rómaiak koponyacsontja igen vastag volt azért, mert nem viseltek főveget s így a napnak és időjárásnak kitett meztelen fej önmagát védte erősebb csontszerkezet által. Változik idővel az agyvelő, mely a koponya-üreg betölti.

Semmiféle állatfajnál sincs kilátás az átalakulásra és fejlődésre. A sas szárnyalása épen oly nagyszerű ma s lesz jövőre, mint millió évekkel előbb s a repülő-hal épen úgy szálldos ki a tengerből rövid légi útjára, mint az őskorban. Egyedül az ember-állat kifejlődésében vagyunk képesek megállapítani a fejlődést. A fejlődés nem nagy, de mégis mérhető és ez a fő. Itt a szerző csillagászati hasonlatot hoz fel.

A legtávolabbi csillagképletek, úgymond, nem mérhetők, mert vizsgálatuk nem ad mérhető szöget a távcsőben, habár a mérési alap oly óriási, minő a föld pályájának átmérője nap körüli útján. Ez a közel száz millió mértföldnyi hosszú vonal úgy elenyészik az Andromeda ködfolt távlatában, hogy egy másodpercnyi szög sem mérhető. Am, mihelyt csak egy másodpercnyi szög megállapítható, a csillag-távlat biztossággal kiszámítható. A naprendszer távlatait épen azért szinte nagyobb biztossággal ismerjük, mint szobánk vagy lakásunk méreteit. Sőt megmérhetjük az állócsillagok közül többnek távolságát, habár itt már oly óriási számokkal dolgozunk, a melyekből az apró részleteket elnyomja a nagy matematikai tömeg.

És mégis körülbelül ismerjük a Sziriusz távolságát, habár csak az éther-rezgés vagyis a fény sebességének mértékével tudjuk kifejezni a rengeteg távolságot, épen úgy, ha az ember, embertani fejlődésének pályáján nem volnánk képesek mérni legkisebb szöget sem, lehetetlen volna bizonyítanunk az ember evolúcióját. Vagyis, hogy organizmusa halad a tökéletesedés felé. A tökéletesedés alatt nem a forma-szépségek értendők.

Bármily nagy legyen e tekintetben a különbség, bármennyire különbözött Venusz vagy Diána modellje az őssasszonytól vagy Apolló mintája a barlangi medvéhez hasonló ősférfitől, ez nem lényeges. A tökély útján való előhaladás alatt az ember szellemi organizmusának az anyagi organizmus feletti diadala értendő. De hogyha e tökéletesedés pályáján legkisebb szöget is mérhetünk, akkor ez a pálya tényleg létezik s csodás távolságokba vezethet. Már pedig e *pálya szöge mérhető*. A mérés alapját képezi az a hosszú vonal, mely a diluvialis idő korszakától a kulturemberig vezet.

E hosszú vonalon mégis csak egy csekély kis szög mérhető, mint némely állócsillagnál, de a kis mérhető szög már elég a végtelen fejlődés bizonyítására.

Igy nem kérdés, hogy az ember organizmusa átalakulásra képes. Vagyis elkövetkezhetik egy fényes, dicső korszak, midőn az ember új lénynyé alakulva, levetkezi állatiasságát vagy egészen vagy legalább annak durva emlékeit.

Képzelteti, kedves Nagybatyám, mennyire fellelkesedtem e szavakra. Pedig a diluvialis korszakra vonatkozó felfedezések nagyrészt én is ismertem és tanulmányoztam s tanulmányozták mások is. De nem jutott sem nekem, sem másoknak eszébe ez a genális szögmérés s ebből a végtelen fejlődésre vonatkozható következtetés. Mintha tüzek gyuladtak volna ki agyvelőmben, már láttam egy fényes jövődő dícssugarait. De - a szerző is azt mondta: „de”. Ettől az illúziórontó *de* szócskától megrémültem. Hát minden vágyakozásnak és nemes ábrándnak van egy *de*-je? A szerző szerint ez a *de* azt jelenti, hogy az ember fejlődésének pályája már mérhető ugyan egy atomszerű csekély szöggel, ám e pályának még sok veszélye van s név szerint a művelődési és organikus haladásnak mindig vissza-visszatérő kerékkötője. E kerékkötőt fogja ismertetni a szerző a következő közleményben, de már előre reményt nyújt, hogy e kerékkötő legyőzése lehetséges lesz.

Türelmetlenül várom a folytatást. De még türelmetlenebb vagyok azon kíváncsiságomban, ki lehet e rendkívüli munka szerzője? Képzletben, szinte álmomban igyekszem megalkotni a szerző képét. És gondolja csak, kedves Nagybatyám, a mint a kúsza vonások egy felismerhető arczczá tömörülnek, ez az arcz révedező szemeim előtt Arthuréhoz hasonlít. Az ismeretlen ködből és homályból Arthur ragyogó, fenséges szemei pillantanak rám.

A kerékkötő.

Minden célzat hiányzott záró soraimból. Egyáltalán nem jutott eszembe az a gyanú, melyet a kedves Nagybátyám nekem tulajdonít, mintha Arthurt célzattal gondolnám a munka szerzőjének. Azon célzattal, hogy kerülő úton akar hozzám férközni s hogy egy angol tudós álcáját öltve fel, akar meggyógyítani úgynevezett kedélybetegségemből. Tehát ekkép akarja belém csöpögtetni az úgynevezett: ellenmérget. Kedves Nagybátyám oly hévvel védekezik e gyanú ellen, melyet én ki nem fejeztem, sőt arra nem is gondoltam, mintha csakugyan volna valami a dologban. De őszintén kijelentem, hogy erre most sem gondolok. Álmódzásaim közepett Arthur képe megjelent ugyan előttem, de hogy miért, nem tudnék beszámolni magamnak. Valószínűleg azért, mert a nagy eszmék és gondolatok önkénytelenül is Arthurra emlékeztetnek.

A *Jövő nemzedék* közleményének folytatása az új felfogás és magas észjárás szempontjából pedig méltó az eddigi közleményekhez s ezek méltók volnának Arthurhoz.

A haladásnak, sőt az ember organikus kifejlődésének van nagy ellensége. Kerékkötőnek nevezi ezt a munka szerzője. Kerékkötőnek azért, nehogy az ember haladása túlságosan gyors s hogy meg nem érdemelt legyen.

Nehéz és erélyes munkával kell mindent kiérdemelni. Az anyagi és az erkölcsi világban egyaránt nagy szerep jut a munkának. Gyönyörű fejtegetést közöl itt a szerző a munkáról, melyet érdemesnek találok a szószerint való közlésre.

Csodálatos energia uralkodik, úgymond, az erkölcsi és fizikai világon. Hanyatló, sőt elhalt népek föltámadnak, az élők örökre élnek ez energia hatása alatt.

Ledönti ez a lét és nem lét rejtelmes s áttörhetetlen választófalát, belevezet az öröklét titkába. Sőt halhatatlanná képes tenni az egyént, átröpülvre az arasnyi lét porszemnyi területén. Világokat mozgat, világokat szüntet meg s új világokat terem, ez az erély.

Istennél úgy hívják ezt az energiát: teremtő hatalom. Embernél: a munka. Egyesülve a kettő: teremtő munka nevet visel s közel hozza egymáshoz az Istent és az embert. De akkép, hogy nem az Isten száll le, hanem az ember emelkedik föl az Istenség szédítő magassága felé. Valóban, az által teremtette az Isten az embert saját képére, hogy a munka ösztönét, vágyát, sőt boldogságát oltotta belé. A munka vágya és boldogsága nemcsak az egyéni és népnagyság föltétele, hanem egyszersmind a földi lét édessége s az üdvözülés kezdete ezen a sárplanétán. A céltudatos és boldogító munka a ledönthetetlen választófal az ember és az állat között. Ez nem ismeri a céltudatos munkát s a munka fölemelő, üdvözítő hatását.

Az ember munkája a világmindenségben rejtező isteni teremtő erőnek alkotórésze vagy legalább örökérvényű atomja. Ép úgy, mint az ember lelke az örök teremtőléleknek planétánkra jutott mindig fényeskedő sugara. Az isteni erő dolgozott, a midőn megalkotta a csodás, az emberi értelem előtt örök fátyolba burkolózó mindenséget. Az ember a föld sarából öntudatra ébredve, akkor lépett erkölcsi életének kiszámíthatatlan magasságú és távolságú útjára, a midőn első munkáját elvégezte, a melyhez öntudat és önérzet kapcsolódott. A munka ma még kiszámíthatatlan és megmérhetetlen jövőt tár fel úgy az egyén, mint az emberiség előtt. Az egyén teremtő munkája ma is biztosítja a nagy szellemekre a halhatatlanságot. Az emberiség teremtő munkája elképzelhetetlen eredményeket létesíthet a földgolyón.

A népek munkája biztosítja ezek hatalmát. Minden nép akkor halt meg, a midőn megszűnt dolgozni, s apái által szerzett vagyonból folytatott szibarita-életet.

Róma többé nem dolgozott, még önmagát sem védte a barbárokkal szemben, a midőn a betörők kioltották életét s vele az akkori civilizáció fényét. A ma nem dolgozó népek szintén el fognak veszni. Mások munkája nem tarthat fenn nemzeteket, mert először a helyettük dolgozók rabszolgái lesznek, s utóbb elpusztulnak.

És ez nagyon természetes, mert a munka egyénél és népeknél a belső energia, az öntudatos életerő külső megnyilatkozása.

E külső tünet megszűnése a belső erők ellanyhulására vagy éppen megsemmisülésére vall.

Viszont a munka ösztönének és vágyának fölpezsdülése jelenti új egyének, vagy új népek dicső föllépését, avagy régiek újjászületését. Minél előrehaladottabb a nép, annál többet dolgozik. A civilizáció központjain csodás mozgalmú és erélyes munka foly. Tudományos, irodalmi, földművelő, kereskedelmi s a többi munka.

A művelődés központjaitól távolodva, minden mérőföldmutató a munka erélyének csökkenését jelzi. A barbár periferiák nem dolgoznak, tehát nem élnek.

A munka a nagy egyenlősítő erő, a demokráciának célja és eszköze.

Minden nép lehet nagygyá és dicsővé, ha dolgozni tud és akar. Nincs kizárva a népnagyság és dicsőség soraiból senki, még a legkisebb faj sem. A munka megszázszorozza erőit. A tegnap még kis nép holnap már vezethet a munka ereje által. Viszont a legnagyobb nemzetek dekadenciába esnek és vezetőből szolgává alacsonyodnak le, ha meg csappan életenergiájuk a munka szünetelése vagy megszűnése által.

A civilizációt felidéző munka azonban - folytatja ezután a szerző - nagy ellenmondást tartalmaz következményeiben. Végzetes cikulusz vicziózusz, melyből nehéz a kibontakozás. A munka megteremti a jólétet, sőt a gazdagságot. Összegyűjti a világ kincseit, s ezeket nem lehet büntetlenül élvezni. Már maga a túlfeszített munka egyénknél és népeknél megtámadja az idegrendszert, a túlhajtott élvezetek pedig lerombolják ezt. A kettő együtt, mely előzmény és következmény, létrehozta eddig a kerékkötőt, sőt a visszafejlődést.

És nemcsak a civilizáció visszafejlődését, hanem egyszersmind az emberi organizmusét. Rómáról tudjuk, hogy nemcsak civilizációja hanyatlott el, hanem fizikailag is erős rómaiak gyengékké, szinte csenevészékké lettek. A szerző ezután megkapó színekkel rajzolja különösen a görög és a római civilizáció bukását. Elvezeti az olvasót Periklesz korába, a midőn a görög műveltség még tetőpontján látszott állani, de már észrevehetőek voltak a hanyatlás jelei. A hősök, az atleták még léteztek, de már puha, selyem köntösben jártak s az ideg-ernyedtség meglátszott ízlésükön és szokásaikon.

A szerző soraiból mintha illatos és langyos atmoszféra sugároznék ki, tele fénnyel és ragyogással. Mily szép, mily gyönyörű korszak lehetett ez, túlfinomodott ízlésével, fényes élvezeteivel. Csupa finomság és előkelőség az egész társadalom. A nagyság és dicsőség ragyogása összevegyül a társadalmi élet fényével. A tudomány és bölcsészet sasszárnyaival ég felé tör. A hősök kezében büszkén villog az aczél. A művészet csodáit alkotja, a melyek még háromezer év múlva is utólréhetetlenek. Nimfák népesítik meg a berkeket és ligeteket. Diána az olimpuszi erdőkben űzi a karcsú szarvast. Jupiter szerelmi kalandokra jár. Isteneket és istennőket alkot a véső. És szépségre, fenségre velük versenyre kelő alakok sétálnak Athén utcáin. Gyönyörű előkelő nők, a kiket a túlfinomodott ízlés számára nevelt koruk, szóraztatják az előkelő görög társadalmat. A szalonban és a sétatéren, a hol a bölcsék oktatást adnak, mindenütt ott van az ő márványba vésett s maig látható dicső alakjuk.

Az Akropolisz és a Partenon, mely ma csak egy csodás szemétdomb, az akkori világ ragyogó központja volt. Csak Armorika, Troubadour korszakának van némileg megközelítő melege és fénye, a görög civilizáció és műveltség nélkül. De ebben a melegben és fényben tenyésztett

a pusztító méreg, mely a hellen műveltséget és nagyságot ledöntötte. Az élvvág ragadta kezébe a hatalmat, a romlott idegzetű társadalomban épen úgy, mint sok század múlva Rómában.

Nemcsak egyéni, hanem tömegélvezetek forró és idegsorvasztó iszapjába süllyedt az előkelő és finom társadalom, Görögországban épen úgy, mint Alexandriában s később Rómában. Eleusis, Alexandria, Róma stb. a tömeggyönyörök színhelyévé lettek az idők folyamában. Csak egy őrző, beteg idegzetű társadalom vihette véghez mindazt, a mi az Afrodite- s Venusz-ünnepeken, a czirkuszokban s a dőzsölő lakomákon végbe ment.

Csak egy megrendült agyszerkezetű társadalom anyái dobhatták oda áldozatul az úgynevezett titkos ünnepeken ártatlan leányaikat, a kiket nagyon korán kellett odadobni, mert a gyermekkor után nagyon kevés ártatlan lány volt található Görögországban. Józan agy s ép idegrendszer mellett nem dőzsölhetett az egész társadalom oly vad orgiákban, a mint dőzsöltek görögök és rómaiak, eszeveszetten rontva testi és szellemi organizmusukat. A bűn és kéj szemérmetlenül hevert az utcákon, lepel nélkül torkoskodott az éttermekben s úszkált a férfiak és nők által közösen használt illatos, langyos fürdőkben.

Utólag most már tudja az idegkórtan e botrányos jelenetek okait. Egész népek és társadalmak idegrendszerét juttatta tönkre az élvezetek fergetege. Nemcsak erkölcsi, hanem egyszersmind fizikai betegség tette tönkre a görög és római népet. Erkölcsi s az idegek fizikai ragálya pusztított Hellászbán és Rómában egyaránt. A nagy epidemia nem kimélt meg semmit, s egyéni és történeti kifejezésre is jutott a szomorú emlékü római imperátoroknál.

A pszichiátria szempontjából egészen bizonyos, hogy Neró és Kaligula egyszerűen örültek voltak, s a Julia-nemzetség majdnem valamennyi tagja hajlott az örülségre. És az örülség miazmái szerteszét voltak szórva a társadalomban, felidézve a legperverzebb szokásokat s a legképtelenebb bomlást a társadalomban. Ha valahol, úgy Rómában megbizonyult, hogy a dekadens civilizáció megváltoztatja a nő helyzetét. És e megváltozott helyzet nem pusztán a család felbomlása által, hanem az erkölcsieken kívül, külső jelenségekben is nyilvánult. A férfiak gyávakká lettek, s túrták a birkabőrös barbárok hányaveti és dölyfös uralmát. A nők ellenben vívni tanultak. Az ifjak kifestették arcukat, megnövesztették és befonták hajukat, hosszúra növesztették és szintén festették körmüket. A nők ellenben levágták fejük díszét s férfias multságokban lelték kedvüket. Sőt voltak oly idők is, a midőn már a férfiak és nők külön mulattak s élvezték perverz gyönyöreiket.

A dekadens civilizációnak különös jelzője az, hogy férfiak és nők kezdenek egymáshoz hasonlítani. Minél inkább távolodik a két nem egymástól az érintkezésben, annál inkább közeledik egymáshoz a külső formában. De úgy, hogy a férfi kezd hasonlítani a nőhöz, vagyis elveszti férfiasságának külső jeleit, az izomerőt, a szakált stb., ellenben nőies szokásokat vesz föl. A görög őskorban a férfiszépséget Herkulesz és Tezeusz képviselték, kolosszális alakjukkal s hatalmas szakálukkal. A dekadens korban már Apolló lett a férfiasság eszményképe, sima arczával s nőiesen gömbölyű nyakával és karjaival. Róma hanyatlásának végnapjaiban többnyire már szőrtelen s festett arcú bábukból állott az előkelő római ifjúság.

Ennek az enervált, idegbeteg társadalomnak el kellett pusztúlnia, hogy helyet adjon a fölfrissülésnek, mely a kötélidegű barbárság beolvadása által történt. És csakhamar be is következett az újabb fejlődés, mely elvezetett a mai nyugoti civilizációra. Ám, már ismét kór tünetek mutatkoznak, különösen a latin népeknél. De vajjon hasonló sors éri-e a mai civilizációt? E kérdésnél jutott a szerző fordulópontjához. E kérdést s a vele kapcsolatos problémákat, különösen pedig a nők kérdését akképen s oly okosan fejtegeti a szerző, mint Arthur számos beszélgetése alkalmával tette. De sietek kijelenteni, hogy nem gyanakszom és nem gyanúsítok, nehogy kedves Nagybatyámat felingereljem. Épen azért szorosan ragaszkodom a tárgyhöz.

A szerző a leghíresebb tekintélyekre hivatkozva tárgyalja az egyesek és a népek idegességét. Mind a kettőnek ugyanazon oka s ugyanazon fejlődési és visszafejlődési proceszszusa van. Az általános idegesség nem mindig betegség, hanem néha felmagasztalt állapot, minő a lelkesedés egyeseknél és népeknél. De mégis, bizonyos ideges állapot szükséges ehhez, különösen akkor, midőn nagy emberek akaratának hipnotikus közlése által történik. Az egyének és népek egyaránt alkalmasak a hipnózisra, s pedig bizonyos fokú idegesség mellett. A nagy forradalomra kiváló férfiak eszme-hipnózisa bírta a francia nemzetet. És ugyanezt Napoleon hatalmas akaratereje hipnotizálta évtizedek harczaira s dicsőségére. A tömegek mindig hipnotikus hatás alatt vannak, midőn nagyot cselekesznek, mert különben élettelen testet képeznek. Ez is mutatja az eszmeerő hatalmát az anyag felett s a természet durva erőinek leküzdését a szellem által. A midőn azonban az idegesség már betegséggé fajult, egyéneknek és népeknél romboló hatású. De a legkiválóbb tekintélyek szerint az organizmus az idegbajhoz is hozzászokik, mint a legtöbb betegséghez. Sőt az idegbaj, mivel az többnyire nem is betegség, hanem csakis az idegek működésének zavara, számos, sőt túlnyomó esetben önmagától gyógyul. Ez volt nézete a híres párisi professzornak, Charcotnak, a ki némely idegbaj lényegének megfelelően állította fel tételét: *Traitez les nerves en canaille!* Egyes idegbajok lényegére nézve, bár nem ily erélyes, de hasonló nézetben volt a gráci, később a bécsi egyetem híres tanára, Krafft-Ebing. Ugyancsak így gondolkodnak az angol s a legtöbb prakszissal bíró amerikai orvosok. Mindegyik azon meggyőződésben van, hogy az egyéni és a nép-organizmus az idegességhez hozzászokik, s a mi sokszor átok és csapás volt egyéneknek és népeknél, áldássá változik.

Ezt a hozzászokást már tények mutatják. A legnagyobb tévedés azt hinni, hogy a modern kor az idegességek kora. A gyorsan érő civilizáció most is idegességet hozott ugyan létre. Különösen a leggyorsabban élő Amerika az idegesség klaszszikus földje. De micsoda akár Amerikának idegessége, a görög és római kor idegességéhez? Minő enerváltság Franciaország enerváltsága, a görög és római nép enerváltságához hasonlítva a dekadens korban? A perverz ízlés ma is jelentkezik. A szemérmetlen szindarabok és regények kedveltsége, bizonynyára a hanyatlás és idegesség jele. A családi élet bomlása s a nőkérdés előtérbe lépése mutatja, hogy a baj komoly. De mind e jelenség meg sem közelíti a görög és római hanyatló kor leplezetlen undokságait s a tébolyult embertömegek súlyedt élvvágját. Micsodák a mi színházaink az eleuzisi-ünnepekhez képest, ahol a testi szépség hipnotizálta a beteg idegeket. A hol a szép Phrinét az egész város, a lakósság élén a hatóság kísérte őrzőmámorban a tengerpartig, hogy lássa vetkőzését s a hullámokba merülő gyönyörű idomait. Avagy micsodák a mi mulatóhelyeink durva élvei a római czirkuszok vad gyönyöréhez képest?

A javulás kétségbevonhatatlanul látható. A tapasztalat és a tudomány egyező nézete szerint kimutatható, hogy az idegbaj egyénekre és népekre nézve már is enyhült.

A szerző belemélyed maguknak a betegség jellegével bíró komoly idegbajoknak történetébe, s e történetből igazolja, hogy a tömeg-idegbetegségek egyáltalán megszűntek, vagy csak szórványos jelenséget képeznek. Görögország fénykorában nemcsak a tömeg-élvezetekkel kapcsolatos ideglázakat ismerte, melyekről már szó volt, hanem a valóságos idegepidemiákat. Már Plátó foglalkozott e jelenségekkel, különösen azoknak a „szent betegség” nevű fajával, mely a jósnőket lepte meg. Ez a szent betegség egyszerűen a legmagasabb fokú hisztéria volt, mely vonaglásokban, önkívületi állapotban s víziók által nyilvánkozott. Így jóstak a jósnők, s azért nevezték e betegséget - szent betegségnek. Jellege azonban megmaradt akkor is, a midőn a tömegekre ragadt rá. Megmaradt az ó koron és a közép koron keresztül. A keresztény korszak elején az ördögösök, vagyis az ördög által megszállottak vonaglásaiban és önkívuleteinek alakjában lépett fel. Különösen a 4-ik, 5-ik és 6-ik század tele van e tömegbetegség fellépésének emlékeivel. Az úgynevezett Chorearhythmica átvonult a középkor legnagyobb részén s csapását képezte még a klaszszikus műveltség újjászületési korszakának is. Jellemző,

hogy akkor magát Németországot sem kímélte az idegragály. Igaz, hogy leginkább a latin népeknél pusztított, s a flórenczi betegségről maga Charcot írt, de az 1574-iki nagy járvány Aachen táján pusztított. Heiker leírja, hogy ez évben Aachenbe Németországból az asszonyok és férfiak egész serege érkezett, a kik valamennyien vonagló dühöngésbe törtek ki és különös látványt képeztek az utcákon és a templomokban. Karjaikat magasba emelték s így tánczoltak órákon keresztül a legvadabb mozdulatokkal, míg végre a földre estek, s nagy félelmet, szinte közeledő haláluk félelmét érezték. A vad táncz alatt a betegek nem láttak és nem hallottak, s képzeletükben szellemeket láttak, a kiknek nevét azután kiáltozták. E betegségi tünetek, legalább a tömeges föllépés tekintetében, századról századra apadtak, s legujabban csak egyszer léptek fel epidemia alakjában, ekkor is Madagaszkár szigetén, 1883-ban és 1884-ben. Európa területén azonban ez az epidemia többé meg nem jelent, a mi azt mutatja, hogy az idegbajok enyhültek, sőt ragályos és epidemikus jellegük megszűnt. Angol és különösen német orvosok bizonyos fölnynyel hirdetik, hogy germán földön a hiszteria vagy egyáltalán nem lép föl, vagy nem bír a betegség jellegével. *Marie* jegyezte ezt meg 1887-ben, a *L'hystérie en Allemagne* című munkájában. Valami faji gőg jelentkezik, úgymond, különösen a német orvosoknál, mintha csak mondanák: ti latinok hiszterikusok, sőt túlhiszterikusok vagytok, mi germánok ellenben nem ismerjük a hiszteriát. Ha ez nálunk előfordul is, de nem gyakran fordul elő s nem hasonlít a ti hiszteriátokhoz.

Bármennyire panaszkodik *Marie*, hogy Charcot diagnózisa nem hatolt át Németországba, mégis bizonyos, hogy nemcsak az epidemikus idegbajok, hanem egyáltalán az idegbetegségek német földön vagy egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben lépnek fel. Ugyanott, a hol a középkorban még egész nagy tömegek szenvedtek a legsúlyosabb idegbajokban. Az idegbetegség azonban a latin népeknél is elvesztette régi, különösen pedig tömeges jellegét. Ha az emberiség alig egy fél évezred alatt ennyire kezdi kiheverni az idegbajokat, remény van rá, hogy az idegbetegségek teljesen meg fognak szűnni.

A kerékkötő tehát eltörik. Ennek ideje természetesen ki nem számítható, mert a fejlődési proceszszus hosszú, sőt időközben meg-megáll. Újabb vérkeveredés is történhetik, mert a népeket közelebb hozza egymáshoz a civilizáció. Európa keletén a vérkeveredésre még sok anyag van. Ázsiában pedig az orosz és az angol terjeszkedés új felfrissítést fog képezni. De ugyanazon fajok is hozzászoknak az idegességhez, mint hozzászoktunk a váltólázhoz, mely kezdetben halálos kimenetelű volt. És organizmusunk kevésbé veszi már fel, vagy pedig parallizálja a kolera és pestis bacillusait. Azonkép lesz az idegességgel is. És akkor boldogkor vár a népekre és az emberiségre. Igaz, hogy a haladás és a munka lázassága megszűnik, mert ennek előfeltétele az idegesség. A haladás biztosabb leend s mentes lesz a visszaeséstől. A társadalmi bajok legtöbbjét megszünteti az emberek átalakulása, különösen normális viszonyok közé jut vissza a nőkérdés.

Ha valamelyiknek, - úgymond a szerző, - főleg a nőkérdés egy részének idegesség az oka. A nők egyáltalában idegesebbek a férfiaknál. A szeszély idegességben gyökeredzik. A nő kedélyének gyors átalakulása, a sírásból nevetésbe való átcsapása, gyorsan változó haragja és mosolya, idegességi tünet.

Idegességre vezethető vissza a nőnek hibája vagy túlzott erénye egyiránt. A szerelemmel való visszaélés vagy a szerelem visszautasítása egyaránt idegbetegség. (Természetesen mondanom sem kell, hogy itt kedves Nagybatyám rám gondol.)

Lombrosó általánosítja a tételt. Szerinte egyáltalán nincs bűn, csak betegség. A gyilkos, a rabló, a tolvaj, a sikkasztó kórházba s nem börtönbe való. Agyszerkezete s idege rossz, melyeket meg kell javítani.

Bizonynyára nagy kérdés ez, melylyel a tudománynak és emberiségnek le kell számolnia. És ha igaza van Lombrosónak, akkor az idegbajok enyhültével kevesbedni fog a bűnök száma.

Az idegességet a bűnkrónika irányában nagy elmék tanulmányozzák, de alig vizsgálják az erény irányában. A normálist túlhaladó jószág, szeretet vagy szerelem pedig szintén idegbajjal áll kapcsolatban.

A túlságosan jó és puha szív rendszerint ideges. *Az örült vagy szent*, nem pusztán költemény, hanem megfelel a való életnek.

Az idegesség enyhültével és megszűntével a nők kedélyvilága és életfeltétele is átalakul. Nem lesznek sem beteg idegű Meszszalinák, a kik a bűn ocsmány fertőjében hevernek, sem pedig a szerelmet belső ellenszenvük vagy túlfinomított elméjük miatt visszautasító különczök. Egyáltalán kevés férfi és nő fog kívül maradni a házasságon. És a házasságok többnyire boldogabbak lesznek, mert azokat rendszerint a szeszély, az élvvágy, a fényűzés s a pazarlás rontja meg. A két utóbbi is határozottan ideges tünet. A nyugodt, normális ember és asszony nem fényűző, se nem tékozló.

Úgy a fényűzés, mint a tékozlás gyakran az örülségig fokozódik. A családi élet egyszerűbb s kevésbbé drága lesz.

De már a *jelenkorban* meg kell oldani a feladatot, hogy a nő el ne veszítse otthonát s ki ne lépjen a családi életből. A gyár-ipar decentralizációja, a szövő-iparnál már lehetségesnek bizonyult családi rendszer s a nagy méretekben fejlődő erőátvitel azt eredményezhetik, hogy a nő részt vesz az élet küzdelmeiben s mégis megmaradhat a család körében. Az otthon védőangyala s gyermekeinek nevelője lehet.

E nélkül a társadalmi problema nem oldható meg a munkás nőkre nézve. Az értelmi keresettel foglalkozó nők számára is csak hasonló szellemben oldható meg. Az irodafalanszternek szintén családi decentralizáción kell átmennie.

Hasztalan kísérlették meg a szocziálisták s névszerint *Bebel* az otthon felesleges voltának bebizonyítását. E bizonyításnál hiába helyezkedtek az elvi álláspontra, mely szerint a nő teljes egyenjogúságra van hivatva a férfival s nem egyedül arra, a mit Demoszthenesz több mint háromezer évvel előbb mondott, hogy egészséges gyermekeket szüljön.

A nő szellemi képessége s e szellemi képesség egyenjogúsága ma már kívül áll a vita körén. Hirt, Bischoff s más tudósok rég meg vannak czáfolva, mintha a nő a magasabb tudományos kiképzésre nem volna alkalmas. A törvényhozások egymásután tetteleg megnyitották a tudományos pályákat a nők számára. Svédország legujabban még a jogi pályát is megnyitja s ez fog történni mindenütt, a hol még a jogi egyetem kapuja zárva van a nők előtt. Schopenhauer kicsinylő elmélete vagy némely természettudós azon állítása, hogy a nő alacsonyabb fokú lény a férfinál, nevetséges és túlhaladott álláspontok.

És kétségtelen, hogy a modern társadalmi átalakulás feltartóztathatlanul maga után vonja a nő helyzetének és szerepének átalakulását.

Ez átalakulásból azonban meg kell menteni már korunkban a nő otthonát s kedélyének díszét és zománczát. Különbö a legmagasabb civilizáció is szürke és dísztelen leend. Erdő madárdal, s mező a virág költészete nélkül.

Az anya és az otthon nélkül nevelt késő nemzedékek elvesztenék lelkük nemes, emelkedő képességét s az élet szépségei iránt minden érzéket. Rideg világ támadna akkor, melyért nem volna érdemes küzdeni, sőt s melyet mindenáron ki kell kerülni. És kikerülhető az ember bármily mesés fejlődésének útján.

Még a fizikailag átalakuló *jövő embere* is csak az otthon körében lehet boldog.

Ezt az embert megkeresni s a tudomány fényével már előre megvilágítani, bizonyára van oly érdekes és nagy feladat, minő a Darwin-féle őslény felkeresése, a melyből az ember állítólag származott.

Ezt az embert fogja bemutatni a szerző következő fejtegetéseiben. Mivel az idegesség korszaka még nem múlt el, képzelheti, kedves Nagybátyám, mily idegesen várom az újabb közleményt. És ha megengedi, ismét Arthurra gondolok, bár csak annyiban, hogy nem cserélhetek vele eszmét ez érdekes fejtegetések fölött. Ezt valóban sajnálom.

Tudomány és tudományos hit.

Ezt a címet kellene viselni az egész munkának. Ezt érdemelné az a magas irányzat, melyben a munka vezér-gondolatai viszik az olvasót. Viszik oly magaslatra, a honnét messze kilátás esik a földi lét panorámájára, a hajnalderengés fényével világítva meg a látás legtávolabbi határát.

E magaslatról, kedves Nagybátyám, már-már látom az *Ellenvélemény* bizonyításának végső célját. Már-már tisztúlnak a szemeim előtt a sötét ködök. Biztosan még nem látom a végső eredményt, de a sejtelem gyors szárnya hatalmas csapásokkal viszi előre a lelkemet.

Különösen a tudományos hit, mint a szerző nevezi, új világosságot nyit lelki szemeim előtt. Lehetőleg szószerint, de a lényegét mindenesetre közlöm, kedves Nagybátyám, a mint a szerző hatalmas elmeéllével elhatárolja a tudomány, a vallási hit s a tudományos hit fogalmait.

Azon alapgondolat vezérli a szerzőt is, a mely vezette Arthurt, hogy az ellentéteket inkább megszüntesse, mint erősítse. A vallást épen úgy, mint én szoktam tenni gondolataimban, az egyéni boldogulás és üdvözülés túlvilági körében helyezi el. A vallási hit szerinte is csak az egyénnel és nem az emberiséggel foglalkozik. Az egyén lelkét akarja megmenteni a földi lét erkölcsi nyomoraiból s előkészíteni a túlvilági lét boldogságára.

De e problémán kívül még mennyi kérdés várja a gondolkodó elme megoldását. Mint iránytűjét és kormányát vesztett hajó a háborgó Oczeánon, oly segélytelenül áll az emberi elme a lét többi nagy problémájával szemben. Tudja, kedves Nagybátyám, hogy e problémák tépték és sebeztek lelkemet. És a materialista tudomány nem adott választ kérdéseimre s a peszszimista filozófia hideg és nehéz ólomfelhőivel borította be belső világomat.

E problémákra nézve még a vallásból sem meríthettem vigaszt. Sötétben, némán s válasz nélkül állt előttem a létnek minden nagy kérdése. A vallási hit csak az egyén lelki problémáját világította meg. És íme, most a szerző egy másik hit fáklyáját gyújtja meg: a tudományos hitét.

Még nem tudom, meddig hatol a sötét kérdések mélyébe ennek a fáklyának világítása. De már is látom, mily hatalmasan küzdi le ez új fénysugár a lélek látáshatárán borongó ködöket. A nő hivatása: a szerelem, az ember és a civilizáció jövője alakot kezdenek öltetni a tudományos hit világító sugarának hatása alatt.

A szerző világosan megkülönbözteti a tudományt és a tudományos hitet. A tudomány felfegyverzett szemeivel biztosan lát. A tárgyi lencse pozitivitással mutatja a dolgokat. És ez határozottan áll épen a legpozitívebb tudományokra, a természettudományokra.

A tudományos hit való és bizonyos tények logikai következtetése. Sejtés, de a melynek alapja a tudás. A tudományos hit tehát nem pusztá ábránd vagy képzelet. Való tárgyakat mutat, de talán más színben és mértékben. Épen úgy, mint a hajnali derengésben a tárgyak alakja megnövekszik és néha ismeretlenné lesz, de mégis valódi tárgyak azok.

A pozitív, sőt materialista tudományokról tehát nem szabad oly lenézőleg beszélni, mint az ellenhatás gyanánt bekövetkezett tiszta eszmei filozófia teszi. Ellenfele tulajdonképpen a peszszimista filozófia és mégis a pozitív tudományokat támadja. Pedig, az ellenkező taktikával, a materialista tudományokat kellene felhasználnia a peszszimizmus leküzdésére, mint teszi a modern naturalismus.

A természettudományokat kellene használnia eszmei célok bizonyítására. És mert ezt nem teszi, a természettudományok bizonyító ereje mind a peszszimista filozófia birtokában marad.

Ezért szállja meg a lelkeket a lemondás és kétely fekete árnyéka. Különösen a nők egy része marad védtelen a peszsimizmus hatásaival szemben. Az a rész, melyet a modern nőnevelés kiművel s mintegy előkészület nélkül visz be a legnagyobb problémák világába.

Gondolhatja, kedves Nagybátyám, hogy a szerző e fejtegetése engem a legközvetlenebbül érint.

Mindig a való szilárd alapján marad meg. Féken tartja képzelmet. A jövő emberét sem mutatja be fantasztikus találmányainak közepette.

Nem a jövő évezredek regényét írja meg, hanem egyszerűen tudományos tételeket állít fel s ezekből tudományos következtetéseket von le az organikus és szellemi fejlődésre nézve.

Megtalálja és kifejti a kapcsolatot a föld delejessége, az eszme ereje s az ezt hordozó idegrendszer közt. Ezt a kapcsolatot alkalmazza részben a múltra is. De felállítva a tételt, hogy a föld delejessége, annak kihűlési arányában növekszik, csodás következtetéseket von le a jövőre.

A múltat is érintő s bevezető fejtegetései ezek: Az eszme forrása a lélek. Az *eszmeerő* a lélek megnyilatkozásának energiája. A tüzes nyelvek, vagyis az eszmének a lángoló szó által való hordozása az eszmeerő energiájának csak eszköze. A fő a lángoló gondolat, az isteni szikra. Az eszköz a mondott és az írott szó, a képes ábrázolat stb. Sőt mindennél több és hatalmasabb: bizonyos delejes kisugárzás, melynek forrása a lélek, hordozója valamely morális éter. Úgy viszi ez azt, mint a világűr étere viszi a végtelenségbe a fény sugarait. Csakhogy az eszme világosságának erélye hatalmasabb még a fizikai világosságnál is.

Ennek hatványa a távolság négyzete szerint fogy, holott az eszmeerő hatása gyakran a távolság arányában nő. A kereszténység eszmeerélye ma nagyobb, mint volt keletkezésének idején. Az egyenlőség és szabadság nem egyszer volt intenzívebb távol periferiákon, mint a hol született, Franciaországban. A fényforrások a fizikai világban gyakran hanyatlanak, sőt elpusztulnak. Megvakúl valamikor mesés idő végén a ragyogó nap, mely ma még világosságával és melegével élteti a földtekét. Az eszmeerő világosság-forrásai nemcsak nem homályosodnak és fogynak, hanem inkább növekednek és csodásan hatalmasabbakká lesznek. A nyomdafesték ma törhetetlenebb ragasztéka a civilizáció épületének minden egyéb ragasztéknál, míg feltalálása idején csak kétes jelentőséggel birt.

Az eszmeerő delejes hullámai végtelen folytonossággal torlódnak egymásra s fényes gyűrűik soha szűkebbé, hanem mindig tágabbakká lesznek a végtelenség határtalansága felé.

A rejtélyes fluidum, melyet az emberi lélek belső erélye áraszt, már eddig is a csodák végtelen sorozatát hozta létre. Az eszmedelej az egyénből a lángoló tüzes nyelv vagy a lángoló betű által behatolt a tömegekbe. Az emberiség minden átalakulása ily hatás következménye.

És jövőre tán nem lesz szükséges még a külső eszköz sem. A delejes lelki erély önkényt átömlik egyik lélekből a másikba. Így olvad össze az emberiség lelke s így lesznek a léleknek egységes hangulatai.

Így vibrál az eszmeerő az emberiség óceánjának egyik partjától a másikig, mint vibrálnak a fizikai óceán hullámai a szelek dinamikai hatása alatt.

Így alakul a nemzetek, népek s az emberiség köztudata s belső önérzete.

Így támadnak a nagy viharok, átalakulások az emberiség lelkében. Így történik az a folytonos és következetes haladás, melynek végtelen útja mellett csak azon népek nem maradnak el, a melyekben az eszmeerő hatalmasan vibrál, de nem pusztán recepczió, hanem egyszersmind kezdeményező erély gyanánt. Az eszmeerő iránt kevésbé fogékony nemzetek és fajok lassankint vagy rohamosan elpusztulnak, mint elpusztúl a rozsdás vas, mely nem képes a

fizikai delejvillamosság vezetésére. De egyénben épen úgy mint a népben legerősebb és leghivatottabb az, a melyben az eszmeerő befelé vagyis önmagába s egyszersmind kifelé, másokra hat. A receptív népek csak áteresztik magukon az eszmék villamos áramlatait, a mi által azonban belekapcsolódnak a diadalmasan haladó emberiség nagy egységébe.

Azon egyének és népek, a melyekben megfogamzik és születik az eszmeerő, a villamtelep és motor jelentőségével bírnak a civilizációban. Ezekben önmagukban támad az eszme-feszültség s kisugárzás által tovább adják azt egyéniségükből. Az eszmenyomás épen oly expanzitást eredményez a lélekben, mint a mily expanzitást mutatnak a fizikai világ egyes tünetei.

A levegő komprimálható és kiterjeszthető. A hang rezgéseit közvetíti. Az éterben kiterjeszkedik a világosság, a végtelenség óceánjában. A lelket feszítő akarat és eszmeerő kiterjedésre bírja ezt, úgy, hogy gyakran eljut a fizikai érzékek szféráján-túli régiókba.

És mily kisszerűek a világ legnagyobb mozzanatai is a gondolat szárnyain repülő lélek expanzitásához viszonyítva. A világosság kevesebbet halad egy másodperc alatt félszázezer mérföldnél, a villamsugár sebessége valamivel túlhaladja a 60.000 mérföldet. A gondolat szárnyaira kapó lélek, az eszmeerő lökése következtében, megmérhetetlen utakat képes bejárni a másodperc ezredrészei alatt. Eljut magához az Istenséghez s annak felismeréséhez. És sasszárnyai nem fáradnak el, mint a költő mondja, mire oda ér...

Ezen eszmeszárnyalás után a szerző két tétel folyományaira utal. Az első tétel, mint mondva volt, az, hogy a föld delejessége kihülése arányában növekszik s ekkép fokozatosan hat az ember testi organizmusára és szellemvilágára.

A második tételt már ismételten fejtegette s abból áll, hogy az idegesség kóros tünetei mindinkább enyésznek. Vagy pedig a kóros tünetek elvesztik betegségi jellegüket, mindinkább általánosakká lesznek s a normális állapot jellegét öltik fel. E két alapvető tételből vonja le a szerző csodásnak látszó s mégis egészen tudományos alapú következtetését.

Azon következtetést, hogy az ember épen idegrendszerének túlfinomodása által aratja diadalát a természet nyers erői felett. Helyesebben, belsővilága, az isteni szikra vagy az eszmeerő, e túlfinomodott idegrendszer által érvényesül.

És itt a szerző gyakorlati tényekre utal. Sorra veszi a ma még elszigetelt, de mindinkább szaporodó s eddig még tudományosan meg nem magyarázott tüneteket. Ezek közt legelső sorban azokat, a melyek egyáltalán nem bírnak a kórtünet jellegével, mert hisz teljesen egészséges egyéneknél is előfordúlnak. Ilyen legelső sorban a telepatia és a másodlátás. Mind a kettő egészen normális, habár ma még kivételes tünet. De nem is nagyon ritka, különösen a telepatia. Nem szorítkozik csak az északi népekre. Svédországban és Norvégiában szinte mindennapi s gyakori esetben együtt fordul elő a másodlátással.

Krisztiániában csak a minap kiáltott fel tanúk előtt egy fiatal asszony, hogy nemcsak érzi, hanem látja férjének halálos küzdelmét az Oczeán rettentő hullámai által széttört hajó roncsain. Az eset teljesen igaznak bizonyult. Úgy történt, mint a nő látta.

Ismeretes azon norvég költemény, melyben az anya látja, mint téved el a hózivatarban három szép leánya s mint vesz el mind a három, belezuhanva a közeli tengerbe. Ez a költemény való esetet énekelt meg.

Nincs oly kételkedő elme vagy oly merev agyú gondolkodó, a ki magát a számtalan tényt tagadhatná. Alig van család vagy egyén, a kinek valamely rokona vagy ismerőse vagy önmaga nem érezte volna már a telepatia nagyobb vagy kisebb tünetét. Nemcsak az északi népek, hanem mi is ki vagyunk téve a csodás hatásnak, hogy megérezzük kedveseink baját.

Ki nem tapasztalta, hogy valamely jelből előre megtudta valamely rokonának vagy ismerősének halálát? A kétkedő vagy a ki az ügygyel nem törődik, legfeljebb vállat von. Nem tartja érdemesnek fejét törni a szerinte megfejthetetlen rejtélyen. Pedig ez a rejtély nem megfejthetetlen s kapcsolatban áll a föld delejességével. A telepátia és a másodlátás a drót nélküli távirás egy bizonyos faja. *Más az eszköze, de mégis hasonlít ahhoz.* És nemcsak a távolérzés, hanem a távollátás vagy másodlátás is. A gyakorlat sokkal előbb feltalálta a távollátást, mint Edison gondolt rá, hogy a villamosság segítségével megvalósítja ama csodát, hogy láthassuk is azon egyént, a kivel a távbeszélőn át társalgunk. A föld delejessége alkalmas idegrendszer mellett már rég létre hozta a bámulatos tüneményt. Vagy helyesebben beszélve, *az ember eszmeereje megfelelő idegrendszer mellett a föld delejességét közvetlen érintkezésre használhatja fel.* Érzést és gondolatot cserélhet ki ezer és ezer mérföldre. Sőt láthatja szintén ezer és ezer mérföldről a szeretett lényt, a kivel sodrony nélkül a föld delejessége köti össze.

A csodás láncz akképen alakúl, hogy az érintkezés egyik pólusát egyik s a másikat a másik képezi. Maga a földgömb a vezeték s az áramlatot a föld delejessége adja. A csoda tehát nem csoda, hanem fizikai tünet. Ok és okozat.

De épen azért fizikai alapon bizonyítható, hogy az ember szellemi lénye az anyagi világ fölé kerekedik. Megszüntetheti a távolságokat, nincs határa a látásnak s érzésnek. Annál kevésbbé képezhet a föld delejességét eszközül használó *eszmeerőre* nézve gátat a ház fala vagy a levél borítéka.

Az utóbbinak tekintetében számtalan eset jár közszájon, hogy valaki behúnyt szemmel s a zárt borítékon keresztül elolvasta a levél tartalmát. Erre azonban azt mondják, hogy az illető hipnotikus álomban volt.

Jó, abban volt, de azért mégis kétségtelen, hogy a szellem világa diadalmaskodott az anyag felett. A föld delejessége s a megfelelő idegrendszer létre hozta a tünetet, hogy az emberi szellem nem állt meg az öntudatlan természet rideg gátjai előtt.

De az ember idegrendszere mindig finomabb lesz általában s a kórtünetek megszűnnek vagy csak látszólagosak, mert eddig nem értettük meg azokat. Az embernek pedig az a szokása, hogy a mit meg nem ért, azt vagy el nem hiszi, vagy kineveti. Másrészt pedig a föld delejessége kihülésének arányában növekszik.

Ekképen mindig és mindig több ember lesz, a ki bírni fog a telepátia és másodlátás tehetségeivel. És nemcsak északon, hanem délibb vidékeken is, mert a föld növekedő delejessége terjedni fog.

Már maga a tény, hogy eddig főleg az északi népek bírtak e csodás képességekkel, mutatja a tünet kapcsolatos voltát a föld delejességével, mely eddig leginkább az északi régiókban jutott nagyobb erélyre. És pedig nemcsak azért, mert a föld delejes gömb lévén, a delejes áramlat a sarkok felé intenzivebb, hanem azért is, mert itt nagyobb mértékben hűlt ki. A delej-villamos áramlatok tehát mindig nagyobb energiával és szélesebb területeken lépnek fel, előidézvén a föld delejességével kapcsolatos, tehát egészen természetes, de eddig eléggé pontosan meg nem fejtett tüneteket.

És a mi áll a telepátiára s a másodlátásra, áll egyszersmind a sok szédelgésre alkalmat adó gondolatolvasásra is, mert az semmi más, mint a kettő külön-külön, vagy együtt. Bizonyos fokig ez a képesség benne van még a normális emberekben is. Önkénytelenül kitaláljuk más emberek rejtegetett gondolatát, s nem mindig logikai következtetéssel jutunk ide. Szinte meglepetésszerűen előre érezzük, a mit más mondani fog. A túlfinomított idegrendszerben vibráló delejesség a csodásság határáig fokozza a tünetet.

A visszaélések és szédelgések megvetésre méltók, de magát a tényt s annak okát meg nem változtathatjuk. Azt a tényt, hogy az ember szelleme közvetlenül érintkezhetik másnak szellemével. Ezen s egyéb, ma még elszigetelt jelenség czáfolhatatlan bizonyítékát képezi annak, hogy az ember szellemi lénye föléje kerekedhetik a durva anyagnak, s egészen fizikai alapon a fejlődés csodás magaslatára juthat. Oda, a hol már enyészni kezd állati lényének még emléke is.

Eddig tart a tudomány. Ezután következik a tudományon alapuló hit és sejtés.

Hogy mily találmányok birtokába juthat az ekképen fejlődő emberiség, ezzel a szerző ismételt kijelentései szerint nem foglalkozik. Ezt a képzelem szabad röptére hagyja. De igenis, nagy, sőt óriási változást idéz elő úgy az egyén, mint az emberiség életében ez az átalakulás. Sőt az eddigi találmányok nagy részét feleslegessé teszi az ember átalakult lénye. Mire való lesz akkor a távíró és a pósta, hogyha az emberek ily közvetítés nélkül is közölhetik egymással gondolataikat?

De, mint már említve volt, a betű is feleslegessé válik, mint a gondolat kicserélésének eddig óriási hasznú eszköze. A gondolatközlés közvetlenül s így legnagyobb hatással és erélylyel történik. Mily kiszámíthatatlan következményei lesznek ennek a művelődés gyors és hatalmas terjedésére!

A mint a gondolat isteni szikrája kipattan az egyik agyvelőben, hosszadalmas és erővesztéssel járó közvetítés nélkül átcsap mások agyvelejébe. A delejesség átviszi a tömegekbe az eszme világosságát és hatalmát.

Minő fejlődés és művelődési kor lesz az, visszaesések, eldurvulások nélkül?

Megszűnnek a bűnök, hisz' már maga a gonosz szándék nem maradhat rejtve.

És a mai nőket nagyon fogja érdekelni az, hogy lehetetlenné lesznek a szerelmi hazugságok, a családélet megtisztul minden csalfaságtól, s megszűnnek a szerelmi vallomások. Megszűnnek azért, mert feleslegessé válnak.

Részben ugyan feleslegesek ma is, mert nincsen az a 16 éves kis lányka, a ki meg nem sejtene, hogy valakinek tetszik. És nincs oly 30 éves nő, a ki teljes biztossággal bele nem látna udvarlójának lelkébe.

Tehát ismét a gyengébb, finomabb szerkezet közvetíti a médium nélküli érintkezést a lelkek közt.

A ma még erősebb idegzetű férfinak távolról sincs meg annyira az úgynevezett hatodik érzéke, vagy helyesebben és tudományosan, másodlátása, mint a nőnek. A nő finom ujjacskáinak hegyén delejes áramlatok rezegnek. Ezek adják a nőnek a finomabb érzéket, a tapintatot és a helyzetek gyors felismerését.

Visszatérve a szerelmi vallomásokra, a túlfinom korszakban egész biztossággal mondhatja a nő a férfinak: „Látom érzelmeit és gondolatait, s így felesleges, hogy azokat kifejezze.” És mindenki tisztában lehet, vajjon mily fogadtatásra számíthat vonzalma.

A hazug ígéretek s hamis szerelmi eskük lehetetlenekké lesznek.

Nevetségesekké válnak s így kimennek a divatból az úgynevezett, társadalmilag elfogadott hazugságok. Az ártatlan, apró kis füllentések épen úgy, mint a nagy és gonosz tévedésbejtések. Az emberiség egyáltalán megtisztul legnagyobb gyalázatától és szennytől, a hazugságtól. A lelkek közvetlenül érintkeznek egymással s így a közvetítéshez nem tapadhat a hazugság és tettetés mocsokja.

De vajjon a lelkek közvetlen érintkezése csak e földi világra szorítkozik-e, vagy pedig kiterjed szeretteink elköltözött szellemére is? E nagyon érdekes kérdésre a tudomány semmi választ nem adhat, s megvan bénítva még a tudományos sejtés is.

Az a sok szédelés és csalás, melyet lelketlen emberek mások hiszékenységével űztek, az úgynevezett spiritizmust erősen kompromittálta. És méltatlan is a mód, melylyel az úgynevezett túlvilági közlekedés történik. A tánczó asztal s a guruló ezüst forint nem lehet póstája elhunyt szeretteink lelkének. A kérdés azonban a számos visszaélés mellett állandóan napirenden marad. Most már a tudományos vizsgálat is kiterjed rá. Tudósok foglalkoznak vele, s talán majd érdekes felfedezésekhez jutnak s a komoly tudomány fényével is megvilágítják ezt a nagyon homályos problémát.

A tudományos hit azonban már is kibocsátja egy gyenge rezgésű sugarát. Ez a sugár derengést okoz. A tudományos sejtés sem ér fel lankadt szárnyaival a rejtelmes problema magasságáig. De oly eljövendő korszakban, a midőn a szellemek a földi létben egymással közvetítés nélkül érintkezhetnek s pedig messze világrészekből, megtörténhetik, hogy az érintkezés ki fog terjedni a Léthe patakán túl is. És így létre jön, vagy legalább a sejtés panorámájában létre jöhet az emberi szellem diadalának oly fényes kora, a midőn nemcsak a távolságok enyésznek el, hanem egyszersmind a földi lét határa...

Kedves Nagyatyám, íme a csodás gondolatok és képek, a melyeket a szerző elénk tár. Lehetetlen, hogy ne hassanak azok még az Ön képzelmére is. A peszszimista filozófiával szemben a sötét kép helyett ily fényes kilátást nyit a szerző az ember és emberiség jövőjére. A megfordított darwinizmus fejlődési fokozata szerint az ember magasabb és dicsőbb lénynek alakul át. Szellemi ereje legyőzi a durva anyagot. És az állatiságból kivetkőző ember előtt új világ nyílik meg!

Természetesen azt gondolja, kedves Nagyatyám, hogy a sötét ködök, a melyek lelkekre borultak, teljesen eltűntek s az *Ellenvélemény* szerzője minden kételyemet és aggodalmamat eloszlatta. Senki sem óhajtja jobban ezt nálam. Bár úgy volna, hisz' én szeretnék legjobban megszabadulni elmém és kedélyem lidércnyomásától. Elismerem, hogy derülés kezdődik kedélyem látóhatárán. De rendületlenül ott marad mégis egy sötét árnyék, s ez a halál és pusztulás árnyéka. Ez ráveti gyászos szilhuettjét arra a fényes képre is, melyet a szerző rajzolt.

Mi haszna a nagyszerű és dicső átalakulásnak, ha ezt a fényes képet is gyászleplel borítja be a kimaradhatatlan enyészet, a halál? Csak annál nagyobb kár, hogy ily nagy és fényes eredményeket s ily dicső haladást semmisít meg a nagy öntudatlan, a vak természet durva keze. A végső diadal mégis ezé, nem az emberi szellemé lesz. De a szerző még egy záró-fejezetet ígér. Addig fentartom ítéletemet.

Ködkép, matematikai alapon.

Lázás izgatottsággal közlöm, édes Nagybátyám, az utolsó fejezetet. Mintha csak az én számomra s végső aggodalmaim eloszlatására írta volna azt a szerző.

Hatalmas kézzel ragadja meg az enyészet sötét fátylát s igyekszik azt szertetépní. Csodálatos, épen *a szerelmet vezeti harczba, a halál ellen*. Mintha csak nekem mondaná a szerző, hogy ha akarom az élet célját s a soha meg nem szűnő haladást és tökéletesedést, akkor akarnom kell a szerelmet. És miképen bizonyítja a tételt!

De nem beszélek helyette, hanem őt magát idézem.

E záró fejezet - úgymond - egészen a tudományos hit, sőt tudományos költészet alapján áll. De ez sem hagyja el a tudományos alapot, sőt a matematikával és statisztikával bizonyít egyik legfőbb kérdésre, az emberi életkorra vonatkozólag.

A szerelmet nem úgy állítja oda az enyészet elleni küzdelembe, mint pusztán a fajfentartás eszközt. Így egyszerű volna a kérdés, de nem oldana meg semmit.

Igaz, hogy az életet nemzedékről nemzedékre átszarmaztatja, de a végmegoldásban ez alakjában nincs része, mert a természettudományi s a peszszimista felfogás szerint az emberiség is halandó. A szerelem nem pusztán az élet, hanem bizonyos tulajdonságok átörökítése által lép harczba az enyészet ellen. De ez sem hagyja el a komoly valóság alapját. Vagy ha a tudományos hit és költészet szárnyain el is röppen a mindenség ragyogó és tiszta étherébe, a való alapról, a földi létből indul csodálatos útjára.

A *lehetőség*, vagy épen a valószínűség bizonyítása teljesen elégséges a materialista tan rideg, szürke, könyörtelen felfogásával szemben, s valóra váltja a tiszta eszmei filozófia testetlen és ködszerű miszticizmusát. A *lehetőség* elégséges némely beteg kedély meggyógyítására s a sötét világnézet ködeinek eloszlatására.

Ha *nem bizonyos* az, hogy az ember és az emberiség végül is megsemmisül, jégbe fagy, vagy tűzben elég összes civilizációjával, vívmányaival s dicső eszméivel együtt, ellenben *lehet-séges*, hogy az idők végtelenségéig fog élni és folyton tökéletesedni: akkor a peszszimista világnézet tarthatatlan. Akkor az egyén és emberiség életének van célja.

Akkor nem vak véletlenség hozta létre az embert, hogy a sár- és ködfedte gömbön keringjen értelmetlenül, célztalanul e gömb nap körüli útján, a míg sokkal előbb, vagy ezzel együtt s a naprendszerrel valamely világkatasztrófa áldozatává lesz.

Akkor előre látó és tervező gondolat adta a létet nemcsak az egyénnek, hanem az emberiségnek. Akkor, a vallásról nem is szólva, a tudományos hit nem önámítás vagy hazug rábeszélés, hanem komoly és érthető tartalommal bír.

Akkor az eszme nem célztalan vibrációja az agysejteknek, s nem véletlen foszfor-égés a koponya üregében.

Akkor a szerelem nem pusztán állati ösztön, hanem a végtelen tökéletesedés útjának rózsa-szegélye.

Akkor érdemes élni, érdemes küzdeni.

Akkor érthető a nagy magyar költőnek, Madáchnak intelme, melyet az Úr ajkai által ad az embernek.

Akkor, ha ez küzd, de csakis akkor, ha küzd, kikerüli szörnyű sorsát, s diadalmaskodik a vak öntudatlannak, a nyers természetnek durva erői felett. Ez a diadal azonban csak akkor teljes és végleges, ha az enyészet romboló erői örökre hatástalanokká lesznek az ember irányában. A létért vívott küzdelem kitolása csak meghosszabbítaná a küzdelmet. (Ez az, a mit én mondtam, kedves Nagybatyám, a megelőző fejezet végén.) Ám a létért való küzdelem és a lét határainak kitolása nem oldaná meg a problémát. Nem czáfolná meg a materiálista felfogást.

Bármennyire átalakúlna az ember, bármily nagygyá és fényessé tenné a civilizációt, bármily csodás erővel küzdene létéért a földgömb végső vonaglásának idején, az enyészet mégis elkövetkeznék. A természet romboló erői hidegen és durván ülnék diadalukat az utolsó ember és utolsó alkotása felett.

Pedig a természettudomány felfedezései szinte kínálják a tudományos hit s a tudományos költészet számára az ember és az emberiség kiszámíthatatlan nagyságú harcát az enyészetrel szemben. Hatalmas eszközt is kínálnak, a delej és villanyosság eszközt.

A progreszsió meglepő és valóban csábító. Minél inkább kihül a föld, annál inkább kifejlődik delejessége s így villanyossága. Vagyis minél inkább fellépnek az enyészet erői, azaz minél inkább kihül a föld, s minél inkább megvakul a nap, annál hatalmasabban bontakozik ki az ember önfentartásának eszköze. A delej-villanyosság kiszámíthatatlan időig pótolhatná a napot s a kihült földön is a meleg forrását képezhetné.

Mily gyönyörű képet ajánl a költészet számára a villanyos fénybe burkolódzó föld, a midőn már a megvakult napnak egyetlen sugara sem hozza mozgásba a világűr étherét.

A midőn a tavasz visszatérő melege nem fakaszt többé virágot a réteken s a hegyoldalakon, ellenben a kihült föld önfénye s villanyosságának átvitt melege egészen más, de mindenesetre érdekes életet tartana fenn. A földön tán ekkor is lenne rügyfakadás, virágillat, madárdal, de *más*. Ám mindez csak ábránd, álom, vagy önmagát csalódásba ringató illúzió lenne. Mert bármily sokáig eltarthatna, a vége mégis csak a - vég lenne. Az ember hosszú és keserves küzdelem után, közben csodás diadalokat aratva, végre is elpusztúlna.

És ennek a félisteni küzdelemnek nem lenne sem Homerosza, sem Shakespeareje, sem Madáchja. Vagy ha lenne a legutolsó emberköltőben, a legdicsőbb és legremekebb hősköltménynek nem lenne olvasója a sötét és hideg Nirvánában, mely fekete szárnyait ráeresztené a földgömbre.

A döntő kérdés az, vajjon az ember képes-e egyáltalán felszabadulni a végtelen tökéletesedés útján az anyagi világ hatalma alól? Vagy legalább van-e lehetősége e felszabadulásnak? Avagy leg- és legvégső esetben a tudományos hit képes-e valószínűvé tenni e *lehetőséget*?

A kérdés e pontnál két részre oszlik. Az egyik az egyéni ember élete. A másik oly fejlődése, mely szellemi lényét annyira kibontakoztatja, hogy anyagi lénye teljesen átídomúl szellemi lényéhez, s így ez is föléje kerekedik a természet romboló erőinek.

Az egyén élete és életkora sajátos tünetet mutat már most, a midőn az ember még teljesen alá van rendelve a természet nyers erőinek.

Eddig senki se figyelte meg, pedig szemmel látható a születések és halálozások viszonyának sajátságos törvénye. Az köztudomású tény a statisztikusok előtt, hogy a születésekben beálló fogyatékot a halálozások számának apadása korrigálja. Franciaország hosszú időn keresztül így állította meg népesedésének csökkenését és legujabban a halálozások kevesbedése által pótolja a születésekben beálló hanyatlást.

Ennek a tünetnek politikusok és statisztikusok nem tulajdonítanak egyéb, mint csak népese-
dési jelentőséget. Az egész ügy ebben az alakjában pusztán kulturai kérdéssé válik, de
nagyobb problémába nem fűződik.

Még azon politikusok is, a kik messzebb pillantanak, csak a népesedés szemhatáráig jutnak el.
A közegészségügy javítása által igyekeznek nemzetük hanyatlását gátolni. Ez az ügy pedig
sokkal fontosabb ennél. Habár ily alakjában is fontos. Különösen a kultúra magasabb fokain
nyer jelentőséget.

Vannak fajok, a melyek belső erők hiányában szenvednek, alacsony születési s magas halálo-
zási számarányokat mutatnak, még a kultúra alacsonyabb fokain is.

Ezek a fajok stagnálnak, mint a román, vagy összébb és összébb húzódnak, mint a délszlávok
közt a szerbek. De alacsony kulturai fokon s kedvező megélhetési viszonyok közt rendszerint
igen nagy a születések száma s rövid az életkor.

Felfelé menve a kulturai fokozatokon, a születések száma fogy s növekszik az életkor, a mi
megfelel a halálozások kevesedésének. Ez az oka, vagy legalább egyik oka, hogy p. o.
Franciaországban kevés születés mellett igen sok magas életkorú ember van. Angliában, bár
kolonizáló nép lakja, a hol tehát a születések előtt korlát nem igen van, ezek az újabb korban
mégis leszálltak, ellenben folyton növekszik az életkor.

Anglia híres, öreg korokban is fiatal férfiairol és államférfiairol. Különösen ez utóbbiak szinte
feltűnő magas életkort értek el. Palmerston, Gladstone, Disraeli szinte öreg-korokban lettek
nagy emberekké. Sehol sem látni annyi magas korú s üde szellemű embert, mint Angliában és
Franciaországban.

Most Amerika csatlakozik hozzájuk, értve az Egyesült-Államokat, a hol az idegbajok dúlása
általános, de amerikai orvosok szerint az idegesség, ha teljesen kórossá nem fajul, hosszabbít-
ja, nem pedig rövidíti az életet.

Ezen az alapon érdekes progreszsiót lehetne akár matematikai alapon kiszámítani. Feltéve,
hogy az idegesség, a mint már fejtegetve volt, elveszti romboló és degeneráló hatását, akkor a
civilizáció folytonos s visszaesésektől mentes lesz. Vagyis a civilizációban messze előre
haladott népek nem fognak többé visszafejlődni s elkorcsosodni. A progreszsió kiszámítása
tehát biztos alappal bír.

Ekképen minél tovább előre halad az emberiség a civilizáció útján, annál kevesebben
dőlnék ki a fényes sorból, de egyszersmind annál kevesebben lépnek a végtelen pálya útjára.
Vagy más hasonlatot használva: *minél magasabbra nő a civilizáció s az emberi kor életfája,*
annál kevesebb gyümölcs hull le róla, de egyszersmind annyival kevesebb rügy és virág
fakadása lesz rajta. Vagyis tovább víve az elméleti progreszsiót, *végtelen fejlődésnek meg-*
felel az életkor végtelen emelkedése s a születések végtelen apadása. És ez nem a halhatatlan-
ság s a születések teljes megszűnése?

Ime a fényes ködkép egészen matematikai alapon. Igaz, hogy ez csak elmélet s elvi alap s
eddig ez megfelel a tudománynak. Az elv gyakorlati megvalósulása azonban a tudományos hit
körébe tartozik. De ha elméleti és matematikai alapon bizonyítható, hogy a különben is
átalakult emberi organizmus felszabadulhat az enyészet hatalma alól, nem jogosult-e akkor a
tudományos hit, hogy az elméleti gondolat átléphet a gyakorlatba? És nem sokkal szebb-e,
nem sokkal méltóbb-e az életkor progreszsiójának alapján az *örökkévalóság fényes etherébe*
vezető tudományos hit szárnyaira kelni, mint féreg gyanánt heverni s vonaglani egy üreg
szélén s végre az üregben elsenyedni?

Ha már az emberi elme nem képes tartózkodni a végső okok vizsgálatától, nem szebb-e, nem dicsőbb-e a végtelen fejlődés útján az *öröklét kapuit megnyílni látni, mint bebörtönözve lenni az arasnyi létben s a sír örök éjszakájában?*

A halál és enyészet a *tapasztalat*, a melyet mindenki lát s a melyet borzalmaival s iszonyaival minden érzék felfoghat. Az öröklét kapuján átvezető élet, *logika*, melynek gondolatára már most eljuthat az emberi elme annál inkább, mert összes vágya és törekvése a halhatatlanság felé kergeti.

Még a civilizáció kezdő fokain is élt az emberben a halhatatlanság vágya. A mely perczen öntudatra ébredt az anyag, az előbbi, vagyis az öntudat, mintegy isteni eredetére emlékezve, követelte magának a halhatatlanságot. A vallás megígérte ezt neki a lélekre nézve, de az ember többé-kevésbé nyílt vagy titkos vágya ennél még többre igyekezett. A földön is halhatatlanok akartak lenni azok a királyok, a kik véleményük szerint nagy dolgokat vittek véghez s építették a piramisokat, hogy azok örök palotáik legyenek. A földi halhatatlanságra is törekedett és törekszik minden korban a költő s a művész. Legalább műveiben akar tovább élni e sártekén, ha testi organizmusa nem élhet örökké. Maga az orvosi tudomány minden korban igyekezett legalább keresni az örök ifjúság s az enyészettel daczó élet Hipokrene forrását.

Ezt a csodás forrást napjainkban szerumok által akarja feltalálni. Ha a szerum vagy rádium tényleg képes volna a sejtek megújítására, az emberiség már most az öröklét előcsarnokába lépne. De ettől, fájdalom, még távol állunk s még soká a fejtegetett tudományos hitre szorulunk.

E tudományos hit minden becsvágyat kielégít. Bizonyítja a *lehetőséget*, hogy az ember organizmusa a végtelen fejlődés útján végtelenül átalakulva, valamikor, bármily távoli korban, leküzdheti az enyészetet. Buckle kiszámította, hogy az átlagos emberi életkor a középkor óta öt évvel növekedett. Ekképen a civilizációnak, már mai korban, érdekes többlete mutatkozik. Ez a többlet évezredről évezredre növekszik.

Az emberi életkor századokra, sőt ezredekre fog terjedni, míg végül a kifejtett tudományos progresszió átlép a gyakorlatba. Az ember annyira levetkőzi anyagságát, anyagi része annyira hozzá símúl szelleméhez, hogy teljesen ezé, vagyis az enyészetnek alá nem vetett része lesz a vezérszerep. Az ember állatóságának csak körvonalai maradnak meg s ezeket az enyészet által le nem győzhető szellem-erő tölti be.

Igy fog győzni az ember az idő és enyészet felett s átalakult organizmusa legyőzi a tért. És nemcsak a telepátia és másodlátás segítségével. Már most képesek vagyunk a delej által bizonyos testeket súlytalanokká tenni. A delejzett vas mintha súlyát vesztené, önerejével fordul a sarkok felé. A föld delejesség növekedő hatása s az emberi organizmus átfinomodása gyengíteni fogja vagy meg is szünteti a nehézkedés törvényét. És az ekképen többé-kevésbé vagy egészen súlytalaná lett test, végtelenül megnövekedett eszme-erő belső energiájának hatása alatt, nem fog ismerni térbeli korlátokat.

Az akarat már ma is nagy és hatalmas tényező s a belső energia megnyilatkozása. Az akarat, egyének és népek életének ma is első tényezője. Mindenkinek, egyénnek, népnek sorsa attól függ, van-e saját akarata vagy képes-e más hatalmas akarat befogadására.

Az akaratot vagy befogadó képességet nélkülöző lények megsemmisülnek. Még a lelketlen természet is túltesz rajtuk. A delejvas, csodás titok burkában rejlő akarat befolyása alatt, mindig északot mutat. Ugyanezen akarat kényszeríti a természet erőit céltudatos működésre. Az aktív akarat önerő, a passzív akarat befogadott impulzus hordozója. Legtökéletesebb az első. Az önerőt képező akarat által csodák történnek. A leggyengébb egyén vagy nép erőssé és hatalmassá lesz. A történet tele van példákkal: miképen bontakoztak ki erős önakarat

következtében apró néptömbök hatalmas uralkodó fajokká. És hogy miképen futottak meg csodás pályákat egyének, a kiket hatalmas akarat vezetett s miképen jutottak uralkodói trónokra mesés kalandorok.

Az erős akarat vagy a mi egy, az önhipnozis csodás rejtélyei még nincsenek kikutatva. Az akarat a lélek expanzív ereje. Végtelen erős akarat végtelen expanzitásra viheti a szellemet, úgy, hogy határai kiszélesedhetnek a világmindenségben.

Az átvett akarat csodái nem kevésbbé nagyok. Tunya népek dolgozakká, pusztulók életerős szervezetűekké lettek. Világmissziók osztályrészesei gyanánt szerepeltek egy-egy hatalmas akarat impulzusa következtében gyakran jelentéktelen néptörzsek. A Tamerlánok, Attilák, Alarikok hatalmas akarata óriási félvad tömegeket mozgatott a barbár középkorban. A Caesárok és Napoleonok erős akarata felfegyverezte és vértengerbe kergette a békés hajlamú polgárokat. Egy-egy nagy aszkéta az erkölcs nemes légkörébe emelte a szibaritizmus fertőjében heverő tömegeket.

És mind az, a mit az emberi akarat egyeseknél és népeknél a civilizáció kezdő fokain létre hozott, csekélység ahoz képest, a mit létre fog hozni a végtelenül fejlődöttebb korszakokban. Az ember szellemi része hatalmasan túlfejlődve a test felett, ezt feltétlen engedelmesre kényszeríti.

Nem lesz akkor találmányokra szükség, hogy az ember a térbeli nehézségeket leküzdje, legyőzi akaraterejével, szellemi lényének energiájával, melynek testi organizmusa egészen alája lesz vetve.

Az idő és tér bilincseit letörve kezeiről az ember, diadalmasan tűzi ki munkájának és küzdelmének győzelmes jelvényét az öröklét és örök dicsőség megostromlott várfokán. *Eljut oda, a hová az Úr megígérte neki eljutását, ha küzd és bízva bizik.*

Ez étheri magasságba azonban nem kísérheti a földi szerelem selyem szárnya. Ez tette neki lehetővé az isteni magaslat megostromlását, de e magaslat fenséges légkörében nem tenyésznek többé a földi szerelem rózsái.

Ez tartotta fenn a fajt, s fentartotta az anyagiséggal ölelkezve mindaddig, a míg ez győzedelmeskedett az anyag felett. A győzelem kivívása után azonban a földi szerelem is átalakul, lehullatja kábító és illatos szirmait s nemes barátsággá lesz. Az ember állati eredetéből nem marad meg más, mint egy ráfrecscent sár emléke.

E kiszámíthatlan messze időig azonban a földi szerelemre még szükség lesz. Még millió és millió tavasz fogja kicsalni a virágok s a szerelem illatos szirmait. A szerelem keservei, ábrándjai, szenvedései és gyönyörei még kimondhatatlan időig fogják betölteni a földi létet. A szenvedélyek viharai még soká fognak dúlni a szívekben. Minderre az isteni célnak szüksége van, a míg az ember kiküzdí diadalát. Mindaddig, épen a csodás cél miatt engedelmeskedni kell a földi szerelem törvényeinek. És engedelmeskedni kell, kivétel nélkül *mindenkinek*, különösen azoknak, a kiknek révedező szemei előtt egy dicső jövő ábrándképei lebegnek. Azoknak, a kik iszonynyal utasítják vissza a halált s megakarják törni annak erejét.

Az enyészetet ma is a szerelem küzdí le, a mennyiben a lehullott gyümölcs és levél helyett új rügyet fakaszt.

A halál végleges leküzdése is csak a szerelem által történhetik. És aránylag annál *gyorsabban* történhetik, *minél inkább alávetik magukat a szerelem törvényeinek azok, a kik nagy szellemi és erkölcsi erőket képesek átörököteni utódaikra. Tehát a legkiválóbb egyének, férfiak és nők.*

Zola híres munkája által a *tömegek* szaporodását igyekezett elérni, hogy Franciaország népének számbeli erejével is megmaradhasson előkelő helyén az európai államok közt.

Ugyancsak a tömegek szaporodása kell, hogy fő céljukat képezze a kis nemzeteknek, melyek nagyok akarnak lenni, minő p. o.: jogos becsvágyában a magyar nemzet. A jelen sorok írója e rendkívül fontos kérdést illetőleg érintkezésben volt a nagy Zolával s figyelmeztette ezt, hogy a tömegek csak gazdasági alapon szaporodnak. Franciaország azért bírta ki nagy forradalmát, ezért bírta ki millió és millió fiának elvesztését a csatatéren s félszázad alatt mégis közel megkétszereződött népessége, mert a forradalom óriási parcellázása s a növekedő ipar megtermékenyítette a tömegeket. Ezek törvénye főleg gazdasági s csak részben erkölcsi.

A társadalom elit csoportjainál s főleg épen a legkiválóbb nőknél kevésbé gazdasági, mint inkább *erkölcsi momentumok* döntenek. Ezeknél lehet hatni *erkölcsi* és *eszmei* fegyverekkel. Különös hatásra számíthat azon érv, hogy a haza és az emberiség fejlődése nagy szellemi deficittel kénytelen küzdeni, ha épen a *legerkölcsebb* és *szellemileg legfejlettebb* nők elvonják magukat női hivatásuk teljesítésétől. Ez a visszavonulás az erkölcsi és szellemi elzárkózottságba annál jogosulatlanabb, ha a közerkölcsök megromlása miatt történik. Hisz akkor ép a romlott nőké marad a vezető szerep s ezek örökítik át a későbbi nemzedékre a laza erkölcsi tulajdonságokat.

Ekképen a morális regeneráció nem következhetik be, csak a további visszaesés tovább gurulhat romboló útján. Így történt Rómában. A Veszta-szüzekkel nem lehetett feltartani a végzetes dekadenciát, csak a nemes matrónák által lehetett volna!

Az erkölccstelenség túlzása s az erkölcsi visszahatás túlsága egyenlően káros a népek s az emberiség életében. A kinek lelkében az anyagiságtól való felszabadulás magasztos gondolata és vágya él, elégedjék meg egy reménynyel vagy a női lélekre annyira hozzá férő nemes *illúzióval*. Azzal a távol szemhatáron derengő fénnyel, hogy egy magasabb fejlődés korszakában megtisztul az ember és a szerelem egyaránt az anyagiság homályától. Hogy férfi és nő, ebben a fejlettebb korszakban tiszta és nemes barátságban élhetnek s csakis ebben.

Hogy megszabadulva a test szenvedelmétől, lázától és hevétől s megszabadulva egyáltalán a földhöz tapasztó nehéz nyúgtól, az örök vonzalom tiszta szárnyain emelkedhetik fel férfi és nő a végtelenségbe, csodás utat téve meg csillagról csillagra lépve.

De most még az anyag lekötve tartja a lélek ez emelkedését. Ma még minden ily eszmei szárnyalás Ikarus sorsára jut. A nemes vállalkozó a magasból lezuhanva összetöri szárnyait.

Ma még meg kell elégednie azzal, hogy részt vesz egy csodásan szép s dicső korszak *előkészítésében*, a midőn a szerelemnek égi szárnyalása lehetséges lesz. Az erkölcsileg megromlott kort csak így tarthatja vissza a további sülyedéstől.

És akképen nem tarthatja vissza, hogy a nemes hajlamú nő, a szerelem tévedéseivel és erkölcsi rombolásaival szemben a tudományos elmélkedés ridegségébe zárkózik. A tudományok csodás világába beléphet a nő is. Különösen vannak tudományok, a melyek elsajátítására a nő első sorban alkalmas. De óvakodjék mindenki, főleg a nő, meddő problémák mélyre ható vizsgálatától.

Az élet gyakorlati elfogadásához még a férfira nézve is szükséges bizonyos *illúzió*. Ez illúzió nélkül az élet meztelen s undokságait nem takarja lepel.

Mikroszkóppal vizsgálva, a legizletesebb étel is undorító volna. Ugyan ez alá helyezve a legszebb nő arcza izgő-mozgó hústömeg.

Az igazságok, főleg a természeti igazságok elfogadásához és élvezéséhez szükséges bizonyos távlat. Az a bizonyos illúzió és hamis lepel, melylyel a természet bevonja a tárgyakat, hogy azokat élvezni lehessen.

Bizonyos távolság s a hazug lepel szükséges ahoz, hogy a magas hegy impozáns benyomást gyakoroljon. A közelség s a részlet ketté tépi az illúzió fátyolát.

Erre a fátyolra pedig legnagyobb szüksége van a nőnek. A nő tehát soha se menjen nagyon közel a problémák hegyéhez, nehogy az illatos ködfátyol szerte szakadjon.

Különösen óvakodjék a lét problémáinak s a végokok mélyreható vizsgálatától. Ebbe a feneketlen mélységű, sötét örvénybe csak két fáklya segítségével lehet bepillantani. A tudományos hit s a költészet rózsaszín illúziójának fényénél. *A ki enélkül pillant az örök sötétségű örvénybe, megvakul vagy ott csak rémeket és szörnyűségeket fog látni.*

*

Így végződik a gyönyörű fejtegetés. E perczben nem találok szavakat, kedves Nagybátyám, gondolataim kifejezésére. Egész világ s hozzá még új világ forrong lelkemben. Most nem hallok mást, csak Arthur szavát, melyet hozzám intéz. Nem látok mást, csak az ő nemes arczát s minden homályon átvilágító fényes szemeit. Arthur, sze- - -

Álom.

Kedves Nagybátyám! Nem fejezhettem be minapi értesítésemet. Ezt csak ma, tehát az események megtörténte s így hosszabb idő múlva tehetem.

Midőn legutolsó soraimhoz jutottam, delejes álomba estem. És álmodtam gyönyörűnél gyönyörűbb dolgokat. Végig álmodtam mind azt, a mit olvastam s Önnel, kedves Nagybátyám, közöltem. És mind az, mintha megtörtént volna velem és Arthurral.

Mintha levetkőztük volna az anyagiságot, fényesekké és átlátszókká lettünk, de azért mégis megtartottuk régi formánkat. Arthur szép, férfias arcza, bár szintén légiessé lett s túlvilági fénytől ragyogott, mégis megmaradt férfi-arcznak.

A „*Jövő Nemzedékek*” fejtegetéseiben pedig azt olvastam, hogy magasabb fejlődési fokon a férfi hasonlít a nőhöz. A görög civilizáció fénykorában Apolló volt a férfiszépség eszménye s nem Herkules vagy Teszeusz.

Arthur nemcsak kitalálta, hanem látta gondolatomat s én is viszont láttam válaszát anélkül, hogy ajkait kinyitotta volna. Átlátszó, túlfinomított testi organizmusunk minden működését láttuk s így az agy-működést is. A gondolat már születésének pillanatában észrevehető volt, mint Flammarion művében.

A mint szárnyaltunk a fényes étherben, Arthur figyelmeztetett a hozzánk közeledő két, szintén túlvilági alakra. Arthur gondolatát, illetőleg válaszát olvastam átlátszó agysejtjein.

- Ime, itt vannak az étheri alakok, a kik közül az egyik férfi, a másik nő s a férfinak mégis nőies idomai vannak.

Ezek szintén anélkül, hogy ajkukat kinyitották volna, közölték velünk gondolataikat. Ők a Holdon élő emberiségből vannak, mely sokkal gyorsabban kihűlt, mint a föld. A nőt Szelénének hívják. A Hold lakói millió és millió évekkel idősebbek a föld embereinél. Ott már bekövetkezett azon átalakulás, melynek lehetőségét a „*Jövő Nemzedékek*” tanulmány-írója fejtegette. Ott az ember már szinte teljesen levetkőzte anyagi lényét s anyag súlyától és bilincseitől megszabadulva az akaraterő s a gondolat szárnyain korlátlanul járhatja be a mindenséget. Nincs kötve még a naprendszerhez sem s a mindenséget betöltő éther által emelt szárnyain bárhova kirándulásokat tehet.

Most a két alak az Andromeda ködfoltba rándul ki. S hívtak minket, hogy tartsunk velük. De mind, csak gondolatban, a melyeket olvastunk. Szóra vagy beszédre nem volt szükség.

Arthur és én szívesen ragadtuk meg az alkalmat, hogy ily nagyszerű égi kirándulást tegyünk, oly vezetőkkal, a kik a világmindenséget már ismerték.

Első állomásunk a Szirius, mint mely a naprendszerhez legközelebbi állócsillag. A világosságnak $\frac{3}{4}$ évre van szüksége míg a Sziriusról földtekénkre jut, mi eljutottunk a kékes fényű csillaghoz egy szempillanat alatt.

Kétezer év kell a fénysugárnak, míg a tejúthoz érkezik. Kétezer évig a tejút még akkor is látható volna a földről, habár ma megszűnnék létezni. És mi a szép Cassiopeja alphájának ragyogó sugárkoronája mellett elhaladva, a gondolat szárnyain, szintén pillanatok alatt oda érkeztünk. Ezer és ezer nap közé, melynek fényözönét földi szem el nem bírhatta volna.

Útközben természetesen sok gondolatcsere történt köztünk. Szeléne és barátja, persze csak gondolatban, közölte, hogy ők örök barátságban élnek. Nemes, tiszta barátságban, mert az ő anyagi lényük már teljesen megtisztult. Az ő ereikben többé már nem folyik forró vér.

Kedélyüknek nincs többé háborgása, szívüknek nincs anyagi vágya. Az anyagi szerelem a fagyos Holdban rég megszűnt. Ott nincs halál, de nincs születés sem. Ezredévek előtt történtek az utolsó halálozások és születések. A kik utoljára születtek, azok még beszélnek a szerelem hevületeiről és anyagi örjögéseiről. De valószínű, hogy ezeknél sem történik többé visszafejlődés.

És Szeléne gondolata mondta, hogy ő egyik legutolsó szülött a kihűlt Holdon, s hogy akkor még tényleg volt különbség a férfi és nő alakja közt, s rámutatott Arthurrá, hogy a férfiak ily szép alakok voltak, mint Arthur. És akkor még égett az utolsó szerelem tüze. Még hevesen lüktetett a szív, szédületes ábrándok töltötték be a lelket. Az utolsó tűz azonban kialudt, a szerelem utolsó ábrándja széthullatta virágait. A rideg világban többé nem dobogtatja meg a szerelem a szívet. Csak tiszta, nemes barátság köti össze a lelkeket. És elkezdte magasztalni az étheri szerelem s nemes barátság e boldogságát. Mintha csak az én gondolataim vibráltak volna az ő agyában.

- Mily silányak a földi szerelem gyönyörei az égi, tiszta szerelem fenséges örömeihez képest. Azok, mint viharok, kitörnek s rombolnak, szédületet, kábulatot okoznak s csakhamar eltűnnek, igen gyakran keservet és gyötrelmet hagyva maguk után. Az égi szerelem tiszta örömei állandók s azokat mi sem zavarhatja meg.

A földi szerelem tüzes szárnyai égetnek s szenvedések gyehennájába röpülnek. Az égi szerelemnek a Tejút fényében ragyogó szárnya a nyugodt és örök boldogságba visz.

De még vannak itt-ott egyesek, a kik hallották elődeiktől, hogy a földi szerelemnek egy percnyi mámore többet ér az örök boldogság hideg öröménél. A kárhozat a földi szerelem gyehennájában néha többet ér az üdvösségnél.

- Ezt írták a ti földi költőitek is. És Szeléne ismét rápillantott Arthurrá.

E perctől, mintha égi röpte lassúbbá lett volna, egy-egy piros vérgömböcske látszott ereiben. A piros vérgömböcskék egyre szaporodtak s lassankint megtöltötték a nő átlátszó ereit. Szív-működése is megindult s mindig erősebb dobbanásokban nyilvánult. Ugyanazon mértékben vesztette az eddig szinte étherinek látszó nő átlátszóságát. Arcának fénye tünedezni kezdett, s fokról-fokra átalakult igazi nővé. Oly széppé és gyönyörűvé, minőt sohasem láttam.

És a mint átalakulása történt, ugyanazon mértékben ragyogott szemeiben egy, már rég elfelejtett érzés. Érzés, sőt szenvedély, mely évezredek át felgyülemlett s most rengeteg árjai kitörni készültek.

Eszembe jutott a túlvilág *Vámpirja*. A nagy orosz költő által rajzolt szellem, a kiről már szóltam, a ki testet öltött, hogy a túlvilági örömök helyett a földi gyönyörök árába merüljön el. Éreztem, hogy hatalmába keríti Arthurt. Oly gyönyörű, oly szép volt e nő, hogy neki senki ellen nem állhatott volna. Az én szépségem, melyet pedig Arthur annyiszor magasztalt, halvány árnyékká törpült az ő szépsége mellett.

Életemben először hasonlítottam össze magamat más nővel, a szépség és hódító képesség dolgában, s éreztem, hogy nagy hátrányban vagyok. És életemben legelőször lettem féltékeny. Ez érzelmek hatása alatt én is kezdtem visszafejlődni földi nővé. Szárnyalásom szintén lassúbbá lett, mint a másik nőé s Arthuré.

A holdbeli férfi már kiszámíthatatlan távolságban röpült előttünk, mi hárman elkezdünk esni és szédítő gyorsasággal estünk lefelé.

A gyönyörű nő leírhatatlan boldogságot látszott érezni esése felett, különösen, midőn már-már Arthur karjaiba hullott.

E pillanatban közjük röptem, s átöleltem Arthurt, hogy a másik nőt eltávolítsam. Ez a kárhozottak kétségbeesésével kiáltott fel.

Tényleg felkiáltott, mert gondolatai többé nem voltak olvashatók, s esett tovább, más irányba, a honnét származott, a Hold felé.

Én és Arthur estünk a mi sokat szidalmazott sártekénk, a föld felé.

Mily édes érzés volt most közelebb és közelebb jutnom e sártekéhez, melyet azelőtt az ember és a szellem börtönének tartottam..... Arthur karjai közt voltam. Én is éreztem, a mit, a már szemeink előtt rég eltűnt nő mondott s a mit a költők megénekelték, hogy e szerelem kábító mámorának egy percze néha többnek és jobbnak látszik a hideg, örök boldogságnál.

A földre zuhanva, rázkódást éreztem s felébredtem.

Tényleg Arthur tartott karjai közt. Nem kérdeztem: hol volt, mikor jött s mit cselekedett? Én is átöleltem forrón, s kiegészítettem a megelőzőleg írt tudósításomban félben maradt szót, s ezt mondtam Arthurnak:

- Szeretlek! Van életemnek célja, mert nem egy néma és örök sötétség küszöbén állok. Nem föltétlen úr az enyészet és a halál, hanem a rajtuk majd diadalmaskodó *élet, élet!*

Visszanyertem illuziómat, melyet lelkem elvesztett, a rideg tanulmányok, a világ rosszasága, erkölcsi süllyedtsége s a végokok felett való elmélkedés által.

Az ismereteket és tudást, kedves Nagybátyám és Arthur szerint, igen helyesen, az élet boldogságára, nem pedig virágainak letépésére kell használni. A nő megoldhatja hivatását a szociális formák bármely változása közepett, a kultúra bármely fokán s a legmagasabb műveltség polczán is. Visszaszerezve boldogító illuziómat, - - visszaadtam Arthurnak a csókot.

Kedves Nagybátyám! Ez a legutóbbi napok története. És egyszersmind az én történetem.

A Nagybácsi levele Arthurhoz.

Kedves Öcsém!

Gratulálok fényes sikeredhez, melyet tudományos meséiddel, de egyszersmind véletlen szövetségesed segítségével, Szeléne által elértél. Bizonyos, hogy minden nő s így Olga is végre csak nő, a ki hajlandó az illuziókra s vetélytársnőinek legyőzésére. Még a tudományokkal legfelfegyverzettebb nő is, bár soká öntudatlanul, tele van szerelmi vágygyal s ábrándokkal. De midőn szerencsét kívánok tudományos meséid sikeréhez, egyszersmind óvatosságra intelek. Figyelmeztetlek, hogy Olga meg ne tudja, mikép a „Jövő Nemzedékek”-ben megjelent tudományos mesét te s azért írtad, hogy mintegy ismeretlen s így elfogulatlan egyén által győztesd meg Olgát tévelygéseivel, s adasd vissza neki lelki egyensúlyát s illuzióit. Olgánál félni kell akkor is a reczidivától, ha már nő és családanya. Üdvözlő nagybátyád, a ki bölcsen eltitkolta Olga előtt, hogy az Ellenvélemény szerzője te vagy, pedig Olga váltig gyanakodott.

Arthur levele a Nagybácsihoz.

Kedves Nagybátyám!

Hosszú idők múltán felelek figyelmeztető soraidra. Akkor, a midőn már Olga próbát állt. Nem kell félni őt a reczidivától. A tudományokkal még mindig foglalkozik, de az élet célja iránt megnyugodva, nem vizsgálja a végokokat. Nem kérdezi, ki írta az Ellenvéleményt, s én nem mondom neki. De természetesen sejti, hogy én írtam, s mégis osztozik annak végső következtetéseiben.

A mi történetünk, illetőleg Olga története, nagyon tanulságos a kedély világára s magára a nőnevelésre nézve. A munkásnők és az „Otthon” kérdését a szocializmussal szemben az Ellenvéleményben tárgyaltam. Más kérdés a magas szellemi kiképzés. Mondanom sem kell, hogy a nők legmagasabb kiképeztetését is helyeslem. E legmagasabb kiképzés körében azonban különös gondosságot kell kifejezni, hogy a nő a materialista tudományok s az ezekbe kapcsolódó bölcsészet hatása alatt el ne veszítse legszebb báját, lelkének illúzióját s kedélyének derült zománczát.

De ha ez megtörténik, akkor a borús világnézletet nem lehet a gúny vagy épen a pirongatás segítségével átalakítani, hanem csakis szép és nemes világnézlet feltárása által. Olga e tekintetben a legérdekesebb példa.

A midőn meglepte kedélyét a peszsimizmus, hiában gúnyoltuk, s hiában pirongattad, kedves Nagybátyám, őt. Hasztalan volt még tőle való elszakadásom is. Ellenben általad úgynevezett tudományos meséim hatottak. Ezek az állítólagos mesék szép kilátást nyitottak Olga előtt a jövőre. A nirvánával szembe állították az ember végső és fényes diadalát a létért való küzdelemben.

Ezek a mesék azonban tulajdonképpen nem mesék, hanem a komoly tudomány alapján felépített illúziók. Az ember további fejlődése s felsőbb lénynyé való átalakulása egészen tudományos kezdőponttal bír, mint nagy tekintélyekre való hivatkozással kifejtettem. De hogy ez a fejlődés és átalakulás a végtelen tökély fokáig megy-e, ez a tudományos hit kérdése. Az illúzió veszi körül fényes ködével ezt a kérdést.

Olga osztozik ez illúzióban s osztozom én is. Talán lesznek mások, a kik a mi példánkon okúlva, a sötét és fagyos nirvána helyett szintén inkább e fényes ködbe pillantanak.

Olga és én megnyugodva, nem merülünk el többé a világmindenségben. Elmerülünk egy másik végtelenségben: a szerelem és családi boldogság végtelenségében.

Záró megjegyzések.

Legújabb vélemények az optimizmusról.

E munka már sajtó alatt volt, a midőn több nagy író műve részint csak előzetes jelentés alakjában, de részben egész szövegben a nyilvánosság elé jutott s mely munkák mind az optimista kedélyvilág és világnézet mellett foglaltak állást. Mintha orosz, francia s német gondolkodók, a szépirodalom formái közt vagy a tudomány nehéz fegyverzetében találkozót adtak volna egymásnak a peszszimista világnézet leküzdésénél. Valamennyien részint a jelen társadalom nyomorúságait, részint az ember létkérdésének problémáit vizsgálva, szebb és nemesebb jövőt helyeznek kilátásba. *Tolsztoj*, *Halevy* a regény formáját választották eszméik kifejezésére. Dr. *Stein* Lajos pedig komoly bölcsészeti munkában foglalt állást az optimizmus mellett a sötét pessimizmussal szemben. *Tolsztoj* készülő regényének híre még oly időben érkezett, hogy az én regényes rajzom szövegében megemlékezhettem róla. Nem így *Halevy* és *Stein* munkája.

Épen ezért a két utóbbiról csak e záró megjegyzésekben emlékezhetem meg. *Halevy* regénye egészen az önkényes föltevések s a képzelet világában mozog. De szintén jobb sorsot ígér az emberiségnek. Megszűnnek a nyomorúságok. Kihálnak az erkölcsi betegségben szenvedő emberek s a testileg és szellemileg erős egyének veszik át az uralmat. Így támad egy szebb világ. Hozzá még megalakulnak az európai egyesült államok a sárga faj veszedelmével szemben. Nagy biztonságban és kényelemben fog élni az európai emberiség.

Bizonyára ez is optimizmus és küzdelem a peszszimizmus ellen. Bizonyosága annak, hogy a lét nyomorúságai ellen fellázadnak a gondolkodók. Ekkép csak annál jogosultabbnak bizonyodik e regényes rajz hőséne, *Arthurnak* azon törekvése, hogy szebb világnézet panorámáját nyissa meg. Igaz, hogy ő csak *Olgának* peszszimizmusát akarja elűzni. De maga is megnyugszik saját találmányában s reményét fejezi ki, hogy a sötét nirvánától mások is elfordítják tekintetüket a fényes ködkép felé.

Még nagyobb, szinte meglepő igazolását találja *Arthur* a német bölcsész munkájában, mely, fájdalom, már csak akkor jelent meg, a midőn az én munkám legnagyobb része ki is volt szedve. Ez a német munka egész hadjáratot visel a peszszimista világnézet ellen. Határozottan állítja fel a kérdéseket. *Van-e értelme a létnek? Mi értelme van egyáltalában ennek vagy speciálisan az ember létének, a ki a világ-mindenség működését szemléli? Érdemes-e élni? Mi célja lehet a földi-lét küzdelmének?* Ime, mind ezek a kérdések foglalkoztatják a német bölcsészt is, mint a melyek *Olga* lelkét tépik s a melyekre *Arthur* igyekszik megfelelni. És bizonyos határvonalig egészen úgy felel meg, mint a német bölcsész.

Ez is kemény szavakkal itéli el a peszszimizmust. A peszszimizmus, úgymond, inkább betegség, mint világnézet. Ebbe a betegségbe csak erélytelen, puha népek és egyének esnek. Az optimizmus az egészséges népek filozófiája. És az optimizmus nemes társa legszebb és legkedvesebb barátjének, az illúziónak. *Stein* megfordítja a tételt, a peszszimizmus azon tételét, hogy minden csak illúzió. *Stein* azt mondja: az illúzió minden. Minden illúzió jobb és becsesebb az illúzió hiányánál.

Élettanilag szükséges, mert fokozza az élet érzetét s erélyét, felrázza a lankadt szervezeteket. A lélekre nézve az a hatása, a mi a narkózis a testi szenvedésekkel szemben. Eltompítja a lélek és kedély szenvedéseit. Az illúzió a művészetben sem felel meg a valóságnak, hanem öntudatos öncsalás, esztetikai játék. Ilyennek tartják a művészetet *Groos* és *Lange*. A művészet célja sem az, hogy a valóságot, hanem csakis a valóságnak pótlását adja.

Épen így az illúzió sem felel meg a valóságnak, hanem annak legtöbb esetben szebb és nemesebb helyettesítése. Az az illúzió sem felel meg a valóságnak, a melyet Arthur feltár, de szebben és nemesebben helyettesíti azt, a midőn az embert a tökéletesedés és fejlődés végtelen útján viszi előre. És midőn azt az illúziót igyekszik támasztani, hogy az ember és a művelődés nem vesz el, hanem végtelen idők és végtelen küzdelmek után a természet romboló erői fölé kerekedik.

A német bölcsező Arthurral soká együtt megy, még a végtelen fejlődés útján is. Az optimizmus, úgymond, a lét eszményének a *végtelenségbe* való fokozása. És *Stein* tényleg egy magasabb emberi typus kifejlődését várja. Ez a typus azonban társadalmi s nem faji typus. *Stein* szerint az ember, mint társadalmi lény lesz tökéletesebbé. Arthur szerint mint ember és faj leendő azzá. De természetesen, ha az ember mint ember lesz tökéletesebbé, egyszersmind társadalmi lény gyanánt is tökéletesebbé alakul s így mind azok a szép és jó dolgok bekövetkezhetnek, a miket a német bölcsező kilátásba helyez.

A fő különbség Arthur és a német bölcsező közt az, hogy az előbbi tényleg a végtelenségbe kíséri az embert, míg az utóbbi, t. i.: a német bölcsező kitűzi ugyan a végtelenség célját (mert hisz az optimizmus a lét eszményének a végtelenségbe való fokozása); rajzában mégis megáll a végtelenség útján. Természetesen *Stein* tudományt ír, Arthur pedig tudományos hittel és illúzióval akarja gyógyítani Olga kedélyét. De az Arthur által konstruált optimizmus s az ezzel kapcsolatos világnézet teljesen *befejezett egész*. Az ember végtelen fejlődésén s anyagi-ságának teljes leküzdésén alapszik. A végtelenséget nem lehet darabokra törni vagy osztani, mert megszűnnék végtelenségnek lenni. A materialista filozófiát leküzdő modern naturalizmus, az eszmei bölcsezzettel szövetkezve, nem ellensége a végtelen fejlődésnek. E fejlődés útján való megállást tehát még a tudomány sem követeli. Annál nagyobb tere van a tudományos hitnek s az illúzióknak. Csak a kettőt egyesítve alakíthatta Arthur azon optimista világnézetet, mely Olgát meggyőzte. Különb a fél úton való megállás kapcsán támadó optimizmusra Olga ugyanazt felelheti vala, amit mondott akkor, a midőn Arthur egy tökéletesebb embert és társadalmat mutatott be. Mi haszna mind ennek, ha véget ér és megsemmisül!

A materialista természettudomány még mindig kísérleteket tesz a peszszimizmus érvényesítésére, habár nemcsak az eszmei filozófiában, hanem most már egyszersmind a fejlődést lehetségesnek tartó naturalizmussal is szemben áll. De nem vehető komolyan azon tréfás kísérlet, mely egy napilap hasábjain épen e záró sorok írásakor jutott nyilvánosságra, tehát akkor, mikor már munkám nyomdailag is teljesen elkészült. A peszszimista világnézetnek e humoros játéka szerint az emberiséget megsemmisíti egy világ-katasztrófa. Ellenben a gorilla-társadalom nemcsak meg nem semmisül, hanem átveszi az uralmat a földön. Az emberek közül néhány példány fenmarad s mint csodabogarat mutatja be egy gorilla-hallgatóságnak egy gorilla-tudós. Az utolsó ember gerincze nem bírja a nagy koponyát, mely a szellemi munka miatt túlságosan kifejlődött. A humoros kép azt látszik bizonyítani, hogy az embert szellemi törekvése teszi tönkre.

De hát a fejlődés nem pusztán a koponya megnövéseiben áll, hanem egyszersmind az agyvelő minőségében s az idegrendszer átalakulásában. És a koponya növekvésével lépést tarthat a gerincz erősödése. A fejlődés törvényének gátja nincs vagy ha van, azt lerombolja. A jövő világnézlete tehát nem lehet más, mint optimista. Minél műveltebb lesz az ember, annál inkább elfogad egy szép illúziót. Csak a durva lényeknek nincs sem eszményük, sem illúziójuk.

B. G.